др Зоран Лутовац

Српски идентитет у Црној Гори

Институт друштвених наука
Београд, 2015

др Зоран Лутовац

Српски идентитет у Црној Гори

др Зоран Лутовац

Српски идентитет у Црној Гори

Институт друштвених наука
Београд, 2015

Издавач:
Институт друштвених наука

За издавача:
др Горан Башић

Рецензенти:
проф. др Илија Вујачић
др Горан Башић
др Наталија Мићуновић

На корицама слика Николе Гвозденовића „Браћа“

Штампа:
Colorgrafx, Beograd

Тираж:
500

ISBN: 978-86-7093-158-9

Ова књига је настала као резултат рада на пројекту ”Друштвене трансформације у процесу европских интеграција – мултидисциплинарни приступ”, идентификациони број III 47010, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Штампање ове књиге финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Садржај

Увод 7

Појам идентитета 11
1. Културни идентитет 13
2. Политички идентитет 14
3. Национални идентитет 17

Однос према "другоме" као саставни елемент идентитета 23
1. Однос према другоме у време и после растакања СФРЈ 24
2. Конструкт "другог" у осамостаљеним републикама СФРЈ 26
3. "Други" и односи Србије и Црне Горе 28

Нова идентитетска политика Црне Горе 33
1. Сукоб владајућих странака Србије и Црне Горе 33
2. Нова идентитетска политика после референдума о независности 36
   2.1. Устав независне Црне Горе - без широког друштвеног консензуса 37
3. Етнификација политичког живота 40

Однос званичне Подгорице према Србији и српском идентитету 47
1. Званична Подгорица и косовски проблем 49
2. Однос владајуће елите у Црној Гори према грађанима српског идентитета 59
   2.1. Побадање нових идентитетских граница 64
   2.2. Потискивање српског идентитета 66
   2.3. Политика идентитетске конфронтације 67
      2.3.1. Попис становништва – политизована пописна кампања 68
      2.3.2. Шести конгрес ДПС-а – смернице за идентитетску политику 73

2.3.3. Идентитетска питања после пописа становништва 75
2.4. Српски језик – средиште идентитетске конфротације 77
2.4.1. Договор о српском језику – део погодбе о Изборном закону 81
2.5. Однос према Православној цркви – део опште идентитетске политике 85

Утицај идентитетске политике Подгорице на Црногорце у Србији 95

Положај Срба и српског идентитета у Црној Гори 99
1. Идентитет у светлу јавномњењских и статистичких налаза 99
1.1. Идентитет и оцене етничке блискости Срба и Црногораца 102
1.2. Етничка дистанца 107
1.2.1. Етничка дистанца после референдума 109
1.2.2. Етничка дистанца крајем 2013. године 111
1.3. Попис становништва - политичко питање 114
1.4. Српски идентитет на попису - националност, језик и вероисповест 116
1.5. Резултат пописа из перспективе очувања српског идентитета 117
2. Удео Срба у структури запослених 119
3. Заступљеност у Скупштини Црне Горе и у локалним скупштинама 122
4. Удружења и организације Срба у Црној Гори 122
5. Медији и образовни систем 124

Србија и борба за равноправност српског идентитета у Црној Гори 127

Завршно разматрање 133

Литература 141

Индекс 157

Summary: **Serbian Identity in Montenegro 165**

Увод

Српски идентитет у Црној Гори вишеструко је изазовна тема, погодна за мултидисциплинарно проучавање. Тема је привлачна не само због актуелних друштвених процеса у Црној Гори, него и због последица које ти процеси могу имати на односе Србије и Црне Горе и, уопште, на однос Србије према питању српског идентитета. Ова књига има за циљ да читаоца уведе у природу и значај српског идентитета у Црној Гори и узроке и последице нове идентитетске политике владајућих елита, надошле на плими инструментализованог национализма, као политичке снаге, смештене у доминантно грађански уставно-правни оквир.

Црна Гора и српски идентитет у њој посебни су по много чему, али постоје и неке правилности и особине које одликују све идентитете, укључујући и српски у Црној Гори. У том смислу, посебна пажња посвећена је конструкту "другог" у односу на који се идентитет гради, дограђује или изнова изграђује. Сагледавање "другог", као саставног елемента идентитета, веома је битно за разумевање његове суштине и промена које су се у њему десиле, које су у току или које би могле да се конструишу или спонтано догоде у будућности.

У центру пажње ове монографије јесте нова идентитетска политика Црне Горе, која је почела да се гради крајем деведесетих година двадесетог века, после сукоба владајућих странака у Србији и Црној Гори и расцепа у ДПС-у, до тада убедљиво доминантној политичкој странци Црне Горе. Нова идентитетска политика градила се постепено и пажљиво, с обзиром на чињеницу да је српски идентитет дубоко укорењен у црногорском друштву и да су управо протагонисти новог црногорског идентитета до јуче били следбеници и заштитници српског идентитета у Црној Гори.

Референдумска кампања и осамостаљивање Црне Горе, као и све што се збивало после тога дубоко се тицало идентитета, а све то скупа одражавало се и на односе Србије и Црне Горе. Устав независне Црне Горе донет је без широког друштвеног консензуса, што је само продубило поделе у друштву и даљу политизацију идентитетских тема. Устав је Црну Гору дефинисао као грађанску државу, али у стварном животу, на делу је била етнификација политичког живота.

Однос званичне Подгорице према Србији и српском идентитету после раздвајања 2006. године најјасније се огледао кроз однос према грађанима српског идентитета и према косовском проблему. Еволуција односа према Косову и Метохији показивала је не само квалитет билатералних односа са Србијом и место Црне Горе на ширем међународном плану, него и однос према косовском миту, као делу некадашњег сопственог колективног идентитета.

Побадање нових идентитетских граница схваћено је и спровођено као потискивање српског идентитета, а то се није могло остваривати без политике идентитетске конфронтације, с обзиром на значај и распрострањеност српског идентитета у Црној Гори. Српски језик се нашао у средишту те конфронтације, као до јуче неупитни део црногорског идентитета. Однос према Српској православној цркви, државним и националним симболима такође је део опште идентитетске конфротације. У таквим околностима, држава се ставља изнад људских права, а борба за равноправност третира се као атак на државу.

Нова идентитетска политика Подгорице утицала је и на Црногорце у Србији. На једне- тако што су је прихватили, а на друге- тако што су је одбацили, учвршћујући свој српски идентитет. То се одразило и на резултате пописа становништва, тако што се значајно смањио број оних који се изјашњавају као Црногорци.

Истраживања јавног мњења показала су да је нова идентитетска политика започета у околностима када највећи број Срба и Црногораца и даље сматра да је у питању исти народ или барем да су у питању веома блиски, сродни народи и у околностима не-

постојања етничке дистанце међу њима. Иако је идентитетско питање у Црној Гори високо политизовано и усмерено ка постављању граница између српског и црногорског идентитета, резултати последњег пописа становништва показују да је српски идентитет у Црној Гори још увек веома присутан и значајан за велики број грађана Црне Горе, а када је у питању српски језик - да је и даље доминантан.

На другој страни, удео Срба у структури запослених у државним и јавним установама далеко је исподпропорционалан у односу на удео Срба у структури становништва, а заступљеност елемената српског идентитета у медијима и образовном систему и вредносни контекст у којем се појављују нису адекватни историјском и актуелном значају и распрострањености српског идентитета у црногорском друштву. И ту се идентитетска питања преливају из политичке сфере у сферу људских права.

О српском идентитету у Црној Гори често се говори и пише под оптерећењем дневно-политичких збивања, речником засићеним стереотипима, а на политичком нивоу- фразерским дипломатским језиком, лишеним суштине. Ова књига представља покушај да се о проблему говори без наведених ограничења и да се укаже на генезу промене друштвеног статуса српског идентитета у Црној Гори.

Појам идентитета

Идентитет је један од широко распрострањених појмова у друштвеним наукама и свакодневном животу, појам који због широке употребе често има подразумевајуће, али не увек и сасвим јасно и разумљиво значење. Било да је у питању политички, уставни, културни, социјални или лични идентитет од честе употребе и само значење речи идентитет се расплинуло. Све чешће коришћење у публицистици, политичком, па и свакодневном говору доводи «до измене њеног изворног значења»[1], али и до стварања «ауре позитивне неодређености[2], као што је то случај с речима слобода, прогрес, демократија»,[3] и стога је неопходно тако истрошене и изобличене појмове ставити у друштвено-историјски контекст (Пјер Бурдије) како би се утврдило њихово стварно употребно значење.

Порекло речи идентитет назире се у латинским речима *idem* (исто) и *identidem* (поновљено), али нема и именице *identitas,* која се тек касније појављује деривацијом од речи *tautotes,* коју је сковао Аристотел, а која је преведена на латински као *identitatis.* Платон у *Гозби* евоцира мит о подељеним бићима која се уједињују у љубави и деле исти идентитет. Лајбниц се надовезује на Аристотелову са-

---

[1] Mackenzie, William James Millar, *Political Identity*, Penguin Books Ltd, New York, 1978, p.7.

[2] Ериксен наводи да идентитет јесте еластичан и релативан, али није баш неограничено флексибилан. Према њему, подела на групе има своје границе и она има смисла само у односу на друге. Видети: Ериксен, Томас Хилан, *Етницитет и национализам*, Библиотека XX век /Књижара Круг, Београд, 2004, стр. 296.

[3] Више о томе: Стојковић, Бранимир, *Европски културни идентитет*, Просвета, Ниш/ Завод за проучавање културног развитка, Београд, 1993, стр. 13-17.

упућеност идентитета и разлике, а Хегел даље развија дијалектичким мишљењем повезаност идентитета и разлике, постављајући тезу да је идентитет ништа уколико се не односи на нешто друго, указујући на синтетичну суштину идентитета. Хајдегер је тврдио да сложено јединство идентитета, јединство са самим собом, а не истост, чини темељну основну црту сваког бивствујућег.

Адорно је целокупну филозофску традицију, односно њен *main stream* назвао једном једином «филозофијом идентитета» и на критици Хегела и Хајдегера тврдио да «у свакој синтези ради воља за идентичност», да се једно не може свести на друго, да је идентичност неидентична, те да је чиста идентичност филозофем смрти, какву симболише Аушвиц, да је кроз читаву историју смртоносно и да не трпи ништа изван себе схваћено као целина.

На трагу ове критике филозофије идентитета и логике идентификовања су француски «филозофи разлике» (Фуко, Делез, Дерида), који су афирмисали радикалну, несамерљиву и несводиву Другост, која је, међутим, истовремено радикална афирмација идентитета.[4]

Расправа о идентитету није се задржала у границама филозофије, него је постала део шире интелектуалне дебате, нарочито деведесетих година 20. века.[5]

Идентитет, такође, «постаје кључни антрополошки појам, онај који се добро уклапа у слику проблематичних деведесетих, као и у ново стољеће и тисућљеће – у том смислу, *идентитет* је данас за социологе, антропологе и критичаре културе оно што је *еволуција* била на пријелазу деветнаестог у двадесето стољеће, *функција* у тридесетим годинама двадесетог стољећа, *структура* у шездесетима и интерпретација у седамдесетима».[6]

---

[4] Више о томе: Крстић, Предраг, «Идентитет», у: *Културно-етичке претпоставке цивилног друштва, Појмовник цивилног друштва (III)*, ур: Александар Молнар, Група 484, Београд, 2004, стр. 51-73.

[5] Крстић се у истом чланку бави рефлексијама савремене кризе идентитета.

[6] Бошковић, Александар, *Антрополошке перспективе*, Институт друштвених наука, Београд, 2015, стр. 110.

Полазећи од тога да је, као *личност,* човек јединствен, да је, као *друштвено биће,* као и неки други људи, а да је, као *биолошка јединка,* као и сви други људи, друштвене науке, попут културологије, социологије или политикологије предмет свог интересовања сместиле су у распон између првог и трећег нивоа, бавећи се микрогрупним, националним и другим колективним оквирима све до цивилизацијских оквира идентификације.[7] Нација је, пак, ентитет "у исти мах и културни и политички".[8]

1. Културни идентитет

Идентитет се увек конституише у одређеном контексту и са одређене тачке гледишта.[9] Отуда је културни контекст незаобилазан приликом дефинисања појма идентитет. Савремено значење појма културни идентитет, као колективне свести/осећања припадности, заснованог на спознаји неких заједничких одредница (језик, раса, територија, религија), који у датој ситуацији представља основ поистовећивања, односно идентификације - развија се у студијама о политичкој култури[10], али исто тако и супротстављена схватања, која оспоравају оправданост коришћења појма идентитета за означавање колективне свести/припадања, сматрајући да тај појам постоји само унутар индивидуалне свести, те да колективни идентитет јесте само емпиријска генерализација која има пре-теоријску вредност.[11]

---

[7] Видети: Стојковић, Бранимир, *Европски културни идентитет*, оп.цит. стр. 18-19. Психолог Мари (Henry A. Murray) и антрополог Клакон (Clyde Kluckhohn) то су још 1948. године формулисали тако да је сваки човек у извесном смислу као и сви други (примарни идентитет као хуманитет), да је сваки човек као неки други људи (социо-културни идентитет) и да је сваки човек као ниједан други човек (самоидентификација).

[8] Путиња, Филип/Стреф-Фенар, Жослин, *Теорије о етницитету*, Култура, Библиотека XX Век, Београд, 1997, стр.48.

[9] Jenkins, Richard, *Rethinking Ethnicity, Arguments and Explorations*, SAGE, London, 1997, pp.68:27.

[10] Puy, Lucian, *The politics of the Developing Areas,* Princeton University Press, 1960.

[11] Berger, Peter and Luckmann, Thomas, *The Social Construction of Reality*, Penguin Books, London, 1979

У зависности од времена у којима су настајали и од тога из ког угла се феномен посматра, јављали су се различити концепти идентитета.[12] Међу онима који су релевантни за изучавање овог предмета истраживања јесте концепт Пјера Санливра, који указује на три аспекта идентитета: **историјски**, идентитет заснован на наслеђу (схваћен веберовски- као веровање у заједничко порекло), затим **пројективни** идентитет,[13] што је, у основи, развијена представа будућности (веровање у заједнички живот, исказано веберовским категоријалним апаратом) и **проживљени** идентитет, који је одраз свакодневнице и савременог начина живота, који може да укључи и пројективне и историјске елементе.[14]

Полазећи од тих елемената, Стојковић културни идентитет дефинише као "самосвест припадника једне групе која историјски настаје и развија се у зависности од критеријума које та група успоставља у односима са другим друштвеним групама».[15]

2. Политички идентитет

Политички идентитет ће се користити у ширем значењу, у којем се овај појам користи за именовање посебности политичких поредака да би означио особености политичког устројства и по-

---

[12] Више о идентитету видети у: Horowitz, Donald, *Ethnic Identity*, Harvard University Press, 1975; Brubaker, Rogers/Cooper Frederick, «Beyond Identity», *Theory and Society*, vol.29, No.1, Kluwer Academic Publishers, 2000, 1-47; Parekh, Bhikhu, *Rethinking multiculturalism: cultural diversity and political theory*, Macmilann Press, London, 2000; Miler, David, *Citizenship and National Identity*, Polity Press, Cambridge, 2002; Дивјак, Слободан, *Проблеми идентитета – културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд 2006; Parekh, Bhikhu, *Nova politika identiteta*, Politička kultura, Zagreb, 2008; Rosenfeld, Michel, *The Identity of the Constitutional Subject - Selfhood, Citizenship, Culture and Community*, Oxon, Routledge, 2010.

[13] Дејвид Меккроун каже да је идентитет потребно сагледати пре као „бављење стазама", а не као „бављење коренима", пре као мапе за будућност, него као трагове који воде од прошлости до нас". McCrone, David, *The Sociology of Nationalism: Tomorrow's Ancestors, Routledge*, London, 1998, p.34.

[14] Centlivres, Pierre, Regional Identity and Perspectives, Berne, Haupt, 1981.

[15] Стојковић, Бранимир, Оп.цит. стр. 26.

литичке културе одређене нације или државе. «Политички идентитет у ширем смислу је само уређење (конституција) политичке заједнице у шта спада: социјална и економска структура; политички и партијски подсистем; културно-историјски развој; политичка традиција и круцијални историјски процеси који су помогли обликовању политичких институција; политичке вредности, принципи и процедуре, односно, дата политичка култура; територијална организација власти и основне регионалне и културне поделе. То је оно што представља политичко биће једног друштва...» [16] Његово схватање одређено је оним што следи иза овог «појма-метафоре» (Мекензи), када се каже политички идентитет Црне Горе.[17] Шире схваћен, политички идентитет представља сложену творевину мноштва идентитета, у сталном је процесу превредновања и преобликовања и у том преклапању разних идентитета, међу којима посебно националног и културног идентитета, политички идентитет «представља начин и меру у којој се једно друштво интегрише путем политике и политичке културе».[18]

Политички идентитет, као појам, дели судбину генеричког појма идентитет.[19] Оно што се од 70-тих година двадесетог века приписивало појму идентитет - да је «испражњен» због превелике употребе, да је «вулгаризован и постао скоро бескористан»[20], да значи превише, премало или, пак, баш ништа (због своје вишезначности)[21] - још више би важило за појам политичког идентитета: «Штавише, иако наизглед спецификованији од општег појма идентитета, политички идентитет скоро да је још мање одређен... Појам политичког идентитета се увелико користи без јасног одређења и

[16] Вујачић, Илија, «Противречја политичког идентитета», *Годишњак Факултета политичких наука,* Година VI, бр.8, децембар 2012, стр. 8-10.

[17] «Без овог додатка којим се одређује сам појам, овај појам-метафора остаје пука неодређена апстракција.» Исто, стр. 9.

[18] Исто, стр. 9-10. Видети и: Miler, David, *Citizenship and National Identity*, Polity Press, Cambridge, 2002.

[19] Више о томе: Вујачић, Илија, наведено дело, стр. 7-11.

[20] Mackenzie, op.cit. pp.13-14.

[21] Brubaker, Rogers/Cooper, Frederick, "Beyound Identity", *Theory and Society*, vol.29, no.1, Kluwer Academic Publishers, 2000, p.2.

за њега се везује све што има икакву политичку конотацију. Тако се израз *политички идентитет* често користи веома произвољно и подразумевајуће, а тиме, епистимолошки доста разблажено, скоро неупотребљиво, јер се у тој произвољности под тим подразумевају различите ствари: од политичке *својсвености*, *самосвојности*, и *самосвести*, до *особености, независности и одвојености* или, пак, *припадности, опредељења* или *привржености*. Некада се користи као синоним за идеолошки идентитет, па се истовремено говори о политичком или идеолошком идентитету.

Често се говори о културном и политичком идентитету, односно, о националном и политичком идентитету, као идентитетским *паровима*, чиме се само наглашава да се политички идентитет разликује од културног идентитета, односно, етничке припадности и етничког идентитета». [22]

Полазећи од тога да је устав највиши правни акт, али и друштвени уговор грађана политичке заједнице, под уставним и политичким идентитетом ће се у овом раду разматрати конститутивни темељи политичке заједнице који дају одговор на питање ко је носилац суверенитета, какав правно-политички поредак установљава и на који начин се врши и «уставља», ограничава власт. У том смислу, највиши правни акт тек у друштвеном и политичком контексту твори уставни идентитет.

Уважавајући Розенфелдово полазиште[23] да се ни уставни идентитет не обликује једном за свагда, него да је реч о динамичном процесу, у истраживању ће се пратити динамика настанка и преобликовања уставног и политичког идентитета самосталне Црне Горе. У том истраживању, посебно место имаће однос стварног и формално-правног и то у светлу претпоставке да формално постојање устава, као највишег правног акта, не подразумева нужно постојање друштвеног уговора, нити спровођење у живот основних принципа модерног конституционализма, попут владави-

[22] Вујачић, Илија, наведено дело, стр.8.

[23] Rosenfeld, Michel, *The Identity of the Constitutional Subject - Selfhood, Citizenship, Culture and Community*, Oxon, Routledge, 2010, str.26.

не права, делотворног ограничења власти, заштите људских права и слобода. Другим речима, уставни и политички идентитет могу бити негативно успостављени- као фасадни устав и фасадна демократија, инструменти недемократске владавине.

3. Национални идентитет

Прошло је скоро четврт века од како је Антони Смит у свом делу *National Identity* (1991) записао да је национални идентитет још увек главни облик поистовећивања са колективом и формулисао тезу да национални идентитет "врши моћнији и трајнији утицај неголи други колективни идентитети".[24]

Јачање космополитизма и регионализма, као две, наизглед противуречне, последице глобализације, свака на свој начин могла је бити индикатор слабљења националног идентитета, али то се није догодило. Глобализам је показао сву своју снагу и слабости, нарочито на економском плану, али нације и националне идентитете није архивирао, чак ни ослабио у културном, па ни у политичком смислу - само им је наметнуо нове изазове. Национални идентитети налазе се пред изазовима "глобалног космополитског друштва", како га назива и сагледава Гиденс, а чије обрисе тек назиремо.[25]

И док је у време *модерне* потрага за идентитетом и изградња идентитета била у средишту индивидуалних напора, у време *постмодерне* "избегавање фиксирања" за одређене идентитете постаје животна стратегија.[26] Едгар Морен говори о плуралном идентите-

---

[24] "Хваљена или ружена, нација мало чиме показује да је превазиђена, а за национализам се не би рекло да иоле губи своју експлозивну моћ и значај у народу." Смит, Антони Д, *Национални идентитет*, Библиотека XX Век, Београд, 1998, стр.262.

[25] Гиденс, Ентони, *Одбегли свет - како глобализација преобликује наше животе*, Стубови културе, Београд 2005, стр.44.

[26] Bauman, Zygmunt, "From pilgrim to tourist - or a short History of Identity", in: Hall, Stuart & Du Gay, Paul (ed.): *Questions of Cultural Identity*, London, Sage, 1996, pp.22-24.

ту[27]: ”Сви смо ми вишеидентитетна бића, у смислу у коме у себи уједињујемо породични и локални идентитет, регионални, национални и транснационални (словенски, германски, латински) и евентуално, конфесионални и доктринарни”.[28] Показало се, нарочито у време криза и сукоба (пример растакања СФР Југославије то потврђује), да је национални идентитет још увек доминантан колективни идентитет. Све промене које носи глобализам у постмодерно доба, промене чија је најснажнија одлика ”етика индивидуалног самоиспуњења и личног достигнућа”,[29] ипак нису угрозиле тај примат.[30]

Национални идентитет је вишеслојан појам чији саставни елементи зависе од тога у ком геополитичком простору се као појам тумачи и дефинише, односно, какве културне и политичке корене има. Тако Антони Смит разликује западни од етничког, односно, источно-европског и азијског модела нације: ”Историјска територија, правно-политичка заједница, правно-политичка једнакост њених припадника и заједничка грађанска култура и идеологија – то су компоненте стандардног западног модела нације”. Основно обележје незападног, етничког модела нације јесте ”наглашавање заједнице рођења и родне културе… Нација је, другим речима, пре и изнад свега, ”заједница људи исте лозе”.[31]

---

[27] Вишеструким идентитетима бавио се, на свој начин, још Софокле у својој трагедији *Цар Едип* о чему пише А. Смит у првом поглављу књиге *Национални идентитет,* Библиотека XX Век, Београд, 1998.

[28] Морен, Едгар, *Како мислити Европу*, Свјетлост, Сарајево, 1990, стр.154.

[29] ”Ваш сопствени живот је глобални живот. Оквир националне државе постаје исувише велики и веома мали. Оно што се дешава у вашем животу има пуно тога заједничког са светским кретањима, изазовима и модом, или са заштитом од њих.” Бек, Улрих, ”Живети сопствени живот у свету који се убрзано мења: индивидуализација, глобализација и политика”, у: Хатон, Вил и Гиденс, Ентони (ур.) *На ивици живети са глобалним капитализмом*, Београд, Плато, 2003, стр. 222.

[30] Улрих Бек и многи други се можда с тим не би сложили, али искуство растакања СФРЈ и држава насталих после тога говори нам да у оквиру плуралних и фрагментираних идентитета национални идентитет показује снагу, нарочито у кризним временима.

[31] Смит, Антони Д, *Национални идентитет*, Библиотека XX Век, Београд,

Смит из супротстављених модела западне и етничке нације налази извесна заједничка веровања о томе шта сачињава нацију насупрот другим колективним идентитетима, нудећи интегралну дефиницију: ”Нација се може дефинисати као именована људска популација са заједничком историјском територијом, заједничким митовима и историјским сећањима, заједничком масовном јавном културом, заједничком економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника.”[32]

Ако би се Смитови супротстављени модели тестирали на Црној Гори, могло би се рећи следеће: да је она уставно-правно дефинисана као држава која почива на западном моделу нације, док политички и свакодневни живот указују у великој мери на незападни модел, тј. на *заједницу заједница* људи исте лозе. Међутим, корен те лозе и њен изданак различито се тумаче од стране припадника две највеће националне заједнице, некада културно и политички јединствене доминантне етничке заједнице. Управо пример Црне Горе показује сву комплексност и вишеслојност националног идентитета. Није Црна Гора посебна по томе што су многи њени становници од истих предака постали потомци различитих нација, али јесте по томе што се још увек у процесу трансформације националног идентитета, чак и у оквиру исте породице, рађају и живе заједно припадници различитих нација, што говоре истим језиком којег различито називају и што улажу више енергије у налажењу и очувању различитости, него што показују вољу да ту енергију усмере ка превазилажењу разлика и јачању интеграцијских процеса у заједници.

Говорећи о нацији, Ренан је рекао да историјска прошлост једне нације није стварност која се намеће сама од себе, него континуирана конструкција која почива на забораву и историјској заблуди: ”суштина нације је у томе да сви појединци имају много тога заједничког, али да су сви они много тога заборавили”.[33] Конструкција

1998, стр.26-30.

[32] Исто, стр.30.

[33] Поред Ренана и Вебер наглашава улогу заборава. О њиховим и другим

прошлости у Црној Гори почела је да се гради на новим основама крајем деведестих година 20. века. Улога заборава добила је значајно место у тој реконструкцији прошлости.

Бавећи се идејом нације, Ерик Хобсбаум прави разлику између национализма, као политичког програма и етницитета,[34] који "не спада у политичку теорију, него у антропологију или социологију", сматрајући да је етницитет "један од начина да се напуне испражњени резервоари национализма".[35]

Макс Вебер је, дефинишући етничку групу на основу субјективног веровања у заједничко порекло, подвукао да "извор етницитета не би требало тражити у поседовању ових или оних особина већ у произвођењу, одржавању и продубљивању разлика".[36]

И управо овако политички схваћен, етницитет може да укаже на сложене узрочно-последичне релације у којима се црногорско друштво данас налази: ако се не инсистира на разликама, него се приоритет да интеграцији – јачаће заједница, али се неће учвршћивати новодефинисани елементи националног идентитета - и обрнуто, ако се буду продубљивале разлике, слабиће политичка заједница, али ће јачати нови елементи националног идентитета.

Вероватне су процене оних који воде идентитетску политику, да је ово можда краткорочно или средњорочно тачно, али да ће се на дужи рок произвођење, одржавање и продубљивање разлика исплатити тако што ће се изградити и ојачати нови елементи идентитета, до те мере, да, од једног тренутка, то неће више значајно утицати на хомогеност заједнице.

схватањима нације као и о разграничењу појмова раса, етнија и нација видети у: Филип Путиња и Жослин Стреф-Фенар, *Теорије о етницитету*, Библиотека XX век , Београд 1997, стр. 33-59.

[34] Више о теоријама етницитета у: Филипа Путиње и Жослин Стреф-Фенара, Теорије о етницитету, Библиотека XX век , Београд 1997.

[35] Hobsbawm, Eric, "Ethnicity and nationalism in Europe today", *Anthropology today*, vol.8, no.1, 1992, p. 4.

[36] Више о томе: Филипа Путиње и Жослин Стреф-Фенара, Теорије о етницитету, стр.40-41.

Међутим, политика наметања елемената идентитета суочава се са етички непремостивом препреком – нарушавањем основних људских права оних који те елементе не прихватају. И ту се отвара простор за сукобљавање, не само са политичким противницима, него и са сопственим грађанима који не прихватају подређеност. Проблем се додатно усложњава када они који се осећају подређенима представљају већину, као што су то грађани који свој језик називају српским именом.

Однос према ”другоме” као саставни елемент идентитета

Однос према другоме саставни је елемент идентитета, односно, схватање да се тек у односу према другоме може доћи до свести о себи самоме и да то вреди и за народе и државе.[37] Посебно занимљив у том смислу јесте пример Швајцарске која је била изазов за истраживаче идентитета у вишенационалним срединама због феномена интеракцијског деловања различитих европских култура на једном релативно малом простору. Дијалектичка природа идентитета, која се огледа у томе да он истовремено идентификује и разликује посебно је видљива управо на случају Швајцарске, на чијем примеру Франсоа Ајнар даје систематизацију и резиме једног концепта идентитета који је аналитички подобан и за овај предмет истраживања: идентитет је истовремено и индивидуални и колективни феномен, одређен је како припадањем, тако и поседовањем извесних одлика, које могу бити територијалне и/или социокултурне, могу се међусобно оснаживати или поништавати. Такође, идентитет је истовремено процес и систем, будући да је динамичан и да истовремено тежи уравнотежености, мења своје саставне делове и опстаје захваљујући тој способности.[38]

---

[37] Макс Вебер је писао о томе да се етнички идентитет изграђује на основу разлике, да се свест о припадности не ствара захваљујући изолованости него, напротив, међусобним супротстављањима разлика које се истичу да би се установиле етничке границе. Вебер, Макс, *Односи у етничким заједницама*, *Привреда и друштво*, IV глава, том 1, Просвета, Београд 1976, стр. 323-337. О томе још у: Gadamer, Hans Georg, *Das Erbe Europas*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1989; Ериксен, Томас Хилан, *Етницитет и национализам*, Библиотека XX vek, Књижара круг, Београд, 2004, стр. 295.

[38] Бранимир Стојковић пише о овом концепту идентитета у својој књизи *Европски културни идентитет*, стр. 24-25. Видети и : Барт, Фредрик, *Етничке групе и њихове границе*, додатак у књизи „Теорије о етницитету“ Филипа Путиње и Жослин Стреф-Фенара, Библиотека XX век и Чигоја штампа,

1. Однос према другоме у време и после растакања СФРЈ

Будући да на колективне идентитете не утиче само оно што је унутар тих колективитета, него и оно што је изван њих, та «другост», на свој начин, и обликује те идентитете.[39] У процесу редефинисања темеља политичког и уставног идентитета, још у време СФРЈ, а нарочито у време стварања самосталних националних држава бивших чланица федерације, врло значајну улогу имао је однос према "другоме". Функција "другог" је делотворнија и његова је политичка употребна вредност већа, ако он буде формиран као јавни непријатељ у конкретном и егзистенцијалном смислу, а не само као метафора или симбол и да као такав буде перципиран од припадника политичке заједнице.[40]

Пример СФРЈ показује да категорије "другог" или непријатеља нису сталне, да подлежу променама, па чак и радикалним: да они који су били део заједничког идентитета постају непријатељи, а да унутрашњи непријатељи постају стожер редефинисаног идентитета. То исто важи и за спољног непријатеља. Наиме, у СФРЈ, као социјалистичкој самоуправној заједници радног народа, тј. радничке класе, која је почивала на братству и јединству народа и народности које су је чиниле - унутрашњи непријатељи били су "реакционари" који су угрожавали социјализам, међу њима сви идеолошки и класни непријатељи, те националисти, као претња вишенационалној социјалистичкој заједници. И управо су ти непријатељи постајали идеолошки ослонци новонасталих самосталних држава.

После растакања СФРЈ уследило је темељно редефинисање националних идентитета у новонасталим самосталним државама, у чему су водећу улогу имале политичке елите, како оне из тран-

---

Београд 1997, стр.211-259.

[39] „Идентитет је увек питање идентификовања, а идентификовање увек има дијалошку природу", Baumann, Gerd, *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious Identites*, Routledge, London 1999, p.140.

[40] Карл Шмит указује да свака антитеза, верска, морална, економска или било која друга може да се трансформише у политичку, ако је довољно снажна да групише људе по оси пријатељ-непријатељ. Schmitt, Carl, *The Concept of the Political*, The University of Chikago Press, Chikago, 2007, p. 27.

сформисаних комунистичких партија, тако и новонастале националне елите које су основе легитимитета тражиле у дубокој прошлости, традицији и свему оном што раздваја припаднике новонасталих држава од некадашњих судржављана или «браће», како је то идеолошки представљано у бившој заједничкој држави.

Срби и Црногорци су поред традиционалних архинепријатеља Турака и Немаца, свог "другог" имали, још унутар СФРЈ, у Албанцима (као што су и сами Албанци свог "другог" имали у Србима, Црногорцима и Македонцима о чему сведоче и истраживања етничке дистанце).[41] Другим речима, „манифестна дистанца према Албанцима пред распад СФРЈ нарочито је била раширена међу Македонцима, Црногорцима и Србима који су и живели са њима (поред њих), док су, на другој страни, Албанци испољавали експлицитну дистанцу управо према припадницима ове три националности".[42] То се нарочито манифестовало 80-тих година двадесетог века када се албански модел етномобилизације на КиМ веома брзо пренео на Србе и Црногорце[43] у виду «национализма повређе-

[41] Узајамност међусобног неприхватања била је очигледна, мада нешто јаче изражена код Албанаца: "Албанци, народност (национална мањина) према којој је испољена највећа етничка дистанца, јесте истовремено народност која се највише дистанцирала од припадника југословенских народа и народности." Бећевић, Љиљана, «Национална свест омладине», у: *Деца кризе*, ИДН-ЦПИЈМ, Београд, 1990, стр.157.

[42] Лутовац, Зоран, «Већинско-мањински односи као део политичке културе Србије», у: *Фрагменти политичке културе*, ур. Мирјана Васовић, Институт друштвених наука/ Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Београд, 1998, стр. 231.

[43] «Деценија 80-тих обележена је масовним демонстрацијама припадника албанске националне мањине у којима се истиче захтев «Косово-република», што ће изузетно зоштрити међуетничке односе, не само на Косову. Оптуживши «албанске шовинисте и сепаратисте за «етничко чишћење» и «геноцид» над српским народом, Срби и Црногорци се масовно селе из ове јужне покрајине, углавном у централну Србију, што ће условити радикалну националну аверзију према Албанцима.» Вукомановић, Дијана, «Антагонистичка акултурација Срба и Црногораца», у: *Фрагменти политичке културе*, ур. Мирјана Васовић, Институт друштвених наука/ Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Београд, 1998, стр.306.

ног достојанства»[44], изазваног осећајем повређености и разочарања.[45] Најпре виђени као «контрараеволуционари» који угрожавају тековине социјалистичке револуције укључујући братство и јединство, Албанци с Косова и Метохије су потом виђени као «иредентисти» и сепаратисти који угрожавају не само припаднике српске нације, него и саму Србију. Дакле, као непријатељ који хомогенизује на темељима угрожавања државе и нације, на солидарности са жртвама створен је политички и «морално» оправдан хомогенизујући конструкт "другог".[46] Политички лидери косовских Албанаца[47] и владајуће елите у Србији често су се „позивали на међународне норме и Хелсиншка начела, међутим, те норме и та начела су се често тумачили селективно или рестриктивно".[48] Национализми Срба и Албанаца представљени као одбрамбене реакције на албанско насиље и сепаратизам, односно, на српску репресију, међусобно су се потхрањивали и политички инструментализовали.

2. Конструкт "другог" у осамостаљеним републикама СФРЈ

Политичка етнификација друштва[49], започета у СФРЈ даље се развијала у осамостаљеним републикама. У Србији се није ис-

[44] Извештај Helsinki Watch-а говори о 30.000 исељених Срба са Косова и Метохије у првој половини 80-тих година двадесетог века. Видети: Yugoslavia: *Human Rights Abuses in Kosovo 1990-1992*, Helsinki Watch, October 1992, p. 57.

[45] Обреновић, Зоран, *Србија и нови поредак*, Ниш, Градина, 1992, стр.57.

[46] Косовски Албанци су до те мере били негативан хомогенизујући фактор да су према једном истраживању из 1987. године младим Србима Црнци и Јапанци ближи као евентуални брачни партнери од Албанаца, иако «истраживања етничке дистанце показују да је расно дистанцирање увек и свуда јаче од националног». Бићевић, Љиљана, «Национална свест омладине», стр.161.

[47] «И српска и албанска страна говоре о људским правима и слободама, али пре свега мисле на територијално-политички оквир у којем ће се та права и слободе регулисати». Лутовац, Зоран, «Национални покрет косовских Албанаца», *Међународни проблеми*, бр.4, Београд 1996, стр.567.

[48] Лутовац, Зоран, «Међународна заједница и косовско питање (1997-1999), *Нова српска политичка мисао*, год.VI, Београд, 1999, бр.3-4, стр.121.

[49] Под етнификацијом политике и политичке заједнице Клаус Офе подразумева артикулисање политичких програма, оснивање удружења и

пољавала само кроз однос Срба и Албанаца, него је прожимала цело друштво. „Основни проблем српско-албанских односа на Косову и Метохији је што од могућих теоријских модела заједничког живота, тј. модела коегзистенције, асимилације и доминације, међу њима традиционално владају односи доминације, као културно-историјски укорењен образац.“[50] Међутим, и политички представници Муслимана/Бошњака и Мађара потпуно су етнификовали своје учешће у политичком животу[51], чему је доприносила не само политика већинске нације, него и „територијално-етнички концепти политичких представника националних мањина“,[52] али и политички систем који је стимулисао етнификацију. Наиме, усвајана су таква системска решења о делотворном учешћу мањина у политичком животу, која су сама по себи била генератор етнификације. Створена је атмосфера у друштву да је подстицање разлика предуслов за добро функционисање друштва и да је то једино пожељан и политички подобан начин функционисања припадника мањина у политичком и друштвеном животу заједнице.

Таква политика подстицана је доношењем системских решења која упућују, каналишу припаднике мањина ка етничким партијама које су преузимале контролу над свим сферама живота. Сваки уплив грађанских партија у мањинско бирачко тело или у мањинске животне теме сматрао се упливом у ”забрањену зону” и био је подложан оштрој политизацији. Политичким представницима националних мањина националисти већинског народа били

политичких партија у име «подстицања добробити етничке заједнице, а по цену искључивања свих група унутар или изван одређене етничке заједнице за које се оцењује да јој не припадају». Више о томе: Offe, Claus, *Ethnic Politics in East European Transitions*, New York School for Social Research, New York, 1992; О етничком плурализму у плуралним друштвима видети: Berghe, Van den Pier, *Ethnic Pluralism in Plural Society: a Special Case*, Ethnicity, 1976.

[50] Lutovac, Zoran, “Etnic Relations in Kosovo and Metohija”, International Problems, No. 1, Belgrade, 1994, p.137.

[51] Лутовац, Зоран, «Већинско-мањински односи као део политичке културе Србије»,стр. 244-251.

[52] Лутовац, Зоран, «Нова мањинска политика», *Нова српска политичка мисао*, посебно издање 1, Београд 2001, стр.173.

су пожељнији као политички противници, па и партнери, него грађанске странке, јер су били добра инспирација или изговор за постојање посебних мањинских, етничких странака. [53]

3. "Други" и односи Србије и Црне Горе

У време растакања СФРЈ сви они који су тежили стварању самосталних држава предводили су националисте, традиционалне "друге", или су им се придруживали. Логиком расплета југословенске кризе, "унутрашњи непријатељи" постајали су савезници и пријатељи, а некадашња "браћа" постајала су "спољни непријатељи".

Срби и Црногорци дуго су били на истој страни и имали заједничке непријатеље, да би после све отворенијег заступања идеје самосталне Црне Горе и црногорско руководство све отвореније додељивало улогу "другог", најпре српском руководству, а потом и Србима у Црној Гори и држави Србији.

Користећи научни инструментаријум Адорна и сарадника, могло би се рећи да је такав однос према спољним групама утицао на то да је "етноцентрични патриотизам" доминирао у време пре растакања СФРЈ и деведесетих година двадесетог века, али и касније у нешто сведенијем облику. Може се рећи, на основу оног што се збивало касније, да је био доминантан и после окончања сукоба деведесетих и поред свих политичких прокламација о изградњи мултикултурних друштава и грађанске државе. [54]

---

[53] Чак би и мањинске грађанске странке биле маргинализоване уколико не би кокетирале са национализмом. СДП Србије Расима Љајића тек у последње време покушава да се грађански, наднационално профилише, али са свешћу да је ипак главна снага партије у региону Санџака где преовлађују Бошњаци. На другој страни, противници те странке у Санџаку управо је прозивају због «београдизације» и напуштања националних интереса.

[54] Адорно и сарадници насупрот етноцентричном патриотизму, говоре о здравој патриотској привржености домовини, привржености која није оптерећена предрасудама према спољним групама. Adorno, W.Theodore/ Frenkel-Brunswik/Levinson/Sanford, *The Authoritarian Personality*, New York, Harper and Row, 1950.

Временом, када је тај процес одмакао и када се у Црној Гори почело увелико радити на редефиницији идентитета, што је подразумевало потискивање и уклањање свега традиционално српског у том идентитету (од језика и књижевности до реинтерпретације историјских догађаја), конструкт "другог" се са српског руководства преносио на саму Србију и Србе уопште. Истовремено, то је рефлексивно изазивало анимозитете према Црногорцима у Србији што је, укупно узев, најзначајнија и најдалекосежнија негативна последица у односима Србије и Црне Горе у новијој политичкој историји.

Србија и Срби и сви они који су сматрали да је за Црну Гору боље да је остала у заједници са Србијом, а не више Албанци, Муслимани, Немци, Италијани или Турци - постајали су приоритетни "други", негативни фактор хомогенизације. Супротстављање том "другом" симболички и политички је представљен као допринос учвршћивању самосталности, као отпор хегемонији Србије, јединој "реалној опасности" по црногорску независност. То је, на другој страни, појачавало идентитетски обликовани отпор Срба: ако су политички били означени као противници на основу свог српског идентитета, логично је било да се као такви и бране.[55]

Но, то је отворило питање легитимности унутар Црне Горе. Ако Србе и све оне оне који су гласали за заједничку државу са Србијом на легалном референдуму прогласите непријатељем државе, а њих је преко 45% према званичним референдумским резултатима, онда то постаје озбиљан проблем легитимацијског дефицита. Таквим односом «победника према пораженима», Црна Гора на почетку обновљене самосталности почиње да се суочава са одсуством демократског капацитета да пронађе базични консензус у друштву. "Други" није више само Србија, него и Срби унутар Црне Горе и Црногорци који не прихватају нови идентитет и сви они који нису били на страни референдумског победника. Они постају

[55] Хана Арент каже: „ако ме нападну као Јеврејку, ја само као Јеврејка могу да се браним". Baubök, Rainer, "Cherishing Diversity and Promoting Political Community", in: *Ethnicities*, Vol.1 (1) 2001, pp.109-115.

унутрашњи "други", унутрашњи непријатељи,[56] док је главна улога спољног "другог" била политички пројектована и усмеравана према Србији. То је, на једној страни, поједностављивало постреферендумске изборне борбе, али, на другој страни, подстицало даље поделе унутар црногорског друштва. Уместо да трага за базичним консензусом у држави и друштву, владајућа елита је политички капитализовала референдумске теме из избора у изборе и радила на изградњи нових елемената идентитета.

Бројни су аутори који су указивали на значај антагонистичког разграничавања од „других" за образовање групних идентитета и солидарности унутар њих.[57] Ти "други" могу бити припадници некад истог колективитета. У овом случају, антагонизам се не усмерава према „споља", него „према властитом ранијем делању, односно, према деловима властитог ранијег идентитета"... „Уздизање властите вредности (бар парцијалним) антагонистичким оспоравањем самог себе, властитих слабости (понижења и пораза) или властитог погрешног понашања (кривице).» [58]

Има више примера који поткрепљују такав приступ у Црној Гори. Један од њих је однос према Мојковачкој бици из Првог светског рата која је одувек сматрана за пример великог јунаштва и

---

[56] "Етнички идентитет постаје значајан оног часа кад нешто почне да га угрожава. Како је етницитет увек питање односа, могло би се рећи да значај граница зависи од притиска који се врши на њих. С друге стране, видели смо и да изразе етничког идентитета можемо разумети и као средства у политичкој борби, пре него психолошки одговор на спољне претње или покушај да се у друштвени универзум унесе мало реда. Друштвени значај етничких идентитета највећи је ако су у датим етничким идеологијама оба ова услова испуњена у исто време.", Ериксен, Томас Хилан, *Етницитет и национализам*, Библиотека XX vek, Књижара круг, Београд, 2004, стр. 135.

[57] Један од њих је и Јан Асман који истиче да «колективног идентитета» « по себи» нема, него «само у оној мери у којој се одређене индивидуе изјашњавају за њега. Он је онолико јак или онолико слаб колико живи у свести чланова групе и може да мотивише њихово мишљење и делање» . Assmann, Jan, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München, 1997, S.132.

[58] Schwan, Gesine, „Kako se konstituiše demokratski politički identitet?", *Filozofija i društvo* XIII, Beograd, 1998, str.123.

братске помоћи српској војсци. Вредност и значај те битке преиспитује се и реинтерпретира у новом светлу – као пример погрешне војно-политичке одлуке која је омогућила српској војци да се повуче преко Албаније до Грчке, а затим да се тријумфално врати и „окупира“ Црну Гору. Други пример самопреиспитивања је опсада Дубровника 90-тих година двадесетог века која се означава као „тамна мрља“ на историји Црне Горе под утицајем хегемонистичке политике Београда. Улога заборава је важна у свему томе јер су главни актери ”тамне мрље” и преиспитивања прошлости потпуно исти.

У Србији, и поред раздвајања од Црне Горе и врло оштре референдумске кампање у њој, Црна Гора и Црногорци никада нису били ни близу тога да преотму примат ”другога” од косовских Албанаца, Хрвата и Бошњака, што због уверења да је у питању исти народ или због неговања колективног сећања братства или традиционалне блискости, што због ратних сукоба и жртава у у Хрватској и БиХ, те проблема у вези са статусом КиМ и сецесионистичких претензија косовских Албанаца.[59] Колико јуче, неприкосновени ”други” у Црној Гори, косовски Албанци, преко ноћи су код владајућих елита изгубили тај примат због подршке црногорских Албанаца самосталности Црне Горе. Црногорски Бошњаци и Муслимани су, такође, због подршке самосталној Црној Гори задобијали све повољније место у политичком и друштвеном животу Црне Горе на који је утицала владајућа црногорска елита, а политички представници ових мањина постали су радо виђени коалициони партнери на свим нивоима власти.

[59] Чак и у време ратних сукоба у БиХ и Хрватској и жестокој медијској кампањи исказивана су неповољнија мишљења међу Србима и Црногорцима према Албанцима, него према Бошњацима и Хрватима, што указује на дубље укорењену дистанцу проузоковану не само историјском интерпретацијом ранијих догађаја, него и због већих разлика у односу на Албанце (несловенско порекло, језик, и уопште, културни образац). Видети истраживања јавног мњења ЦЈМП/ИДН на подручју СРЈ без КиМ 1992-1995, према Вукомановић, Дијана, ”Антагонистичка акултурација Срба и Црногораца”, стр.320-324.

Нова идентитетска политика Црне Горе[60]

1. Сукоб владајућих странака Србије и Црне Горе

Упркос стварању СР Југославије (1992), Србија и Црна Гора су преовлађујуће водиле аутономну политику, а то је дошло до потпуног изражаја нарочито после сукоба партијских врхова две доминантне странке у Србији и Црној Гори, Социјалистичке партије Србије (СПС) и Демократске партије социјалиста (ДПС), сукоба који је достигао врхунац расцепом у ДПС-у 1997.године.[61] Објашњавајући природу тог сукоба, многи су склони да га образлажу идеолошко-политичким и принципијелним разлозима, иако је много индикатора који указују на то да је у питању био сукоб две реал-политичке, прагматске логике и процене шта би било боље за опстанак на власти. Академик Шуковић као чворишни мотив и разлог конфликта наводи «црногорски идентитет и индивидуалитет», који су «оличени у посебној црногорској државности, црногорској нацији, култури, самобитности, као и равноправност Црне Горе са Србијом».[62] Идеолози владајућих елита у Београду и доброг дела опозиције у Црној Гори позивали су се на ништа мање узвишене мотиве и разлоге очувања шире политичке заједнице.

Међутим, веома је много индикатора који указују да су мотиви и разлози конфликта знатно приземнији и тичу се тактике и

[60] Српским идентитетом у Црној Гори аутор се бавио мањим делом у докторској дисертацији "Односи Србије и Црне Горе од 2006. до 2013. године" како би указао на природу међусобних односа. У овој књизи аутор знатно продубљеније и обухватније обрађује ову тему заокружујући је као посебну истраживачку целину.

[61] Видети о томе: *Сто дана који су промијенили Црну Гору*, приредили Љубиша Митровић и Александар Ераковић, Вијести, Подгорица, 1997.

[62] Шуковић, Мијат, «Државно-правни аспекти односа Црне Горе и Србије», *Хелсиншке свеске,* бр. 3, Хелсиншки одбор за људске права у Србији, Београд, 2000, стр.76.

стратегије политичких елита усмерених на очување или освајање власти, или на проширивање надлежности и контроле над полугама власти. Логика која је врло тесно превладала у црногорској ДПС била је логика уважавања ставова Брисела и Вашингтона и јасно наговештених промена у Београду после протеста 1996. године, док је логика у Србији владајућег СПС-а била ауторитарна логика континуитета спровођења ванинституционалне моћи која се темељи на инструментализованом национализму.

Нови демократски имиџ и политичка оријентација владајућег ДПС-а био је од много веће користи за саму доминантну партију, него за државу и друштво, али је прагматични заокрет, готово опште представљен као снажан демократски искорак у односу на савезништво са СПС-ом. Наравно, ту се увек поставља питање критеријума и мерила, тако да ће многи поборници заједничке државе на то гледати као на корак уназад и фингирани заокрет једне струје ДПС-а зарад ужих интереса, док ће поборници самосталности у томе видети значајан корак напред, без обзира на чињеницу што је мотивација заокрета могла имати знатно плиће корене и баналније разлоге од тежње за изградњом самосталне демократске државе - у остваривању себичних политичких циљева владајуће елите.

Сукоб владајућих, идеолошки сестринских, странака у Србији и Црној Гори имао је за последицу не само распад ДПС-а на готово две подједнако јаке политичке струје, него и знатно далекосежније последице по политички живот и односе Србије и Црне Горе. Временом је тзв.реформска, организованија струја Мила Ђукановића јачала сузбијајући, у први мах, бројнију политичку струју наклоњену наставку сарадње са Милошевићевим СПС-ом, од које је настала Социјалистичка народна партија (СНП).

У идентитетском смислу, тај сукоб на манифестном плану започео је као сукоб "реформатора против милошевићеваца", да би се временом све више преносио на шире идентитетско поље - однос према заједници са Србијом и према ширим и дубљим идентитетским питањима. Потпуно компромитован уставно-правни сис-

тем СРЈ досезао је у то време врхунац арбитрарности када је кључну улогу у систему власти демонстрирао Милошевић као председник СРЈ. Формално-правно носилац репрезентативно-протоколарне функције, он је у политичком животу тежиште фактичке моћи потпуно пребацио на своју страну. Тиме је наставио праксу ванинституционалног деловања, игноришући, ионако споран и мањкав, уставно-правни систем и јавни интерес.[63]

Сукоб Милошевић-Ђукановић деловао је повратно на продубљивање политичке и уставне кризе унутар СРЈ. Сада је та криза продубљена лошим персоналним односима лидера највећих странака у две републике и непомирљивим политикама које су још дубље поткопале ионако слабашне темеље СРЈ. Вођен је прави медијски рат, који се преносио на политички и свакодневни живот. Милошевићев режим уводи економске репресалије, попут забране извоза пољопривредних производа, док Ђукановић појачава опструкцију федералне политике и рада савезних институција уз вешто придобијену подршку међународне заједнице и опозиције у Србији.

Ђукановић се приликом супротстављања Милошевићу врло опрезно опходио у самој Црној Гори, како због подршке коју је Милошевић имао у Црној Гори, тако и због генералног односа према питању односа са Србијом, уважавајући, као прагматичан политичар, доминантно опредељење за опстанак заједничке државе међу грађанима Црне Горе.[64]

---

[63] "Он је (С. Милошевић) избором за шефа савезне државе у јулу 1997, са собом из Србије преселио цео арсенал вануставне политичке и економске моћи (контрола финансија, медија, полиције, војске и сл.) и допунио га потпуним преузимањем уставних права Савезне владе у области спољне политике. Додуше, он је све ове функције фактички вршио и док је био председник Србије (до средине јуна 1997). То је, у ствари, био државни удар, који је трајао све време Милошевићеве владавине у Србији, односно СРЈ". Вучетић, Слободан, "Србија и Црна Гора - од федерације до конфедерације", стр.71.

[64] Истраживања јавног мњења Института друштвених наука показују да је све до 2000.године било јасно већинско опредељење за опстанак заједничке државе међу грађанима Црне Горе, а да од те године, јаснијом и децидијом променом званичне политике Подгорице долази до озбиљнијег померања

Сваки његов следећи корак био је усмерен не само ка прављењу дистанце према Милошевићу, него истовремено и ка осамостаљивању Црне Горе и идентитетском отклону од Србије. Тај отклон није био нагле природе, нити је био тако формулисан да у потпуности одбија од себе све који су наклоњени Србији. Напротив, он је тако водио политику да је управо водио рачуна о томе да велики број грађана Црне Горе има не само повољан однос према Србији, него и више од тога, да већина грађана и даље негује српски или просрпски идентитет.

Тема **редефинисања идентитета** није постављана све док се однос снага у Црној Гори није значајније променио. Иако су «изворне» суверенистичке странке, попут Либералног савеза (ЛС), па и Социјал-демократске партије (СДП) биле жестоки критичари ДПС-а, онога тренутка када је најпре почео да мења сопствени идентитет, а потом и да утврђује нови курс креирања јавног мњења, курс осамостаљивања, стваран је постепено тзв.суверенистички политички блок. Неприкосновени лидер тог пређутног суверенистичког блока постао је ДПС, странка која је до тада била носилац идеје заједничке државе са Србијом и заштитник доминантног просрпског идентитета.

2. Нова идентитетска политика после референдума о независности

Референдумска кампања, збивања после ње, као и оно што јој је претходило показали су све противречности идентитетског карактера које су обележавале Црну Гору и политички живот у њој. Иако је референдум успео са становишта резултата, процедуре и генералних оцена посматрача, остала је чињеница дубоке подељености црногорског друштва у погледу односа грађана према политичкој заједници.

јавног мњења у супротном смеру.

2.1. Устав независне Црне Горе - без широког друштвеног консензуса

Ако се легитимност система тумачи тако да «почива на консензусу релевантних друштвених политичких група око његових основних решења, а степен легитимности се исказује ширином прихватања система од стране грађана»[65] или онако како је тумаче теоретичари класици, попут Липсета ("способност система да створи и одржи веровање да су постојеће политичке институције најподесније за дато друштво") или Дејвида Истона («веровања да су постојеће институције најпогодније за друштво»)[66], онда се може рећи да је референдум у Црној Гори тек закорачио у поље легитимности, јер је требало велики број грађана који су били за заједницу са Србијом укључити после референдума у базични консензус о будућој заједници.

Доношење устава била је прва велика шанса да се то учини. Показало се, прва велика пропуштена шанса, јер се у друштву створила атмосфера победника и побеђених, патриота и издајника, а устав се третирао као ствар партијског идеолошког плена после добијеног политичког рата за независност. Идентитетска питања нису решавана стварањем базичног консензуса, него поједностављеним тумачењем демократског принципа спровођења воље већине.

Референдумска већина, иако хетерогена, као што је био хетероген и блок за заједничку државу са Србијом, није имала намеру да тражи широку друштвену сагласност о томе какву политичку заједницу градити, него управо обрнуто -имала је намеру да капитализује победу на референдуму третирајући другу страну као непријатеље државе. Друга страна, пак, оспоравала је резултате референдума, указивала на неправилности, махинације, а када је усвојен Устав 2007. године, указивала је на његову једностраност и игнорисање традиционалног идентитета Црне Горе. Идентитетска

---

[65] Славујевић, Зоран/Михаиловић, Срећко, *Два огледа о легитимитету*, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд 1999, стр.15.

[66] Easton, David, *A System Analysis of political Life*, John Willwy & Sons, New York, 1965, pp.190-219.

питања која су била тема дугогодишњих дневно-политичких расправа и једна од главних тема референдумске кампање нису ни после доношења новог устава скинута с дневног реда. Напротив, и даље су била једна од главних свакодневних политичких тема у Црној Гори, а нарочито у време избора- од локалних до парламентарних и председничких.

На основу референдумског резултата, Скупштина Црне Горе је 3. јуна 2006. година донела *Одлуку о проглашењу независне Црне Горе*, у којој је утврђена независност са пуним међународно-правним субјективитетом, као и *Декларацију независне Црне Горе,* у којој се утврђује да ће Црна Гора „наставити да се изграђује као грађанска држава, мултинационално, мултиетничко, мултикултурно и вишеверско друштво, заснована на поштовању и заштити људских слобода и права, права мањина, принципима парламентарне демократије, владавине права и тржишне економије». Утврђује се да преузима све међународне обавезе које су у њено име преузеле државе у чијем је саставу била, да је „посвећена одржавању и промовисању међународног мира и стабилности“ и да ће „поштовати принцип територијалног интегритета и суверености свих држава“. Показало се, међутим, да се званична Подгорица није држала овог принципа у случају суверености и територијалног интегритета Србије, када је признала једнострано проглашену независност Косова.

На овим основама приступило се доношењу Устава Црне Горе, као независне државе, који је донела Уставотворна скупштина Црне Горе 19. октобра, а прогласила 22. октобра 2007. године.

”Суверенисти” и ”федералисти” када говоре о Уставу Црне Горе од 2007. године стављају акценат на различите ствари: суверенисти истичу резултате референдума у први план, чињеницу да су га међународни посматрачи оценили регуларним, као и чињеницу да је Устав донет у складу са предвиђеном процедуром. Федералисти, пак, после референдума и даље истичу нерегуларности на самом референдуму, немогућност великог броја присталица заједничке државе да гласа, као и махинације са бирачким

списковима које су однеле превагу.[67] Такође, неки међу њима подвлаче да је већина за самосталност обезбеђена захваљујући мањинским народима (Албанцима, Бошњацима и Хрватима, пре свега), а да је већина конститутивног народа, народа који Црну Гору доживљава као матичну државу (којег чине Црногорци и Срби) и поред свих ограничења била за заједничку државу са Србијом.

После доношења Устава од 2007. године федералисти му оспоравају прокламовани грађански карактер и представљају га као највиши правни акт који је у потпуности пренебрегао вољу оних који су остали у мањини на референдуму, третирајући их као поражене и непријатеље независне Црне Горе, а не као равноправне грађане који су на референдуму гласали за једну од две потпуно легалне и легитимне политичке опције.

Полазећи од тога да народна воља почива не само на одлуци да се жели самосталност, него и на политички уобличеном темељном консензусу у којем учествују и они који су имали друкчију визију државе, може се рећи да то није био случај у Црној Гори после референдума. Наиме, Црна Гора после референдума почела је да гради политички и уставни идентитет државе искључивањем федералиста, а не договором са њима, тражењем математичке већине за политичку капитализацију референдумске већине. То је, на једној страни, омогућило да се брже конституише нова држава, али је, на другој страни, велики део грађана и њихових политичких представника искључен из интеграцијског процеса постао системска опозиција власти, али и самој држави, према оцени сувереиста.

С једне стране, тражила се лојалност од федералиста, с друге стране, они нису прихваћени као равноправни саговорници у изградњи темеља самосталне Црне Горе. Такав однос исказан је и у погледу начина доношења највишег правног акта и у погледу основних вредности и симбола који су њиме дефинисани. Чак се ни начело поштовања стечених права, као једно од кључних начела владавине права, није поштовало. Тако је, као најфлагрантнији пример нарушавања тог начела, смањен обим права свих грађана који су

[67] *Бијела књига – Референдум у Црној Гори 2006.- зборник докумената*, приредио Јован Б. Маркуш, ИИЦ Народна мисао, Подгорица, 2007.

говорили српским језиком. До тада једини службени језик у Црној Гори сведен је, тумачењем уставне одредбе и праксом, на мањински језик, а новоименовани црногорски језик, као симбол новог идентитета, проглашен је јединим званичним језиком, иако још није имао ни граматику ни правопис када је донет Устав 2007. године.

Ако се под појмом легитимности у ужем смислу, као легитимности политичког поретка, означава достојност једног политичког поретка да буде признат[68], онда федералисти нису налазили за сходно, због свега наведеног, да ни поредак који произлази из такве заједнице прихвате као легитиман.[69] Многи аутори сматрају да је у процесу трансформације ка демократији управо легитимност кључ њене консолидације.[70] Ако се то прихвати, макар и као озбиљан индикатор консолидације, јасно је да је Црна Гора, као самостална држава, била суочена са озбиљним системским проблемом.

3. Етнификација политичког живота

Уместо демократије, засноване на тражењу интегративне политичке заједнице, Црна Гора се суочила, на једној страни, са оспоравањем резултата референдума, а на другој, са проблематичним тумачењем да је демократија игра у којој «победник носи све».

---

[68] Хабермас, Јирген, *Проблеми легитимације у касном капитализму,* Напријед, Загреб, 1982.

[69] Када пише о легитимитету, Сабина Рамет наводи три легитимизацијска нивоа: политичку легитимност - која се стиче на демократским изборима, економску легитимност - која се односи на ублажавање последица тржишне економије употребом инструмената праведности за угрожене социјалне групе и легитимност која се тиче сета либералних вредности - владавине права, индивидуалних права и слобода, толеранције различитости, недискриминације и једнаког третмана свих грађана од стране државе. Рамет, Сабина, The Three Yugoslavias: State/Building and Legitimation, 1918/2005, Blommington: Indiana University Press, 2006.

[70] Више о томе: Михаиловић, Срећко, "Легитимност политичког система треће Југославије", оп. цит. стр.9; О моћи и легитимитету видети: Stanovčić, Vojislav, *Macht und Legitimität*, Dike Verlag, Ag 2003, St, Gallen/Lachen, prevod Suzane Vasovic-Bohse, S.184

Пракса, институционално-правни оквир, па и отворене политичке поруке указивале су на то да је Црна Гора дубоко подељено друштво у којем етничко и национално (схваћено веберовски, као веровање у заједничко порекло, односно, веровање у заједнички живот) нема интегративну, него напротив, има важну дезинтегративну улогу.

Владино управљање културним разноликостима сводило се на асимилацију Срба и Црногораца српског идентитета и на мултикултурализам према припадницима националних мањина: Бошњацима и Муслиманима, Албанцима и Хрватима. Однос према Ромима био је, пре свега, усмераван очекивањима из Брисела.

Иако су највиши државни званичници и институције Црне Горе истицали грађански карактер Црне Горе и у складу с тим грађански приступ управљању културним разликама, у пракси је било другачије. Привилегован положај Црногораца "новоцрногорског" идентитета садржан је у Уставу кроз привилеговање црногорског језика, који у тренутку доношења није ни постојао друкчије него као политичка пројекција, у свакодневном животу - кроз надпропорционалну запосленост у јавним и државним институцијама и на руководећим местима, кроз образовање - надпропорционалном заступљеношћу подобне локалне црногорске књижевности, тумачењем историјских догађаја, присуством у медијима...

Однос према Србима и Црногорцима традиционалног српског идентитета асимилаторски је, са циљем да се они преведу у новоцрногорски идентитет. То се огледа, осим у наведеним мерама и поступцима, и у изјавама највиших државних званичника, дела интелектуалаца и написима медија о томе како су они који се изјашњавају као Срби или имају српски идентитет - жртве заблуда или историјских околности и да је њихово идентитетско изјашњавање привременог карактера, те да ће се они вратити свом правом, црногорском, идентитету.

Мултикултуралност, као чињеница постојања већег броја разноликих култура, одлика је Црне Горе, али мултикултурализам,

као политика управљања културним разноликостима, спровођена је селективно и то према припадницима националних мањина. При томе, та политика није имала као ефекат интегрисање припадника тих мањина у црногорско друштво, него је, напротив, стимулисала одвојеност кроз подржавање посебности и занемаривање инклузије. Политичке странке главни су носиоци те политике и на њиховим интересима, програмима и међусобним договорима таква политика и опстаје.

Због свега наведеног, поборници либерализма не би могли на основу уставно-правног оквира, а још мање на основу праксе означити Црну Гору као заједницу универзалних права која почива на равноправности својих грађана (јер су, нпр. они који говоре новоименованим црногорским језиком били у повлашћеном положају у односу на оне који су бројнији и говоре српким језиком). Такође, ни поборници тзв. „питомог либерализма", који су за поштовање културних разлика и универзалних права и вредности, за заједницу грађана и заједницу заједница[71], који плуралност и прожимање, усаглашене са принципима демократског мултиетничког друштва виде као оптималан облик политичке заједнице,[72] не би могли у Црној Гори наћи пример такве заједнице. Она би, свакако, у одређеним околностима, то могла бити, рецимо, ако би политичке елите у стварности сасвим друкчије виделе Црну Гору - као политичку заједницу равноправних грађана и националних заједница у којој се „уставни патриотизам" не намеће, него међусобним уважавањем и сагласношћу гради. Не може се „уставним патриотизмом" сматрати када прегласани у процесу доношења новог устава под притиском безусловно прихвате такав устав, него када се до темељних одредби устава дође што ширим консензусом у друштву.Устав је друштвени

[71] Крајем деведесетих година двадесетог века, Бику Парек је водио Комисију за мултикултурализам у Великој Британији у чијем извештају се Велика Британија означава и као „заједница грађана" и као „заједница заједница". Runnymede Trust, *The Future of Multi-EthnicBritain* (ed. Bhikhu Parekh), Profile Books, London 2000.

[72] Видети: Parekh, Bhikhu, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Macmillan, London, 2000.

договор, а не наметнути акт већине у парламенту, макар она била и квалификована. Уважавање и интегрисање мањине пут је до базичног консензуса, а не игнорисање, прегласавање или искључивање мањине, нарочито ако је она тако бројна као у случају Црне Горе.

Етнификација политике и после референдума наставила је да доминира политичком сценом Црне Горе, како због чињенице да су једни оспоравали резултате референдума, тако и због чињеница да су други, који су се сматрали победницима на референдуму, отпочели конституисање самосталне политичке заједнице, третирајући другу страну као «непријатеље Црне Горе», као оне који нису желели Црну Гору као независну, те стога немају право да се питају о њеном уређењу. [73]

Показаће се да то није била само прагматична (зло)употреба емоција у постреферендумском периоду, него да је то било политичко полазиште које је коришћено још дуги низ година после референдума на изборима у Црној Гори.[74] Осим тога, етнификација политике је временом постајала разноврснија под снажним утицајем политичких странака националних мањина: Албанаца, Бошњака и Хрвата који су подржавали изградњу грађанске Црне Горе, али су истовремено имале изразито етничке политичке програме. И у томе се нису разликовале од «грађанских», а истовремено изразито

[73] Суштина демократије није у томе да се апсолутизује воља већине и претвори у "тиранију већине" о чему је писао Токвил, него у томе да се уважава воља већине, али и да се поштује став мањине, посебно о питањима виталним за утемељење и опстанак политичке заједнице. О томе су писали многи, од Аристотела до Медисона, Мила и „теоретичара елите", указујући на то да ако воља већине није ограничена правилима етике, устава, закона и смештена у либералну политичку културу коју одликује толеранција и дијалог - онда се та воља већине врло лако претвара у „тиранију већине". Више о томе: Становчић, Војислав, „Демократија, конституционализам и владавина права", у зборнику *Држава и демократија*, ур: Милан Подунавац, Службени Гласник, Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 131.

[74] Бенедикт Андерсон каже да снага национализма потиче из спреге политичке легитимизације и емотивног набоја. У Црној Гори, емотивни набој био је дубоко национално генерисан, а политичка легитимизација инсталирана као конструкт који утврђује неопходна математичка већина, а не као широки друштвени консензус.

црногорски обојених ДПС-а, СДП-а, ЛС-а или од ”грађанског”, али, ипак, просрпског” СНП-а или од изразито просрпских НС, СНС-а и других српских партија које су се временом појављивале.[75]

Контрадикторност између опредељења за грађанску државу и стварне етнификације политичког живота нашла је свој одраз и у преамбули Устава Црне Горе, у којој се као доносиоци Устава помињу «слободни и равноправни грађани, припадници народа и националних мањина који живе у Црној Гори: Црногорци, Срби, Бошњаци, Албанци, Муслимани, Хрвати и други, привржени демократској и грађанској Црној Гори». Раскорак између прокламованог и у пракси спровођеног резултат је чињенице да није постојало стварно опредељење и политичка воља да се гради грађанска држава. Више је то био утицај ЕУ која је вршила притисак на политичке актере у Црној Гори да граде политичку заједницу прихватљиву за све.[76]

Противречност између грађанског и националног изражена је и у Уставу Србије од 2006, као што је већ поменуто. Уставотворац се у преамбули позива на државну традицију српског народа и равноправност свих грађана и етничких заједница у Србији, а затим у члану 1 дефинише Србију као државу српског народа и свих грађана који у њој живе. У пракси је Србија и држава националних заједница које у њој живе. Наиме, национална шароликост се до те мере

---

[75] Више о грађанском и националном у Црној Гори у: Бешић Милош, «Национализам /популизам версус грађанска опција- Црна Гора», Вујадиновић, Драгица/Вељак, Лино/Гоати, Владимир/Павићевић, Веселин Павићевић (ур.), *Између ауторитаризма и демократије, – Србија, Црна Гора, Хрватска*, Књига II, Цивилно друштво и политичка култура, ЦЕДЕТ, Београд, 2004, стр. 197-211.

[76] „Дакле, након референдума требало је уставно обликовати Црну Гору и притом уважити двије изузетно конфронтиране идеје. Требало је постићи висок степен сагласности великог броја различитих виђења. То је схватила Европа. Савјет Европе је обавијестио црногорски парламент да Црна Гора мора да испуни седам услова приликом новог уставног обликовања. Први је био одговор на скоро све дилеме које су оптерећивале ову државу. Црна Гора мора остати грађанска држава, писало је у првом ставу препорука Савјета Европе, упућених црногорским уставописцима.“ Вуковић, Миодраг , „Устав Црне Горе јуче данас сутра“, *Матица*, бр. 53, Цетиње- Подгорица Матица црногорска, прољеће 2013 , стр.37.

подржава да се етнификује политички живот системским путем, тако што се преко политичких странака и националних савета стимулише не само различитост, него и одвојеност на уштрб прожимања и интегративности.[77]

И за Црну Гору и за Србију, али и за готово све источноевропске државе, може се рећи да су, без обзира на природу уставне дефиниције, функционисале као врло етнификоване политичке заједнице[78], као партијске, а не државе владавине права, у којима је положај грађанина зависио од политичке припадности, а етничка припадност била предност или сметња у зависности од партијских елита које су политичку сферу потпуно етнификовале, па и приватизовале.

Показало се и на примеру Црне Горе да је веома лоше по развитак демократске заједнице и друштва ако нема или не постоји дуже време споразум о кључним тачкама политичког одлучивања (Карл Фридрих). Иако се Црна Гора уставно самоодређује као грађанска држава западног типа, оно што јој недостаје јесте "идеја *patrie*, заједнице закона и институција у којој влада јединствена политичка воља" и са тим у вези заједничке регулативне институције "кроз које ће доћи до израза заједнички политички сентименти и циљеви".[79]

---

[77] Професор социјалне антропологије на Универзитету у Ослу Томас Хилан Ериксен пише о" парадоксу мултикилтурализма" када посебан статус за мањине може бити политички проблематичан онда када грађани не само да имају право на „своју" културу," него су у многим случајевима безмало принуђени да стављају етничке етикете, хтели то или не". Ериксен, Томас Хилан, *Етницитет и национализам*, Библиотека XX vek/Књижара Круг, Београд 2004, стр.243-247.

[78] Ненад Димитријевић говори о "етно-приватизованим државама": "Ethno-Nationalized States of Eastern Europe: Is there a Constitutional Alternative?", *Studies in East European Thought* 4, 2002, pp. 245-269.

[79] Смит, Антони Д, *Национални идентитет*, Култура, Библиотека XX Век, Београд, 1998, стр. 24.

Однос званичне Подгорице
према Србији и српском идентитету

У Црној Гори је питање односа са Србијом годинама после референдума о независности било једно од доминантних унутарполичких питања. Иако је много више индикатора који би упућивали на срдачне и пријатељске односе две земље они нису били такви на политичком плану, а кључни разлози за то су, пре свега, ставови и понашање делова политичких и интелектуалних елита, првенствено у Црној Гори, који су, полазећи од претпоставке да би на разликама требало градити нови суверенистички идентитет, инсистирали на потискивању сличности и заједничких интереса како би учврстили пројекат независне државе. Међутим, то је утицало на велики број тзв. федералиста (унионисти) у Црној Гори да не прихвате такав нови политички идентитет.

Идентитетска питања, попут језика или државних симбола су, уместо да постану интеграциони фактор новог уставног и политичког идентитета, постали један од основних фактора друштвеног расцепа и једна од главних тема свих избора и политичких дебата. Статус Срба ту је од посебног значаја, али и Црногораца српског идентитета. Српски народ вербално се прихвата од владајуће елите као аутохтони народ, а суштински му се ускраћује такав третман где год је то могуће[80], што ствара међунационални расцеп у грађански дефинисаној Црној Гори.

[80] То се, пре свега, односи на третман традиционалних елемената црногорског идентитета, српски језик и државне симболе, али и на исподпропорционалну заступљеност Срба у структури запослених у државним и јавним инстистуцијама у односу на заступљеност у укупној популацији Црне Горе. О томе говоре релевантни налази Омбудсмана и Министарства за људска и мањинска права. Видети: "Информација о заступљености мањинских народа и других мањинских националних заједница у јавним службама, органима државне власти и локалне самоуправе", Подгорица, јун 2011.

Ернест Гелнер указује на нарочиту везу између етницитета и државе када дефинише савремени национализам. Према њему, национализам је етничка идеологија која почива на уверењу да би одређена група требало да доминира у држави.[81] Тако у Црној Гори владајуће елите сматрају да је сасвим нормално да Црногорци новоцрногорског идентитета имају повлашћен положај приликом запошљавања или тако што би новоименовани црногорски језик био једини службени језик, иако српским језиком говори највећи број грађана Црне Горе, укључујући и велики број оних који се изјашњавају као Црногорци. Истовремено, не виде противуречност у томе што се позивају на грађански карактер државе дефинисан Уставом или на мултикултуралност, као темељну вредност друштва, која је део вредности записаних у преамбули Устава[82], и мултикултурализам, као политику управљања етничким односима.

Други значајан проблем у посматраном периоду био је однос званичне Подгорице према Косову и Метохији, однос који је еволуирао до тачке када је Београд ставове Црне Горе сматрао угрожавањем виталних државних интереса и флагрантним нарушавањем интегритета Србије.

После осамостаљивања, званични Београд није давао тон међусобним односима, то је чинила званична Подгорица. У Србији се углавном реаговало на дешавања у Црној Гори или на потезе званичне Подгорице који су се непосредно тицали Србије Однос са Црном Гором ни изблиза није одређивао правце политичког деловања у самој Србији, као што је то било у Црној Гори када је био у питању однос са Србијом. Државни, друштвени, посебно медијски однос према Црној Гори кретао се од острашћеног емотивног односа до потпуне равнодушности.

---

[81] Видети Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983; Gellner, Ernest, *Nationalism*, Weidenfeld ^Nicolson, London, 1997.

[82] У прембули Устава од 2007. године набрајају се следеће основне вредности: слобода, мир, толеранција, поштовање људских права и слобода, мултикултуралност, демократија и владавина права.

1. Званична Подгорица и косовски проблем

Однос званичне Подгорице према Косову и Метохији није само индикатор промене идентитетске политике, него је од самог почетка био један од манифестних тестова билатералних политичких односа Србије са Црном Гором. У погледу решавања статусног проблема Косова и Метохије Црна Гора је пре раздвајања имала став да је то унутрашња ствар Србије, потом да је то ствар компромиса Београда и Приштине. Наиме, пре признања једнострано проглашене независности Косова Црна Гора се залагала за "одрживо, мирно, компромисно решење које би се постигло у оквиру УН и подстакло европску перспективу региона".

После тога, Подгорица је постепено наговештавала могућност даље еволуције званичног става.[83] Приликом посете министра спољних послова Србије Вука Јеремића Црној Гори, 6. јула 2007.године, министар спољних послова Црне Горе Милан Роћен је рекао да се, у случају унилатералног потеза Приштине, Црна Гора неће истрчавати, него ће првенствено водити рачуна о реалности и сопственој унутрашњој стабилности.

Потоње изјаве наговештавале су потпуну промену почетних ставова, па и оних који се односе на сопствену унутрашњу стабилност, стављајући у први план усклађивање сопственог става са ЕУ. Иако је било сасвим јасно да ће Подгорица осим ставова ЕУ посебно "узимати у обзир" став Вашингтона,[84] чињеница да је огроман број становника био против признања једнострано проглашене независности Косова утицала је на почетну уздржаност Подгорице.

---

[83] Најава признања независности Косова по први пут је јавно наговештена 20. јуна 2008. године, када је министар иностраних послова Црне Горе Милан Роћен за подгорички дневни лист "Вијести" рекао да ће Црна Гора то учинити следећи свој стратешки интерес – чланство у ЕУ и НАТО.

[84] Месец дана уочи признања независности Косова од стране Црне Горе амерички амбасадор у Црној Гори Родерик Мур до тад најексплицитније је поручио: "САД очекују да ће Црна Гора, као и друге земље региона, признати независност Косова, јер ће то допринети јачању регионалне стабилности", ову изјаву пренела је 2. септембра 2008. новинска агенција МИНА и сви електронски и штампани медији у Црној Гори.

Другим речима, било је за очекивати да Црна Гора неће инсистирати на самосталности у ставовима према КиМ и да ће евентуална суздржаност бити мотивисана искључиво унутар-политичким разлозима. Непопуларност подршке независном Косову постала је једини мотив за уздржаност званичне Подгорице по том питању. Тако је било и у случају председничких избора у Црној Гори заказаних за 6.април 2008. године – како однос према Косову и Метохији не би постала једна од главних тема у предизборној кампањи и не би оптеретила унутрашње политичке односе у Црној Гори, званична Подгорица се суздржала да већ тада у потпуности следи политику Вашингтона и већине у Бриселу према Косову.

Дакле, однос Црне Горе према Косову и Метохији еволуирао је од става да је то унутрашња ствар Србије, преко гледишта да Београд и Приштина треба да нађу сагласно решење, све до признања једнострано прокламоване независности Косова. Оваква одлука званичне Подгорице изазвала је незадовољство и протесте у самој Црној Гори, у којој мит о Косову[85] није био ништа слабији од оног у Србији. Тај мит је посебно неговао Петар Други Петровић Његош, али и други владари из династије Петровић и он се одржао све до данас, а неговао се званично, мање или више, све до кампање за обнову самосталне Црне Горе. [86]

Србија је због специфичног тренутка када се признање независности Косова десило реаговала оштрије него у претходним случајевима, што је значајно погоршало политичке односе две државе и изазвало подизање тензија и емотивне реакције грађана у обе

[85] Мит схваћен као важан део националне идеологије.

[86] Тако нпр. у *Прогласу народу црногорскоме,* књаз Никола је, између осталог, рекао: ”Ја вас нећу соколити, јер знам, да су ваша витешка прса набрекла жељом за бојем против Турчина, жељом да осветите Косово и ускрснете с њега давно сахрањену слободу народа српскога… Ја вас нећу позивати као кнез Лазар: *Ко не дође на бој на Косово*!.. То ми није потреба, јер знам: сви ћете за мном!” ”Проглас народу црногорском”, Проглас књаза Николе упућен на Видовдан 1876 (15.јуна по јулијанском календару) о објави рата Турској, *Глас Црногорца*, 24.јуна 1876, бр. 28, прештампано у: *Бесједе и прогласи Краља Николе*, Централна народна библиотека Црне Горе ”Ђурђе Црнојевић”, Цетиње 2010, стр. 29.

државе. До признања независности Косова од стране Црне Горе и Македоније дошло је у тренутку када је ГС ОУН одлучила да ће се о Косову расправљати пред Међународним судом правде у Хагу и када је Београд најавио да ће амбасадоре које је повукао из земаља које су признале Косово поново вратити у те земље. Став званичног Београда био је да се питање Косова с политичког терена пребацило на правни терен и замолио је представнике земаља које су намеравале да признају Косово да се уздрже до одлуке МСП у Хагу. Управо у том тренутку су Скопље и Подгорица признале независно Косово и Београд је реаговао, не као до тада, повлачењем својих амбасадора, него ускраћивањем гостопримства амбасадорима Црне Горе и Македоније, што је била порука и другим државама - да ће се исто десити ако дође до признања независности Косова пре одлуке МСП у Хагу.

После признања једнострано проглашене независности Косова од стране званичне Подгорице 9.октобра 2008. године билатерални односи су пали на најнижи ниво од проглашења независности Црне Горе,[87] а додатно су закомпликовани одлуком Подгорице да успостави дипломатске односе са Приштином 15. јануара 2010. године и најавом размене амбасадора. Као и уочи признања независности Косова, Србија је сугерисала Црној Гори да сачека са чином успостављања дипломатских односа са Приштином до одлуке Међународног суда правде у Хагу, што се, међутим, није десило.

Као један од разлог за успостављање дипломатских односа са Приштином и званична Подгорица је навела управо регионалну стабилност, што је, преведено с дипломатског речника, значило да је регионална стабилност могућа упркос вољи и ставовима Београда.[88]

---

[87] Дипломатски односи су нормализовани годину дана касније када је у Београд на место Анке Војводић, којој је ускраћено гостопримство, дошао нови црногорски амбасадор Игор Јововић.

[88] Србија је упутила оштар демарш представнику Владе Црне Горе у Београду "поводом одлуке власти у Подгорици да успостави дипломатске односе са привременим институцијама самоуправе у Приштини". Амбасадор

Црна Гора је дефинитивно овим чином демонстрирала Београду да питање односа Београда и Приштине не сматра више ни на који начин билатералним питањем у међусобним односима и да ће се званична Подгорица у односу према Приштини руководити искључиво својим интересима и бавити се искључиво сопственим темама, без обзира шта о томе мислио званични Београд, па и грађани Црне Горе[89] или шта год писало у Уставу Црне Горе. Наиме, у члану 15 став 1 Устава Црне Горе од 2007. године записано је: «Црна Гора, на принципима и правилима међународног права, сарађује и развија пријатељске односе са другим државама, регионалним и међународним организацијама.» Признање једнострано проглашене независности Косова није учињено у складу са међународним принципима и правилима, јер то није учињено на један од два начина која би то подразумевала: после одлуке Савета безбедности ОУН или после сагласности Србије са тим чином.

Билатерални односи, у најмању руку, постали су хладни од црногорског признања независности Косова, без назнака да је у догледно време могућ напредак у питањима од већег значаја за Србију.[90] И поред свих емотивних и непримерених вербалних и ма-

---

Србије у Подгорици позван је на консултације у Београд, а у званичном саопштењу Министарства спољних послова Србије речено је: "Успостављање дипломатских односа Владе Црне Горе са Приштином нарушава регионалну стабилност и отежава успостављање најбољих могућих односа међу суседима, што је приоритет Владе Републике Србије".

[89] Шеф црногорске дипломатије је у писму косовском колеги изразио очекивање да ће положај црногорске заједнице на Косову бити "трајно решен" и навео да ће истовремено, решавањем тог питања, почети припреме за размену дипломатског особља.

[90] Почетак 2009. године карактерисала је заоштрена реторика из Црне Горе због ускраћивања гостопримства црногорској амбасадорки, посебно према министру спољних послова Јеремићу. У то време, званичници Црне Горе захтевају, супротно дипломатској пракси, да им се из Београда „гарантује" да ће новом амбасадору бити дат агреман, а председник Владе Ђукановић изјављује да ће „онај ко је протерао црногорског амбасадора морати да се потруди да нас убеди да је амбасадор добродошао да би обезбедили достојанство Црне Горе и достојанство амбасадора". Истиче се и да је Црна Гора заинтересована да гради најбоље односе са Србијом, али да не жели никога да моли да прими црногорског амбасадора, уз оцене да су се „појединци из Београда

нифестних дипломатских порука из Београда и Подгорице, не би требало сметнути с ума да је главни разлог погоршања односа било признање једнострано проглашене независности Косова од стране Црне Горе, а да је све што је после тога уследило, резултат управо тог чина.

Током посете председника Црне Горе Филипа Вујановића Београду, маја месеца 2009.године, овај проблем је начелно превазиђен и убрзо потом Црна Гора тражи, а Србија даје, агреман за Игора Јововића, као новог амбасадора, у разумном року, мада, ипак, касније него што је Црна Гора то очекивала.[91] Уместо да тај чин буде обострано прихваћен као смиривање политичких страсти, повратак амбасадора Црне Горе у Београд тумачио се у Подгорици као признање Београда да је својевремено начинио грешку и упућена је не баш дипломатска порука да се очекује да Београд неће „поновити грешку“ приликом успостављања дипломатских односа Црне Горе и Косова.

Дакле, став према признању независног Косова Црна Гора није ни на који начин, бар реторички, ублажила. Напротив, дајући изјаве које су имале тон лекција из међународних односа, званична Подгорица је понављала оно што се већ могло чути у Бриселу или Вашингтону, а то је да је признање независности Косова допринело регионалној сарадњи, убрзавању евроатлантских интеграција и поправљању међународног положаја Црне Горе, док су се истовремено упућивале лекције Београду о заблуди која ће Србији самој нанети највећу штету.

Није било ни наговештаја да би Подгорица била спремна да размотри одлуку о признању Косова, чак ни у случају да

непримерено понашали“ када су “подучавали” Црну Гору шта треба да ради по питању именовања амбасадора. То се односило на заиста непримерене поруке које су се упућивале из Београда о томе каквог би амбасадора Црна Гора требало да предложи.

[91] Давање агремана пратило је и ”цурење информација” из Министарства спољних послова Србије и писање београдских медија о недоличној прошлости Игора Јововића што је додатно закомпликовало, његово, ионако деликатно, ступање на дужност.

Међународни суд правде донесе саветодавно мишљење експлицитно у корист Србије. У складу са таквим ставом, успостављање дипломатских односа са Косовом третирано је као „техничко питање“ и логични наредни корак, што се и десило 15.јануара 2010. године.

У другој половини 2009. године, председник Црне Горе Филип Вујановић је почео све отвореније да размену амбасадора условљава изменама у правном систему Косова којима ће Црногорцима бити признат статус мањине и стварањем услова за повратак расељених са Косова који бораве у Црној Гори. Имајући у виду да давање мањинског статуса Црногорцима не представља посебан проблем Приштини (да је то ”куцање на отворена врата”), као и оцене Вујановића да је око услова за повратак дошло до напретка, јасно је било да је овај став Црне Горе био медијски коришћен за унутрашње-политичке потребе – како би се ублажиле негативне реакције грађана према ”косовској политици” Подгорице.

И поред захлађења односа, тамо где су обе стране препознавале своје интересе сарадња се одвијала без посебних проблема, мада је готово увек црногорска страна то користила да потврди своју тезу да њихово признање независности Косова није суштински угрозило квалитет односа са Србијом, што је опет била порука упућена сопственим грађанима како би се амортизовале последице у Црној Гори врло непопуларног чина признања Косова.

На самом почетку 2010. године, Подгорица је разменом нота успоставила дипломатске односе са Приштином, чинећи на тај начин наредни корак у практичној примени одлуке о признању независности Косова. При томе, поново је изражено очекивање да ће „положај црногорске заједнице на Косову бити решен на трајној основи у оквиру правног система Косова, истовремено са припремама за размену дипломатског особља“. Најављено је и отварање дипломатско-конзуларног представништва и размена амбасадора, што се, ипак, није десило до почетка 2015.године.

Уследило је повлачење амбасадора Србије у Црној Гори на консултације у Београд. Црногорски званичници одмах су оце-

нили да није у интересу Србије да повлачи радикалније потезе од краткотрајног повлачења амбасадора на консултације, јер би, у том случају, процес њених европских интеграција био озбиљно угрожен. После нешто више од месец дана боравка на консултацијама, амбасадор Србије враћен је на дужност у Подгорицу. [92]

Саветодавно мишљење Међународног суда правде о проглашењу независности Косова, званична Подгорица је, очекивано, дочекала као потврду исправности свог става и нови важан моменат у косовском процесу, после којег би Србија требало да направи „историјски заокрет у свом приступу овом питању и окрене се будућности".

Међународни суд правде (МСП) је утврдио (гласањем 10:4) да једнострана декларација о независности Косова није повредила међународно право, зато што то право не садржи забрану таквих декларација. Такође, МСП је утврдио да расправе о праву на самоопредељење у оквиру постојеће државе нису у домену расправе пред МСП. Мишљење суда дато је о питању "да ли је једнострана декларација о независности Косова косовске скупштине у сагласности са међународним правом?". Саветодавно мишљење дато је ГС ОУН, јер МСП не даје мишљење државама, него институцијама ОУН. Дакле, МСП је дао мишљење да декларација није у супротности са међународним правом, али се није изјашњавао о томе да ли је Приштина имала право на самоопредељење у односу на Београд.

Поред проблема непризнавања црногорске националне заједнице у правном систему Косова, која је пре 1999. имала конститутивни статус, у односима Црне Горе и Косова појавио се и проблем демаркације „границе".[93] Договорено је да се формира заједничка

[92] Министар вањских послова и европских интеграција Милан Роћен повратак амбасадора у Црну Гору оценио је као очекиван и добродошао корак, уз коментар да што се Црне Горе тиче „није морао ни одлазити". И та изјава, као и многе сличне, не толико по садржају колико по тону, није доприносила релаксацији односа, него је, напротив, подстицала даљу јавну дебату о утврђивању степена кривице за напете односе две земље.

[93] Са косовске стране административне границе, становници неколико села

комисија која ће извршити демаркацију граничне линије на бази административних граница које су важиле у бившој Југославији, уз обострано истицање да ниједна страна нема територијалних претензија према другој страни.

Однос црногорске владајуће елите према косовском питању, као и оба ова проблема у билатералним односима Подгорице и Приштине нису ишла на руку новој идентитетској политици Црне Горе, јер је већину грађана подсећала на заједничку прошлост, заједничке подухвате и неуспехе, али и на заједничке "друге". Све ово није подстицало нову идентитетску политику отклона према Србији и српском идентитету, него је, напротив, подстицало сасвим друга осећања и супротстављене политичке аргументе.

Црна Гора је успоставила редовну комуникацију с Приштином, али је било очигледно да није желела публицитет тим поводом, јер то није могло донети непосредну политичку корист на унутрашњем плану, него, напротив, већим делом само штету. [94] Приликом званичних и незваничних сусрета актера из Подгорице и Приштине главне поруке су биле да Црна Гора са Приштином одржава добре односе и сарадњу, да се предузимају заједничке активности на демаркацији државне границе, одрживом повратку

организовали су протесте, јер је наводно црногорска полиција, у околини Рожаја, поставила таблу са натписом државе „дубоко" на њиховој територији. Црногорска страна је то демантовала тврдећи да се ради о неспорно њиховој територији и да проблем треба решавати омогућавајући становницима села са косовске стране да користе своја имања у Црној Гори. У циљу смиривања насталих тензија у Подгорици је прво боравио шеф УНМИК-а Л.Заниери, а убрзо потом и министар унутрашњих послова у Влади Косова Б.Реџепи.

[94] Ван очију јавности, председник Владе Црне Горе Мило Ђукановић одмах по завршетку прве званичне посете председника РС Бориса Тадића Црној Гори, сусрео се неформално са косовским премијером Хашимом Тачијем 10. јула 2010. године у Будви (који је био на пропутовању из Хрватске) разменивши мишљења о актуелним питањима „билатералних" односа и регионалној сарадњи, укључујући и питање демаркације. По сличном моделу је и министар одбране Црне Горе Боро Вучинић без медијског експонирања званично угостио свог косовског колегу Фехмија Мујоту у Подгорици (3.11.2010), одмах по завршетку посете начелника Генералштаба Војске Србије Милоја Милетића Црној Гори (28.10. 2010).

расељених лица из Црне Горе на Косово, као и на модернизацији и отварању нових граничних прелаза.

Сусрети су, у међувремену, били све учесталији и све мање скривени од јавности, али још увек нису били медијски експонирани. [95] Председник Црне Горе Филип Вујановић био је домаћин IV Регионалног самита председника држава, који је одржан у Будви 2012.године. На Самиту су учествовали председници Црне Горе, Македоније, Албаније и Косова. Председник Србије није дошао, иако је најавио долазак, и то због непримерених порука и територијалних претензија које су се чуле од стране албанских званичника поводом 100. годишњице албанске државности.

Сањи Бериша, премијер Албаније, на прослави 100.годишњице независности Албаније, између осталог је рекао да се албанске територије простиру од севера Грчке до југа Србије и од Скопља до Подгорице. У Скопљу, 25.11. 2012. године, рекао је, између осталог, да је "две трећине албанских територија било одвојено и подељено у великој неправди прошлог века", позивајући све Албанце на уједињење и стављајући уједињење у контекст европских интеграција, које ће омогућити остварење пројекта националног уједињења Албанаца. И док су се експлицитне поруке албанских званичника игнорисале или минимизирале на званичном нивоу, из Београда, који је означаван као "други" и једина реална претња црногорском суверенитету, овакве поруке се нису могле чути, него су се натегнуто, у складу са новом идентитетском политиком, конструисале када је то било потребно.

Такве изјаве или поруке албанских званичника нису добиле значајан публицитет у Црној Гори, што због домаћих Албанаца

[95] Министар иностраних послова Косова Е. Хоџај боравио је у званичној посети Црној Гори 11. јануара 2012. године. Поред те посете, Хоџај је имао неколико сусрета са тадашњим министром вањских послова и европских интеграција Црне Горе Н. Калуђеровићем на маргинама разних конференција (Конференција МИП-ова ЈиЕ у Берлину, 23. новембра 2012. и Бледски стратешки форум, 3. септембра 2012.). Председник Владе Црне Горе И. Лукшић имао је сусрет са председником Владе Косова Х. Тачијем на маргинама Кроација Самита одржаног у Дубровнику, 6. јула 2012.

који су коалициони партнери владајуће већине, што због већине Срба и Црногораца који не гледају благонаклоно на однос званичне Подгорице према Београду, Тирани и Приштини.

Црна Гора се у својој политици према Косову и Албанцима нашла у процепу очекивања Брисела и Вашингтона и црногорских Албанаца који су је подстицали у смеру што бољих односа, на једној страни, и не баш пријатних изјава из суседне Албаније и од стране неких политичара косовских Албанаца, који су ишли са порукама толико далеко да су исказивали територијалне претензије, на другој страни. А све се то лоше одражавало на нову идентитетску политику Подгорице. Наиме, код већине грађана Црне Горе све то подгревало је сећања и страхове из прошлости и стварало идентитетску хомогенизацију на старим основама, а не на основама новоидентитетске политике.[96]

Из односа Црне Горе према косовском проблему проистекао је низ практичних проблема међу којима и проблем разграничења са Србијом,[97] али и суочавање Владе у Подгорици са неодобравањем признања независног Косова од стране Срба у Црној Гори и, уопште узев, од стране велике већине грађана Црне Горе.

Поред разграничења, једна од осетљивих тема која је у тесној вези са признањем Косова од стране Подгорице јесте и проблем расељених лица с Косова и Метохије који су уточиште нашли у Црној Гори. Према подацима Канцеларије за азил, у Црној Гори боравило

[96] Приликом посете Хашима Тачија, потпредседника Владе и министра спољних послова Косова, Црној Гори 16.јануара 2015. године, неколико удружења расељених и прогнаних са Косова и Метохије (Савез удружења расељених у Црној Гори, Удружење Црногораца Метохије и Удружење породица киднапованих, несталих и убијених на Косову и Метохији „Божур") организовало је протест, а на политичкој сцени Црне Горе велики број странака (међу њима НОВА и СНП, али и Покрет за промјене) изнео је незадовољство тиме што је уопште позван у Црну Гору.

[97] Пре признања једнострано проглашене независности Косова од стране званичне Подгорице још није била утврђена линија разграничења између Републике Србије и Црне Горе. Суштински, није било спора у вези са питањем граница између две државе, али је признање независности Косова од стране Црне Горе од разграничења направио политичко уместо техничког питања.

је 5.769 расељених из бивших југословенских република и 10.500 интерно расељених са КиМ, који могу да конкуришу за стално настањење или привремени боравак.[98]

Иако је обострано изражена жеља за што интензивнијом и разноврснијом сарадњом, у Црној Гори то баш и није било праћено подршком грађана (изузев Албанаца) тако да је сарадња обично медијски била и даље веома скромно обележавана.

Црна Гора, као председавајућа регионалним организацијама и иницијативама није покушавала да игнорише или „флексибилно тумачи" одредбе оснивачких докумената када је реч о позивању или учешћу представника Приштине, што је олакшало комуникацију са Србијом и омогућило њено присуство на мултилатералним конференцијама.

Дакле, на врло јасан начин и питање односа Црне Горе према Косову и Метохији показало је колико је питање српско-црногорског идентитета сложено и испреплетено.

Однос званичне Подгорице према Приштини временом је све мање утицао на односе Подгорице и Београда, нарочито под утицајем Брисела, али ће сензибилитет званичне Подгорице према овом питању бити важан за укупне односе све до постизања неког трајнијег, сагласног решења.

2. Однос владајуће елите у Црној Гори према грађанима српског идентитета

Односе Србије и Црне Горе не би требало мерити само аршинима који су примењиви за односе с било којом другом држа-

[98] Крајем 2012. године, из Министарства унутрашњих послова Црне Горе је упућен Предлог закона о допуни Закона о странцима, који предвиђа да крајњи рок за подношење захтева за стицање статуса странца са сталним настањењем за избегла и расељена лица, који је истекао 31.12.2012.г, буде продужен за још годину дана, односно до 31.12.2013. године. У МУП Црне Горе навели су да је до краја 2012. године поднето укупно 9.500 захтева за добијање статуса странца са сталним настањењем, као и да је такав статус одобрен за укупно 5.500 лица.

вом, како због већ поменуте историјске, културне повезаности, тако и због чињенице да у Црној Гори живи скоро трећина аутохтоног становништва које се изјашњава као Срби, да релативна већина становништва Црне Горе још увек свој језик назива српским и да већина становника Црне Горе, према истраживањима јавног мњења, сматра да је Србија најближа Црној Гори. Око 45% становника, према званичним подацима, на референдуму је изразило жељу за останак у заједничкој држави са Србијом. И поред нове идентитетске политике и односа владајуће елите према Србији, и даље велики број грађана Црне Горе сматра да би требало да постоје најближи могући односи између две државе. Све су то разлози због којих би односе две земље требало гледати из посебне перспективе.

Потпуно отварање питања самосталности Црне Горе, посебно референдумска кампања и званична црногорска политика у периоду после тога, утицали су на то да се из корена мењао однос према Србији, српском идентитету и свим грађанима у Црној Гори који баштине тај идентитет.

Једна од доминантних појава у политичком и јавном животу Црне Горе, која оптерећује билатералне односе две земље од самог почетка, јесте управо однос према српском идентитету, посебно према српском језику, као елементу тог идентитета, те и даље веома изражено присуство негативних реакција на дешавања у Србији и генерисање негативног расположења према Србији. То се најчешће манифестује кроз медијско представљање негативних примера из политичког и јавног живота Србије или кроз обрачуне са «просрпском опозицијом». И у самој Србији постојале су такве врсте јавних иступа, али у мањој мери – пропорционално значају српско-црногорских односа за унутрашње прилике у Србији.[99]

[99] Такве појаве, уместо да буду свођене на најмању могућу меру путем одмерених иступа политичких званичника и креатора јавног мњења, често су биле управо подстицане њиховим јавним иступима. Уместо да буду хладни глас разума који стишава страсти и практичним деловањем отклањају тензије, ти актери су доливали уље на ватру. Један од таквих примера је "случај владике Филарета" којем је Црна Гора ускратила могућност вршења службе на

Дакле, поред односа званичне Подгорице према статусу Косова, основни проблем у билатералним односима је, све време, идентитетска политика владајуће коалиције Демократске партије социјалиста и Социјалдемократске партије (ДПС – СДП) и реакција на такву политику. После референдумске кампање таква политика је била интензивирана. Она је подразумевала привилегован положај за оне који подржавају новоцрногорски идентитет и јаке асимилационе процесе (отворене и прикривене) усмерене на Црногорце српског идентитета, као и на грађане који су се изјаснили на попису као Срби.

Председник ДПС-а Мило Ђукановић уочи парламентарних избора 2012. године, осврћући се на опозицију и посебно на новоформирану суверенистички оријентисану Позитивну Црну Гору и "медијског тајкуна" Миодрага Перовића који их је подржао, између осталог, рекао је: „Оно што је поражено, а што овај политички и медијски комесар намјерно превиђа је да је заправо поражена великосрпска идеја на простору бивше Југославије. И он данас покушава да је кријепи новим политичким инжењерингом у Црној Гори тако што ће нам преко коалиције четника и почетника обезбиједити да се мијења уставни систем Црне Горе, *да се српски језик учини равноправним са црногорским језиком, да се српска тробојка учини равноправном са црногорском црвеном заставом, заправо да се до краја обезвриједе и обесмисле напори које улажемо да након обнове независности перманентно и систематски, цивилизовано и мудро, промишљено и педантно унапређујемо свијест о црногорском националном, културном и вјерском идентитету.*" [100]

територији његове епархије позивајући се на сугестију Хашког трибунала да се лицима која се налазе на листи осумњичених за помагање осумњиченима за ратне злочине ускрати слобода кретања или пружање уточишта. Ускраћивање кретања владики Филарету више је била порука СПЦ да се поштују државне, а не црквене административне границе које се не поклапају са државним, него што је била посвећеност сарадњи са Хашким трибуналом, а изјава саветника председника Владе Србије Драгана Симића тим поводом о Црној Гори као «квази држави» била је потпуно неодмерена, недипломатска изјава.

[100] Трибина ДПС-а у Даниловграду, 30. септембар 2012, Дневни лист „Побједа",

У жару политичке кампање, Ђукановић, осим што је једну грађанску суверенистичку опцију дисквалификово тиме што ју је повезивао са широм опозиционом коалицијом, у којој се налазила и једна српска странка, називајући их четницима - изрекао је нешто што је разголитило, често грађанском реториком прикривану, идентитетску политику, политику десрбизације црногорског идентитета: 1. *сарадња са српском странком у Црној Гори означава се као издаја државе* 2. *српски језик не може бити равноправан иако је већински* 3. Тробојка о којој говори је застава Црне Горе у време пре Првог светског рата, што ће рећи да је *српски идентитет непожељан без обзира на његово историјско порекло и значај* 4. После обнове независности ради се стално и систематски на *унапређивању идентитета, тј. на десрбизацији црногорског идентитета*.[101]

Истовремено, заинтересованост Србије за држављане Црне Горе српског идентитета, готово по правилу, третирала се као мешање у унутрашње ствари, ма са колико опреза и такта се та заинтересованост исказивала и упркос међународним стандардима који су гарантовали да државе могу бити заинтересоване за своје сународнике у другим државама, па и за опште стање људских права у било којој држави чланици ОЕБС-а. «Још од Бечке конференције КЕБС-а, брига за људска права ограничава суверенитет државе учеснице/чланице. У међувремену су створени механизми којима се брига за људска права и права националних мањина може операционализовати на терену. Интернационализација суверенитета, односно одговорност држава према властитом становништву и легитимна брига свих за стање људских права у било којој држа-

---

интернет издање, „Мило Ђукановић: Бабо Мишко пролупао“ http://www.pobjeda.net/

[101] Миодраг Лекић, донедавно лидер Демократског фронта, најјаче опозиционе групације у парламенту Црне Горе, означио је Ђукановића као главног инспиратора антисрпства у Црној Гори: ”пошто је завршио фазу протагонисте српског популизма у ратним годинама, Ђукановић је већ у дужем периоду главни инспиратор антисрпске политике, на моменте хистерије у Црној Гори и финансијер пунктова задужених за такве задатке“.
http://www.in4s.net/index.php/lekic-djukanovic-je-glavni-inspirator-antisrpstva/

ви – успоставља се постепено, преко ОЕБС-а, као стандард на европском континенту.»[102]

У Црној Гори се пренаглашавала свака непрецизна формулација и давао јој се значај који у основи нема, свакој недоречености или нејасноћи приписивао се "великосрпски хегемонизам". Ни према којој другој земљи није исказивана толика осетљивост као према Србији, чак ни у случајевима када, нпр. лидери Албанаца из окружења отворено или прикривено исказују територијалне претензије или када се Хрватска преко свог дипломатско-конзуларног представништва укључује у изборну кампању или, пак, када је у питању свестрано и изузетно изражено присуство Турске у Црној Гори, које, по правилу, прати брига за Бошњаке и наговештава даље ширење културно-информативних, просветних и верских институција.

Наводна опасност по суверенитет Црне Горе која долази из Београда не користи се само за јачање новоцрногорског идентитета, него се систематски инструментализује и на међународном плану, нарочито у разговорима са представницима држава чланица ЕУ и НАТО и међународних институција – како критеријуми за евро-атланске интеграције не би били престрого формулисани. То се нарочито односи на тежњу Црне Горе да што пре постане чланица НАТО. Тобожња потенцијална претња из Београда по сувереност Црне Горе користи се као аргумент више за што бржи пријем Црне Горе у Алијансу с образложењем да би то стабилизовало прилике у региону.

Србија се још увек третира и на унутрашњем плану у политичком дискурсу владајуће коалиције као најозбиљнија претња обновљеној државности Црне Горе. Ово питање се интензивно користило у унутрашњој политичкој борби кроз различите модалитете политизације индетитетских тема и конкретних политичких акција са практичним последицама по грађане: фаворизовање новоцрногорског идентитета кроз преименовање српског језика у црногорски, подржавање неканонске Црногорске православне цркве (ЦПЦ), реинтерпретацију историје, кроз образовање, медије...

[102] Лутовац, Зоран, «Европски мањински стандард», у зборнику: *Аутономија и мултиетничка друштва*, Отворени Универзитет, Суботица, 2000, стр.79.

Истицање разлика у односу на Србе и српски идентитет постало је самоподразумевајуће правило политичке подобности, дефинисано кроз политику владајуће коалиције ДПС-СДП.

2.1. Побадање нових идентитетских граница

Када се говори о побадању нових идентитетских граница требало би се подсетити да је однос према "другоме" саставни елемент идентитета и да се тек у односу према „другоме" може доћи до свести о себи. Теорије о етницитету указују управо на то да се сопствени идентитет изграђује насупрот идентитету неког другог.[103] У том контексту, идентитет је као „Јанус са два лица", који у исти мах када истиче једно колективно „ја" пориче и једног колективног „другог", о чему пише антрополог Џон Комароф када изучава етницитет.[104]

Као "други", политички су означени грађани српског идентитета, у односу на које је требало утврдити нове идентитетске границе. Међутим, утврђивање нових идентитетских граница није могло тећи без нарушавања начела равноправности и основних људских права свих оних који нису прихватали нове идентитетске границе тако да је то утицало на унутрашње односе у самој Црној Гори, али, по природи ствари, и на односе са Београдом. Покушаји званичног Београда да се такав однос промени нису дали резултата, првенствено због тога што је наведена идентитетска политика имала велику унутрашњу употребну вредност на политичкој сцени Црне Горе.

Међу онима који кажу да се етничка припадност може одре-

---

[103] О појму и употреби "другог"већ је писано раније у овом тексту. Поред тога видети: Барт, Фредрик, *Етничке групе и њихове границе*, додатак у књизи „Теорије о етницитету" Филипа Путиње и Жослин Стреф-Фенара, Библиотека XX век и Чигоја штампа, Београд 1997, стр. 211- 259. Gadamer, Hans Georg, *Das Erbe Europas*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1989; Тепшић, Горан, "Национални идентитет и (зло)употреба "другог", Годишњак ФПН, децембар 2012, стр. 69-90.

[104] Comaroff, John, "On Totemism and Ethnicity", *Ethnos*, 21, br.3-4, 1987, pp. 301-323.

дити само у односу на другог је и Фредрик Барт у свом чувеном делу „Етничке границе“. Проблем у Црној Гори је тај што су политичке елите у пројекту утврђивања новог црногорског идентитета морале да пободу идентитетске границе унутар, до јуче, српско-црногорског идентитета, тамо где нема разлика у верском опредељењу, језику, обичајима колективном сећању. Политички пројекат разграничења унутар српско-црногорског идентитета водио је томе да су рођена браћа под утицајем политике почела да се разврставају у сада различите идентитете: тако су деца истих родитеља постајали Црногорци или Срби, а неки су остајали Црногорци српског идентитета; отац и син су се на попису различито изјашњавали у рубрици националност...

У случајевима којима се теоретичари етницитета и идентитета баве, међу којима је и Барт, границе међу групама су јасне и стабилне, што у Црној Гори није случај. Тако се ствара парадокс да је по нови црногорски идентитет опаснији албански национализам, често праћен територијалним претензијама, јер подсећа на историјског „другог“, иако је он сада савезник, него српски национализам који је сада национализам новоозначеног „другог“, али који се међу грађанима не схвата као реална опасност, не само због историјског искуства, него и због културне блискости, рођачких веза и заједничког колективног памћења.

Иако политичким елитама које граде нови црногорски идентитет „српска опасност“ и перципирање Србије и Срба као „других“ помаже у раздвајању идентитета и стварању нових идентитетских граница, то се у свакодневном животу не догађа тако лако, нити грађани већински то још увек прихватају. На другој страни, албански национализам утиче на обнову српско-црногорске солидарности и отежава процес раздвајања два идентитета. Стога се често албански национализам минимизира, па чак и кад долази из суседне Албаније од највиших државних званичника (премијер Албаније Бериша) или са простора Косова и Метохије-када лидери странака на територији Црне Горе воде паналбанску политику (председник ”Самоопредељења” Албин Курти).

Проблем за креаторе новог црногорског идентитета је и то што се од стране дојучерашњих заједничких "других" (Албанаца) Срби и Црногорци перципирају као „исти", а не као „различити".[105] То, такође, отежава успостављање идентитетских граница које владајућа политичка елита жели да креира у Црној Гори. Није довољно да се исти језик преименује, па и да се садржински покуша мењати, да се ванканонски успоставља црква или да се реинтерпретира историја, наново тумаче темељи културне баштине – неопходно је да то буде прихваћено у сопственом становништву, али и међу онима који су до јуче на Србе и Црногорце гледали као на „исте", нарочито међу онима који су то посматрали из перспективе „других".

2.2. Потискивање српског идентитета

Кључни проблем за положај Срба и Црногораца српског идентитета је тај што се континуирано од краја 90-тих, а посебно после стицања независности Црне Горе, систематски ради на потискивању српског идентитета и реинтерпретацији историје,[106] а што за последицу има стварање уставно-правног оквира који избегава да уважи историјски и духовни значај српског идентитета у Црној Гори[107] и да на разне начине оспори равноправност Срба и елемена-

---

[105] На сусрету кошаркаша Пећи и никшићке Сутјеске 15. децембра 2014. године албански навијачи скандирали су кошаркашима црногорског клуба "Убиј Србина". https://www.youtube.com/watch?v=TPNqD5QVSsc

[106] Када говори о појавним облицима национализма и о повратном утицају националне државе на национализам, Гелнер каже да се уз помоћ националне државе нације могу измишљати и тамо где их уопште нема. Видети: Gellner, Ernest, *Thought and Change*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1964, p.169.

[107] Осим што је на првом попису у Црној Гори, који је урађен по верској припадности и матерњем језику, 1909. године било 94,38 православних хришћана, а 95% оних којима је српски језик био матерњи, о српском идентитету Црногораца сведочи и химна *Онамо, 'намо*, култ Милоша Обилића, прослава Св.Саве у школама, школски програми у којима се изучава српска историја... У Земљопису с почетка 20.века је записано "Сви људи, који живе у нашој домовини, јесу Срби, већином православне вјере, а има их мало римокатоличке и мухамеданске" (Земљопис Краљевине Црне Горе за ученике трећег разреда основнијех школа, написали Ђуро Поповић и Јован Рогановић, четврто издање, Цетиње, Кр. Ц. штампарија, 1911. године; репринт 2008 у

та српског идентитета (пре свега преко неприхватања српског језика као равноправног, иако је то језик већине грађана Црне Горе).

Посебан проблем је то што се такво политичко опредељење претаче у дискриминаторски однос у свакодневном животу. Истицање разлика у односу на Србе и српски идентитет постао је критеријум у свим сферама живота и дискриминаторно оптерећење за све који баштине српски идентитет уз онај примарни о политичкој подобности у ширем смислу, која подразумева припадност или подршку владајућим партијама, као кључни критеријум подобности. [108]

2.3 Политика идентитетске конфронтације

Припадници владајуће коалиције у Црној Гори идентитетски конфликт генеришу и инструментализују у политичке сврхе и

издању Друштва српских књижевника Црне Горе и Херцеговине, Српски Југ). У првом броју "Гласа Црногорца", недељног листа за политику и књижевност, од 21.априла 1873. било је записано: " *Црногорац* (Глас Црногорца, *прим. аут.*) је имао задаћу да буде тумач осјећања и жеља свега Српства". У Његошево време штампани су Србски буквар и Србска граматика, Горски вијенац посвећен је "праху оца Србије" Карађорђу, Речи Петра Првог Петровића – Светог Петра Цетињског записане су у "Грлици, календару црногорском за 1835. годину: "Црногорци су Славено-Српског кољена као и Херцеговци и Бошњаци, и прозвали су се тијем именом као и ови од мјеста у коему живе…"; О новијој политичкој историји Црне Горе видети: Дашић, Миомир, *Огледи из историје Црне Горе*, Подгорица, 2000; Лакић, Зоран, *Дијалог у историографији*, Унирекс, Подгорица, 2008, Лакић, Зоран, *Црногорске историјске теме*, Подгорица, 2001; Растодер, Шербо, *Скривана страна историје. Црногорска буна и одметнички покрет 1918-1929*, И-ИВ, Зборник докумената, Бар 1998.; Растодер, Шербо, *Јанусово лице историје*, Вијести, Подгорица, 2000.

[108] Независни посланик и један од оснивача Грађанског покрета Дритан Абазовић указао је у интервјуу за портал ИН4С 2.јануара 2015. године на дискриминацију Срба у Црној Гори сматрајући да је то поражавајуће за друштво у Црној Гори: „Срби у Црној Гори заслужују једнака права као и остали грађани и све док било који вид дискриминације над њима или неким другим народом у Црној Гори буде актуелан, држава се неће заокружити у грађанском смислу." У том интервјуу поручио је да ће се борити "да српски народ буде равноправан по свим основама, и да се људи који се тако декларишу не сматрају државним непријатељима". http://www.in4s.net/index.php/abazovic-u-danasnjoj-crnoj-gori-najteze-je-biti-srbin/

стратешки га пројектују ка јачању новог црногорског идентитета. Идентитету се може приступити програмски, као „бављењу стазама“, а не као „бављењу коренима“, пре као мапама за будућност, него као траговима који воде од прошлости до нас“, [109] али се увек поставља питање, не само политичке цене, него и последица које оставља инструментализована идентитетска политика. У Црној Гори, из тако генерисаног и пројектованог циља, изведена су разнолика идентитетска политичка супростављања српском идентитету, посебно у вези са питањем српског језика, а најкрупнија последица је недостатак широког базичног друштвеног консензуса.

У том контексту требало би сагледати и кључне догађаје у 2011. години када су идентитетска питања била у жаришту политичких сучељавања: попис становништва, Конгрес владајуће Демократске партије социјалиста (ДПС) и постизање политичког договора (погодбе) о називу језика.

2.3.1. Попис становништва – политизована пописна кампања

Попис становништва, одржан у априлу 2011. године, умногоме је превазилазио по значају уобичајену и редовну евиденцију становништва, која одликује модерну државу. Политичке елите попис су третирале као прилику да заузму што боље позиције за даљу идентитетску борбу. Велики број грађана попис је доживео као прилику за изношење ставова о високополитизованим идентитетским питањима (етничка припадност, вероиповест, језик), чији резултат може битно да одреди позицију у друштву и држави, док је један број грађана попис дочекао са нелагодом, изазваном наметљивом и високо политизованом пописном кампањом. Догађаји у вези са пописом, делом дискретно, а делом јавно и потпуно отворено, ангажовали су готово све актере на друштвеној и политичкој сцени Црне Горе.[110]

---

[109] McCrone, David, *The Sociology of Nationalism: Tomorrow's Ancestors, Routledge*, London, 1998, p.34.

[110] Црногорски историчар Живко Андријашевић је у разговору за *Портал Аналитику* тим поводом, непосредно после пописа 2011.године, између осталог, рекао: «Чињеница да је вођена кампања за попис, указује да нико не

Иако су странке владајуће коалиције у Црној Гори попис називале статистичким, техничким питањем, у медијима и „на терену“ су га третирале управо супротно – као питање од највећег политичког значаја. Владајуће ДПС и СДП биле су идеолошки и оперативни носиоци новоидентитетске политике, непосредно, али и преко државних органа и институција:

- *политиком запошљавања,* захваљујући којој су Срби исподпропорционално заступљени у јавним службама, органима државне власти и локалне управе.[111] Врло ретки су међу запосленима и Црногорци српског идентитета, као и сви они за које се зна да су били за заједничку државу са Србијом.[112]

- донет је з*акон којим се прописује да се настава изводи на црногорском језику* у тренутку када тај језик није био ни кодификован и упркос томе што се на тада актуелном попису свега око једне петине становника Црне Горе изјаснило да говори њиме. С друге стране, српски језик, којим се изјаснило да говори скоро две трећине становника, тим законом се деградира и упућује на процедуру предвиђену за припаднике националних мањина. Да парадокс буде већи, велики број Црногораца који се изјаснио да говори српским језиком на овај начин се третира као да су припадници националне мањине. Овим је прекршена и обавеза Црне Горе, преузета пред Саветом Европе, да се неће снижавати достигнути ниво људских права.

верује да су постојећи национални идентитети стабилне или већ уобличене друштвене категорије. Сви мисле да је могуће маркетиншком кампањом, каква се води уочи избора, убиједити некога да се изјасни овако или онако. Такво вјеровање није сасвим без основа, јер се – од пописа до пописа – показало да се национална припадност лако мијења.»

[111] *Информација Омбудсмана о сразмерној заступљености у јавним службама, органима државне власти и локалне управе,* Подгорица, 22.децембар 2008. године; *Информација о заступљености мањинских народа и других мањинских националних заједница у јавним службама, органима државне власти и локалне самоуправе*, Министарство за људска и мањинска права, јун 2011.

[112] Својевремено, председник Владе М.Ђукановић, коментаришући такву појаву дао је изјаву да је национална структура запослених последица компетентности, а не дискриминације. Таква изјава говори много и о природи дискриминације која се спроводи.

- *Изјаве државних званичника и партијских функционера да ће на попису бити значајно мање Срба и оних који говоре српским језиком* – биле су отворене асимилационе поруке усмерене ка промоцији редефинисаног идентитета и припреми јавног мњења за резултате такве политике.

- *честе непримерене и неосноване изјаве државних званичника о угрожавању црногорске независности од стране Србије* биле су усмерене ка стварању отклона према Србији и српском идентитету и хомогенизацији Црногораца новоцрногорског идентитета.

- *медији* у Црној Гори у пописној кампањи показали су се потпуно огољено у својој пристрасности. Провладини медији били су у тој кампањи инструменти званичне идентитетске политике. Србија је, као и приликом сваке кампање у Црној Гори, потпуно инструментализована и представљена као главна опасност по независност Црне Горе, чиме се утицало на подизање националног адреналина код Црногораца новог идентитета и превентивно деловало на Црногорце српског идентитета. Оно што је пописној кампањи дало посебност јесте чињеница да су се у „црногорски пропагандни блок“ сврстали и ”суверенистички” медији који актуелну власт критикују због корупције, веза са криминалом, због непотизма, угрожавања људских права и слобода. На другој страни, дневни лист Дан и портал ИН4С отворено су, ништа мање огољено и агресивно, у кампањи промовисали српски идентитет Срба и Црногораца, док су медији које је финансирао Српски национални савјет отворено заступали српски идентитет инсистирајући на раздвојеним идентитетима Срба и Црногораца, што је у основи било исто оно што је била званична владајућа политика, само на опречним основама.

- *преко привилегованих НВО* држава је промовисала (и наставља то да чини) нови црногорски идентитет. Истовремено, НВО које нису биле под директним утицајем Владе најчешће нису реаговале на различите облике притисака и дискриминације према грађанима српског идентитета, а ретко када би и реаговале, то су биле благе и неадекватне реакције. Више је разлога што је то тако, а један од њих је тај што су они који су током 90-тих година 20. века

били у повлашћеном положају и вршили притисак били промотери српског идентитета, а они који су били под притиском били су Црногорци суверенисти који су одбијали српски идентитет и заједницу са Србијом, тако да када су промењене улоге, многи то нису психолошки прихватили као дискриминацију или нарушавање равноправности, него су чак сматрали да је реваншизам логична последица оног што се раније збивало. [113]

И поред свега наведеног, српски идентитет још увек је веома распрострањен у Црној Гори и преовлађујући је у погледу језика. Резултати пописа могли би се означити драматичним погоршањем за српски идентитет у Црној Гори када би се само упоређивале цифре са претходним пописом, међутим, ако се узме у обзир чињеница испреплетаних идентитета Срба и Црногораца и да се водила официјелна асимилациона политика у правцу јачања новоцрногорског идентитета, онда подаци са пописа добијају другу димензију. Узимајући у обзир чињеницу да је до скора велики број грађана Црне Горе имао двоструки српско-црногорски идентитет и да им поистовећивање са било којим од та два идентитета није представљао проблем, јаснији је тако бројан трансфер из једног у други идентитет, без обзира што се садржај црногорства, пре свега симболички и функционално, мењао и тумачио.

Политиком раздвајања српског и црногорског идентитета на удару су највише били управо они који су најдуже инсистирали на тој нераздвојности. Приморани да се опредељују за један од два до тада нераздвојна идентитета, једни су бирали црногорски, а други српски, док су ретки остали они који су и даље верни нераздвојном идентитету. Отуда резултатима пописа готово да није било задовољних међу њима. [114]

---

[113] Такође, много је угодније било бавити се политички неутралнијим темама, него политички осетљивом темом каква је била неравноправност грађана српског идентитета. Другим речима, питање равноправности грађана српског идентитета није била политички подобна тема, нити је била привлачна онима који финансирају невладин сектор.

[114] Објављене резултате део опозиције оценио је као фризиране под утицајем владајуће политичке елите која креира новоцрногорски идентитет.

Да овакви резултати нису очекивани у врху владајуће коалиције, сведоче изјаве челника коалиције на власти уочи пописа, када су говорили о томе како је претходни попис био политички и како не одражава реално стање ствари у Црној Гори и како ће нови попис показати битно друкчију националну и језичку слику Црне Горе, знатно ближу попису из 1991. године када је било 61,86% Црногораца и 9,34% Срба. Проблем у њиховој процени био је тај што у то време није довођен у питање српски идентитет Црногораца, те то што је огромна већина декларисаних Црногораца подразумевала свој српски идентитет. У међувремену, као део политике стварања независне Црне Горе, у најужем врху ДПС-а направљена је стратегија стварања новог црногорског идентитета који би, уместо традиционалног српског, требало да буде заснован на дистанцирању од Србије и на реинтерпретацији историје и традиције која би водила изградњи идентитетске посебности на потпуно новим основама.

На основу пописне кампање могло се закључити да су очекивања међу промотерима новоцрногорског идентитета била постизање резултата из 1991.године, као оптималан циљ, или повећање броја Црногораца на преко 50% и смањивање броја Срба на испод 20%, као минималан циљ, као и доминацију црногорског језика. Имајући у виду објављење резултате, може се рећи да дугогодишња асимилациона, па и дискриминаторска политика према Србима и Црногорцима српског идентитета није дала очекивани резултат. Реакције лидера ДПС-а и СДП-а на тренд раста Црногораца и смањење броја Срба као „добар резултат на попису“ била је неприкладна и контрадикторна њиховим „поносом на мултиетнички карактер грађанске Црне Горе“ који је попис показао, што се изјављивало другим поводом и у другачијем контексту.

Политика изградње новог идентитета показала се недовољно успешном, отуда и најаве, уочи објављивања резултата пописа и непосредно после пописа, да ће приоритети владајућих партија и државе бити управо јачање црногорског идентитета и одбрана од сталног ”српског хегемонизма”. Другим речима, најављена је још интензивнија политика асимилације и потискивања срп-

ског идентитета из Црне Горе. Историчар Шербо Растодер, академик Дукљанске академије наука и уметности (ДАНУ), која представља главну идеолошку и интелектуалну потпору новоидентитетској политици, изјавио је после пописа становништва 2011.године да „Црногорци још нијесу успјели да заокруже свој национални идентитет, јер су код њих од три кључна сегмента идентитета проблематична два". Изнео је став који је део државне политике, формулисан као порука јавном мњењу да „то што се неко на попису изјаснио као Црногорац, а говори језиком друге нације, показује да идентитет Црногораца није до краја заокружен, јер је осим вјере и националности, језик кључно питање за идентитет једног народа". Он је изнео уверење које су раније износили највиши државни функционери да ће се у наредном периоду, до наредног пописа „повећати број националних Црногораца и оних који ће говорити црногорским језиком", те „да ће се однос броја Срба и Црногораца у Црној Гори свести на ниво из 1991.године или неки ранији попис".[115]

2.3.2. Шести конгрес ДПС-а – смернице за идентитетску политику

Шести конгрес владајућег ДПС-а, одржан на Дан независности 2011.године, био је један од најважнијих политичких догађаја у Црној Гори те године.[116] Као приоритет партијског деловања постављен је развој друштва, као грађанског, мултиетничког и мултиконфесионалног, уз утемељење државе Црне Горе кроз владавину права, гарантовање људских и мањинских права, изградњу ефикасних институција и борбу против свих видова организованог криминала и корупције. Чланство у Европској унији посматра се као ''крајњи циљ којем се безрезервно тежи", док се чланство у НАТО дефинише као ''формула трајне безбедности и за Црну Гору и за регион Западног Балкана". Уз констатацију да Црна Гора нема

[115] Видети текст: «Црногорци још немају заокружен идентитет», дневни лист *Вијести*, Подгорица, 15.јул 2011. Године, стр.2,

[116] Између осталог, изабрано је руководство партије које су чинили председник Мило Ђукановић и потпредседници Филип Вујановић, Игор Лукшић, Светозар Маровић и Жељко Штурановић.

отворених питања са суседима, добросуседска политика и јачање регионалне сарадње постављено је као један од кључних спољнополитичких приоритета.

С друге стране, настављена је прича о унутрашњем и спољном непријатељук, усмерена ка јачању "националне свести". На Конгресу је наглашено да "поједини центри из региона стално тестирају способности власти да одбрани државне интересе не презајући од подривања основних вредности друштва". Уз критику оних који не прихватају "коначност референдумске одлуке", закључено је да ће «само духовно и економско утемељење државе Црне Горе поуздано и коначно *обуздати носиоце политике подривања црногорског државног статуса*».

Са таквим полазиштем најављено је и залагање за стандардизацију црногорског језика и обједињавање православне цркве у Црној Гори. "ДПС, у циљу превазилажења традиционалних подела, мора одговорно подстицати православне вернике у Црној Гори да крену путем обједињавања и достизања *пуне организационе самосталности православне цркве*, што је и део новог страначког програма", истакао је председник ДПС на партијском конгресу.

Закључци са Конгреса дали су нов подстрек процесима "јачања црногорске државне и духовне самобитности" и "одбране угроженог националног идентитета. У том контексту, усвојен је *Закон о династији Петровић* у којем се наводи да се "ради историјске и моралне рехабилитације династије Петровић Његош, овим законом уређују питања од значаја за статус потомака династије Петровић-Његош, која је детронизована противно Уставу за Књажевину Црну Гору, актом насилне анексије државе из 1918. године". Овом одредбом се први пут на државном нивоу, у неком од законских аката, Подгоричка скупштина и остала дешавања у Црној Гори из 1918. године дефинишу као насилна анексија.[117] На

[117] Наведену одредбу је критиковао председник Филип Вујановић, док су је представници опозиције (СНП, НОВА) оценили као акт ревидирања историје. Кабинет председника Владе је дао образложење да је "династија, искључиво

овај начин Црна Гора се придружила државама које су кренуле у „тражење историјске истине путем закона“.[118]

2.3.3. Идентитетска питања после пописа становништва

У новогодишњем обраћању грађанима Црне Горе 2012.године, председник Владе Игор Лукшић поручио је да су приоритети следећи: питање језика, културе, обједињавања научних потенцијала, изградња међурелигијског склада, одговорног односа према историји, као и превазилажење постојећих и предупређивање нових подела.

На овај начин, председник Владе Лукшић само је поновио оно што је председник ДПС МилоЂукановић већ рекао на Конгресу ДПС-а неколико месеци пре тога. Узимајући у обзир оно што је до тада учињено на плану назначених приоритета, сви они који баштине српски идентитет у Црној Гори, а то је већина грађана Црне Горе, нису могли очекивати промену политике у правцу њихове равноправности

Питање језика: уложена је велика политичка енергија странака на власти како би се спречила равноправност српског језика, већинског језика у Црној Гори, и како би се даље фаворизовао црногорски језик који није третиран само као преименовани српски језик, него као језик са новом граматиком и новим правописом, а његова доминација се покушала институционализовати упркос већини грађана и упркос грађанском Уставу Црне Горе, чији је темељ равноправност грађана.

Обједињавање научних потенцијала: иза ове поруке крије се покушај обједињавања, односно интегрисања легалних научних

из политичких разлога детронизована, противно Уставу за Књажевину Црну Гору, актом насилне анексије Црне Горе из 1918.године. Црна Гора је у том тренутку присаједињена Србији чиме је десубјективизована као политичка и културна заједница и народ као интегративна целина лишена историјског субјективитета и других тековина које је вековима мукотрпно стварала”.

[118] Хобсбаум, Ерик, *Крај културе – Култура и друштво у XX веку*, Архипелаг, Београд, 2014, стр.148. Хобсбаум говори о новим национализмима «чијим политичарима је потребна прикладна нова, њима корисна историја или јавна историјска традиција».

институција са идеолошки подобним организацијама које су заслужне за изградњу новоцрногорског идентитета. Пример политичког наметања интеграције Дукљанске академије наука и уметности (ДАНУ) са научном институцијом, Црногорском академијом наука и уметности (ЦАНУ) најбоље илуструје о каквом се обједињавању ради.

Изградња међурелигијског склада: требало би да се спроводи по моделу обједињавања научног потенцијала - тако што би се легална и легитимна православна црква у Црној Гори ујединила са тзв. Црногорском православном црквом (ЦПЦ) или тако што би се СПЦ „национализовала". Држава се према исламској и католичкој верској заједници односила са уважавањем, док се у случају православне заједнице намеће као арбитар, па чак и више од тога - као пристрасни учесник који врши притисак да се ванканонски реорганизује.

Одговорни однос према историји: у пракси је значио реинтерпретацију историјских чињеница, попут легализације спорног политичког става да је Црна Гора окупирана 1918. године од стране Србије.

Превазилажење постојећих и предупређивање нових подела: у пракси није значило политику међусобног уважавања, него, напротив, вршење отворених притисака на оне који друкчије виде или друкчије схватају црногорски идентитет од оног који се политички намеће као подобан.[119]

---

[119] Пример покушаја административне опструкције рада Матице српске, одузимања држављанства председнику Народне странке Петру Поповићу, одбијање захтева за одобрење привременог боравка у Црној Гори по основу спајања породице протојерју Велибору Џомићу, координатору Правног савета Митрополије црногорско приморске најдрастичније илуструју притиске на оне који симболизују другачији поглед на идентитет и историју Црногораца. За скоро четири године трајања поступка против Џомића, Подручна јединица МУП-а у Подгорици донела је седам првостепених одбијајућих решења и један закључак, МУП је донео осам другостепених решења, а Управни суд три пресуде којим су решења поништавана због незаконитости! Видети: http://www.in4s.net/index.php/diskriminacija-dzomicu-sedmi-put-odbijen-zahtjev-za-boravak-u-crnoj-gori/

Осим ових приоритета, посебно је истакнут приоритет Евроатланских интеграција. Међутим, и тај приоритет се посредно везивао за односе са Србијом. Наиме, као кључни мотив за ове интеграције у НАТО наведено је то што се на тај начин најбоље чува сама Црна Гора, односно, њен територијални интегритет.[120]

Узимајући у обзир све наведено, доласком Игора Лукшића на чело Владе ништа значајно се за грађане српског идентитета није променило. Теме и проблеми остали су исти, као и центри одлучивања, промењен је само стил првог човека Владе. Повратак Ђукановића на њено чело после избора 2012. године само је учврстио такву политику.

2.4. Српски језик – средиште идентитетске конфронтације

Антрополог Ериксен указује на то како национализам уз помоћ државе утиче не само на укрупњавање, него и на парцијализацију идентитета. Понекад је језик „дијалект иза којег стоји војска", каже Ериксен, наводећи како је пре нешто више од 150 година било тешко утврдити где се норвешки дијалекти преливају у шведске, док је та језичка граница сад далеко јаснија, јер прати политичку границу: „Шведски, дански и два варијетета норвешког веома су сродни језици. То што они важе као три или четири различита језика, а не као варијанте једног заједничког, скандинавског језика, можемо да припишемо национализму. Мала, али посвећена група скадинависта и даље жали што ствари тако стоје."[121]

Оно што Црну Гору чини специфичном у односу на скандинавске земље и бивше југословенске републике јесте чињеница да грађани нису већински подржали такав политички пројекат.

Политички пројекат одвајања "црногорства" од српског идентитета сву своју противуречност показао је управо на примеру ст-

[120] На основу изјава лидера владајуће коалиције и уређивачке политике провладиних медија, Србија је јасно и недвосмислено означена као једина претња црногорској независности.

[121] Ериксен, Томас Хилан, *Етницитет и национализам*, Библиотека XX век / Књижара Круг, Београд, 2004, стр. 180.

варања црногорског језика.[122] За разлику од једног дела сувереиста који је сматрао да би политичком одлуком само требало преименовати српски у црногорски језик, владајућа елита је стала иза пројекта стандардизације црногорског језика који би се разликовао од српског.

Скупштина Црне Горе је 27. јула 2010.г. гласовима посланика владајућих партија усвојила измене Закона о општем образовању, којима се у школе уводи црногорски језик. Наведеним изменама предвиђено је да ће настава у приватним и државним образовним установама у Црној Гори бити извођена на црногорском језику. У владајућој коалицији наведену одлуку правдали су чињеницома да је, на овај начин, Закон о општем образовању усклађен са одредбама Устава Црне Горе. [123] Са друге стране, увођење црногорског језика у школе, опозиција, а ни грађани који говоре српским језиком, не доживљавају као усклађивање закона са Уставом, него сматрају да је реч о дискриминацији и насиљу над српским језиком.

Основа за став да је свођење језика већине грађана на мањински језик пример дискриминације има не само у чињеници да се игнорише већина грађана Црне Горе, која је уставно дефинисана као грађанска држава, него и у чињеници да се о тако важном питању одлучивало против воље оних који су тиме погођени.

Требало би разликовати политички пројекат установљавања црногорског језика од научне (не)заснованости тог пројекта[124] и права грађана да га прихвате или одбију као политички пројекат, као и "стеченог право" да га називају како су га називали и раније

---

[122] Више о томе: Стојановић, Јелица, *Путевима српског језика и ћирилице*, Матица српска – друштво чланова у Црној Гори, Никшић, 2011, стр. 170-237.

[123] У члану 13 Устава Црне Горе каже се у ставу 1: "Службени језик у Црној Гори је црногорски језик", у ставу 2: "Ћирилично и латинично писмо су равноправни", а у ставу 3: "У службеној употреби су и српски, босански, албански и хрватски језик".

[124] Иако се језик не ствара политичком одлуком нити уставом, он може фактички да се намеће, као што може бити и фактички игнорисан. Видети о томе: Кордић, Сњежана, *Језик и национализам*, Durieux, Загреб, 2010, стр.111-113.

– српским именом. Постоје примери да политичким путем настаје више језика од једног, као већ поменути пример Норвешке, где је све до краја XIX века главни писани језик био дански, па је постепено замењен новим књижевним језиком тзв. „новим норвешким“, изведеним из норвешких дијалеката, [125] међутим, за разлику од Норвешке, у којој је тај пројекат имао подршку грађана, у Црној Гори већинско расположење грађана било је да се језик и даље назива српским именом.

Српски језик, упркос томе, изгубио је статус службеног језика, односно, рестриктивним тумачењем Устава сврстан је у исти ранг са албанским, бошњачким и хрватским, којим говори далеко мањи број грађана и то грађана који себе самоодређују као припаднике националне мањине, док је за службени језик проглашен искључиво новоименовани црногорски језик и то у време док још није постојала ни граматика, нити правопис црногорског језика, а наставу су изводили наставници који су завршили српски језик и књижевност.

Закон којим се прописује да се настава изводи на црногорском језику, а пре тога и Устав од 2007. године, који га дефинише као званични, а српски као језик у званичној употреби, донет је, дакле, у тренутку када тај језик није био ни стандардизован[126] и упркос томе што је званични пописни податак који је важио у том тренутку (попис из 2003. године) показивао да је тек око једне петине ста-

[125] Ериксен, наведено дело, стр.178.

[126] С обзиром на то, Влада Црне Горе формирала је Савјет за нормирање црногорског језика који је требало да накнадно стандардизује црногорски језик. Тако је министар просвете упутио допис у којем се каже ” С обзиром на то да је доношењем Устава Црне Горе црногорски језик проглашен за службени, неопходно је извршити његову стандардизацију. У том свијетлу Министарство просвете и науке планира да Влади Црне Горе упути иницијативу за формирање Одбора за стандардизацију црногорског језика.” (Допис бр.01-6432-8, 23.новембар 2007, Министарство просвјете и науке Црне Горе). Деканица Филозофског факултета наложила је, потом, Студијском програму за српски језик и јужнословенске књижевности да именује комисију за нормирање црногорског језика! Наведено према: Стојановић, Јелица, оп.цит. стр.201.

новника говорило тим језиком. С друге стране, српски језик, којим се према попису из 2003. изјаснило да говори скоро две трећине становника и који је током историје Црне Горе био народни и службени језик,[127] тим законом се своди на ранг мањинског језика, односно, његова примена упућује се на процедуру предвиђену за припаднике националних мањина. Да парадокс буде већи, велики број Црногораца који се изјаснио да говори српским језиком на овај начин фактички се сврставао у припаднике националне мањине. Тиме се, дакле, врши и дискриминација Црногораца који говоре српским језиком у односу на Црногорце који говоре новоименованим црногорским језиком. И све то због накарадног националног (ново-националистичког) схватања да нема засебног идентитета без засебног језика.

Црногорци који говоре српским језиком, а који су према попису од 2003. године представљали већину Црногораца, Законом о путним исправама од 24.марта 2008. године (и другим законима) дискриминисани су у односу на Црногорце који су се изјаснили да говоре црногорским језиком у члану 15 где се каже:

«Обрасци путних исправа штампају се на црногорском језику, латиничним писмом, као и на енглеском и француском језику, а попуњавају на црногорском језику, латиничним писмом.

За припадника мањинског народа или друге мањинске националне заједнице (у даљем тексту: мањина) презиме и име у обрасцу путне исправе, на захтјев подносиоца, уноси се и на језику и писму мањине којој припада, у складу са Уставом, посебним законом, или међународним уговором и стандардима.

---

[127] Више о томе: Стојановић, Љуба, *Стари српски записи и натписи*, књига 1, САНУ/Народна библиотека Србије, Матица српска, Фототипска издања, Београд 1986; Милошевић, Милош, *Тестамент Ђурђа Црнојевића*, Подгорица-Цетиње, 1994; Петровић, Драгољуб, *Школа немуштог језика*, Нови Сад 1995, стр48 и 64; Стојановић, Јелица, *Путевима српског језика и ћирилице*, Матица српска – друштво чланова у Црној Гори, Никшић, 2011, стр. 165-169; Пешикан, Митар, „Црногорско име и наше доба“, *Слово – часопис за српски језик, књижевност и културу*, VI/24, Никшић, 2009; Вукић, Предраг, „Српски језик у уставном поретку Црне Горе“, *Слово– часопис за српски језик, књижевност и културу*, IV, бр.12, Никшић, 2006, стр.25-27.

На захтјев подносиоца, презиме и име уноси се и ћириличним писмом."

Оваквом формулацијом сви који не говоре црногорским језиком, укључујући и Црногорце који говоре српским језиком, третирају се као припадници мањина, чак иако се сами не сматрају мањином, нити их Устав тако дефинише.

Када се говори о националној (националистичкој) језичкој политици, није реч само о преименовању језика и покушају да се он стандардизује са што већом дистанцом од српског језика, затим што се као такав (па и пре него што је постао такав -када је био само име), привилегује у односу на већински – српски језик, него и што се реинтерпретира историја књижевности, својатају сви они који су на било који начин повезани с Црном Гором и који би могли бити сметња раздвајању црногорског од српског идентитета, или се, пак, постепено одстрањују они који "немају никакве везе са Црном Гором" и они који су део српске књижевности у Црној Гори.[128]

2.4.1. Договор о српском језику – део погодбе о Изборном закону

Од доношења Устава Црне Горе, статус српског језика изазива велико незадовољство Срба и осталих који говоре српским језиком у Црној Гори, а нарочито је на оштро противљење наишла од-

[128] "Црногорски писци, почев од барда Петра II Петровића Његоша (1813-1851), па до данашњих дана, сматрали су се за српске писце. Данас, у настојању да се створи национална црногорска књижевност, сви писци који су рођени у Црној Гори или који су дуже или краће време боравили у њој, сматрају се црногорским писцима. У издању *Савремени црногорски роман*, Данило Киш, Борислав Пекић, Миодраг Булатовић и Бранимир Шћепановић укључени су као црногорски писци, мада су се лично изјашњавали као српски писци. Шћепановић је тужио издавача због нетачности…" Who's Whose? The Balkan Literary Context, *Studi Slavistici*, 5/2008, p. 267-279. Objavljeno u prevodu na srpski B. Popović u knjizi Per Jakobsen: *Južnoslovenske teme* / Priredili Dejan Ajdačić, Persida Lazarević Di Đakomo. - Beograd: SlovoSlavia, 2010; Видети о томе и Матовић, Веселин, *Ноћ дугих маказа – Потискивање српског идентитета у црногорским уџбеницима за језик и књижевност*, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори/ Актив професора српског језика и књижевности/ Октоих, Никшић, 2012, стр. 13-70.

редба Закона о општем образовању и васпитању из 2010. године по којој се у свим образовним установама настава изводи на црногорском језику. Срби у Црној Гори сматрају да се таквим законским решењем дискриминише српски језик и наставља политика подела у Црној Гори. Међутим, Уставни суд Црне Горе одбацио је иницијативу Нове српске демократије (НОВЕ) да се прогласе неуставним одредбе Општег закона о образовању и васпитању према којима се настава изводи на црногорском језику, јер су супротне члану 8 Устава Црне Горе о забрани дискриминације.[129] Ову одлуку Уставног суда Срби у Црној Гори и њихови представници означили су политичком, донетом под притиском валадајуће већине, посебно указујући на чињеницу да је донета уочи самог пописа, спроведеног у првој половини априла 2011. године са намером да се и на тај начин утиче на изјашњавање грађана на попису.

Образлажући одлуку Уставног суда, судија известилац Десанка Лопичић рекла је да је Општи закон о образовању и васпитању у сагласности са највишим правним актом Црне Горе, односно, да не садржи дискриминаторске одредбе. Као аргументе навела је да је црногорски језик Уставом одређен као службени, што неспорно значи да се настава одвија на том језику, као и да се на тај начин не ускраћује право "мањинским народима" на школовање на њиховом језику. Овом интерпретацијом се у мањинске народе сврставају и Црногорци који и даље свој језик називају српским именом. Такође, на овај начин, посредно преко институције Уставног суда, на мала врата се импутирао статус мањинског народа за Србе у Црној Гори, иако то не чини ни Устав, нити је тако иједна релевантна политичка странка Србе експлицитно означила. Овом одлуком се Срби посредно одређују као мањински народ, што нема утемељења у Уставу Црне Горе који не набраја таксативно мањин-

[129] НОВА и Српски национални савјет поднели су одвојено иницијативе за оцену уставности са аргументацијом да Устав забрањује сваки облик дискриминације, а да се у овом случају ради о дискриминацији језичке већине која говори српским језиком. СНП је такође поднео уставну жалбу у вези са овим проблемом, позивајући се на кршење процедуре при усвајању измене и допуне закона, која је веома брзо одбачена као неоснована.

ске народе и пренебрегава се принцип да се националне заједнице самоодређују као националне мањине, што су сви осим Срба и Црногораца и учинили. Противно уставном одређењу Црне Горе, као грађанске државе, овом одлуком Уставног суда српски језик се уочи пописа становништва означава као мањински језик, иако у тренутку доношења те одлуке, према тада важећем званичном попису у Црној Гори (од 2003.године) српским језиком говори скоро две трећине становништва Црне Горе.

Полазећи са те позиције, представници опозиционих странака (СНП, НОВА, ПзП) ушли су преговоре са Владом, односно, тадашњим председником Владе Лукшићем, који су у септембру 2011. године резултирали изменом спорног члана Закона, а који након измена гласи ''настава у школама се изводи на црногорском језику, а имајући у виду исту лингвистичну основу и на српском, као језику у службеној употреби. Поштујући права мањинских народа, настава се изводи и на босанском, албанском и хрватском језику, као језицима у службеној употреби" (Скупштина Црне Горе је 02. септембра 2011.г. у складу с тим усвојила измене Закона о општем образовању). После даљих преговора, постигнут је договор и о називу наставног предмета у образовном систему - наставни предмет у школама се зове «Црногорски-српски, босански, хрватски језик и књижевност». Пресудан чинилац да владајућа већина у Црној Гори прихвати део предлога опозиције у вези са српским језиком у школама и називом наставног предлога било је јединствено условљавање опозиције да ће само у случају уважавања њених ставова о језику гласати за Изборни закон, чије је усвајање, иначе, Европска комисија поставила као услов за даље напредовање Црне Горе ка чланству у Европској унији.

Међутим, договор о језику није у потпуности операционализован, односно, потпуна имплементација одредбе Закона наилази на ''тиху опструкцију", док се рад Комисије за израду програма за наставни предмет Црногорски-српски, босански, хрватски језик одуговлачи, што представници српске стране у Комисији оцењују планским задржавањем status quo, "како се у школама

ништа не би мењало и деца наставила да уче искључиво на црногорском језику", односно, како би се заобишао принцип равноправности језика.

Поред тога, чланица владајуће коалиције СДП пред Уставним судом покренула је иницијативу за оцену уставности односног члана Закона о образовању са образложењем да је, противно уставним решењима, српски језик изједначен са црногорским, док су остали језици који се користе у службеној употреби доведени у неравноправан положај са српским, иако у Уставу имају исти положај. Опозиција је упозоравала да је на овај начин владајућа коалиција настојала да добије неопходну подршку опозиције за усвајање Изборног закона, са идејом да се потом споразум изигра тако што ће га Уставни суд прогласити неуставним.

У суштини, овом уставном иницијативом потврђује се политика и тумачење Устава владајуће коалиције, по којем већински српски језик не би требало да буде равноправан са црногорским језиком, да је то привилегија за српски језик, који би требало да је једнако третиран са језицима националних мањина. И овом иницијативом игнорише се грађански карактер Црне Горе, јер се оспорава равноправност језичке већине српског језика, коју сем Срба чине и Црногорци, па и припадници других националних заједница. Оспорава се и равноправност Срба који нису дефинисани нити се самодефинишу као национална мањина. Такође, Уставом прокламовани грађански карактер Црне Горе нарушава се, јер се уставне норме тумаче тако да се црногорски језик привилегује по националном принципу у односу на српски језик којим говори већи број грађана Црне Горе.

Уставни суд који би требало да штити уставност Црне Горе, код грађана српског идентитета није уливао поверење, јер је игнорисао грађански карактер црногорског Устава и подржавао привилегован положај новоцрногорског идентитета и тиме дубоко нагризао интегритет ове институције, појачавајући перцепцију политичког јавног мњења, али и обичних грађана, да је под јаким политичким утицајем. Том утиску свакако је допринела чињеница

да у овој институцији раде некадашњи високи функционери владајућих политичких партија.[130]

Оно што је било посебно обесхрабрујуће и провокативно за грађане српског идентитета јесте понашање највиших државних званичника који не само да нису показивали жељу да нађу модалитет за равноправан третман тих грађана, него су их својим арогантним и осионим понашањем само додатно иритирали инсистирајући на привилегованом положају црногорског језика.[131]

Равноправност, као темељни принцип људских права, у потпуности је игнорисан када је у питању језичка већина у Црној Гори, а привилеговано третирање језичке мањине нарушило је и принцип грађанске државе на којем почива црногорски Устав.

2.5. Однос према Православној цркви – део опште идентитетске политике

Однос према Српској православној цркви (СПЦ) после осамостаљења такође је у функцији изградње новог идентитета. На другој страни, канонски непризнатој Црногорској православној

[130] Формално-правно гледајући, Уставни суд Црне Горе је државни орган sui generis, издвојен од законодавне, извршне, али и судске власти. Он би требало да штити уставност и законитост, односно уставноправни поредак и људска права и слободе зајемчене Уставом, међутим, у пракси он је, према оцени опозиције, али и доброг дела јавног мњења, пре свега институција која се бави заштитом интереса владајуће већине. Одлука о томе да је само црногорски језик службени језик, јер је, између осталог, "одраз државног суверенитета", како рече председник Уставног суда Милан Марковић, иако њиме у тренутку одлуке говори једва нешто преко једне петине становника Црне Горе, а да језик којим говори две трећине становника Уставом грађански дефинисане државе не би требало да буде равноправан са мањинским црногорским језиком, јер то није у складу са Уставом иде у прилог критичарима ове институције, баш као и чињеница да су чланови Уставног суда некадашњи високи функционери владајућих странака, попут Мираша Радовића (бившег Министра правде и члана ДПС-а) или Миодрага Иличковића (високог функционера СДП-а).

[131] На примедбе опозиције и новинара да је несразмерно мали број Срба запослен у државним и јавним институцијама, председник Владе МилоЂукановић је одговорио да је то ствар компетенција, а не дискриминације, а високи функционер СДП-а, потоњи министар унутрашњих послова Рашко Коњевић поручио је припадницима језичке већине да српски језик могу учити код куће.

цркви (ЦПЦ) придаван је значај који увелико превазилази њену релевантност у црногорском друштву.

Захтеви СПЦ, канонске православне цркве у Црној Гори, били су према власти усмерени посебно ка испуњавању два начела: 1. једнаком правном третману са осталим традиционалним верским заједницама кроз доношење Закона о црквама и верским заједницама и кроз повратак или „праведну надокнаду неправедно одузете црквене имовине“ и 2. начело права на самоодређење.[132]

Уставни положај цркава и верских заједница у Црној Гори прописан је Основним одредбама Устава од 2007. године, где се само у једном члану (чл. 14) нормира њихов положај и то кроз прокламовање одвојености „верских заједница“ од државе и гарантовањем слободе и равноправности верских заједница у вршењу верских обреда и верских послова.[133] Представници Православне цркве у Црној Гори сматрају да је норма из члана 14 Устава Црне горе од 2007. године „по свему неквалитетнија и ригиднија од норме из Устава од 1992. године“ и жале што није прихваћен предлог Епископског савјета Православне Цркве у Црној Гори да се норма из члана 14 Устава формулише на следећи начин:

„Православна Црква, Римокатоличка Црква, Исламска вјерска заједница и остале вјерске заједнице су равноправне и одвојене од државе.

Држава поштује и не повређује статус и устројство цркава и вјерских заједница. Признајући њихов идентитет и посебан допринос унапређењу друштва, држава одржава отворен и сталан дијалог са црквама и вјерским заједницама.

---

[132] Ово начело сматра се једним од стубова савременог правног односа државе и цркве: «право на самоодређење цркава и вјерских заједница, као право да оне сопствене послове уређују и врше самостално и слободно од државног утицаја, у складу са законом тј. у границама закона важећег за све». Шијаковић, Богољуб, «Дужност Државе да призна Цркву и њено право на самоодређење», у зборнику радова Међународног научног скупа *Правни положај цркава и вјерских заједница у Црној Гори*, *Бар, 23-25. мај 2008.године*, BONA FIDES, Никшић, 2009, стр. 40.

[133] Устав Црне Горе, «Службени лист Црне Горе», бр 1/07

Цркве и вјерске заједнице самостално уређују своју унутрашњу организацију и слободно врше вјерске обреде и послове. Цркве и вјерске заједнице имају право да оснивају своје стручне школе, социјалне, хуманитарне, добротворне и васпитне установе и да њима управљају, а у својој дјелатности уживају заштиту и помоћ државе".[134]

У члану 11 Устава Црне Горе од 1992. године каже се: „ Православна црква, Исламска вјерска заједница, Римокатоличка црква и друге вјероисповијести одвојене су од државе. Вјероисповијести самостално уређују своју унутрашњу организацију и вјерске послове у границама правног поретка. Држава материјално помаже вјероисповијести" (Службени лист Републике Црне Горе, бр.48 од 13.октобра 1992).[135] Некадашњи министар правде у Влади Црне Горе Драган Шоћ и један од оних који су учествовали у изради тог устава сматра да је оваквом формулацијом „држава, на посредан али јасан правни начин признала да се вјероисповјести идентификују онако како оне себе идентификују у свом канонском устројству и да нико не може да оспорава тај њихов легитимитет"[136]

Поредећи положај цркве у оквиру СФРЈ и у време нове идентитетске политике, Шоћ указује на то да је у време СФРЈ црква била на друштвеним маргинама, али да држава није претендовала да се уплиће у канонско устројство цркве као што то чини да-

---

[134] Џомић, Велибор, «Правни положај цркава и вјерских заједница у Црној Гори – модел, интенција, проблем, дилеме и рјешења- у зборнику радова Међународног научног скупа *Правни положај цркава и вјерских заједница у Црној Гори*, *Бар, 23-25. мај 2008.године*, BONA FIDES, Никшић, 2009, стр. 163.

[135] «Правно, то значи да је држава Црна Гора препознала, не само слободу вјероисповјести која је општи цивилизацијски досег, и који је номинално и у комунизму био признат, него је препознала традицију унутар Црне Горе. Уз то, тај устав конституисао је и обавезу државе да помаже те вјерске заједнице.» Шоћ, Драган, «Непостојање закона о правном положају цркава и вјерских заједница у Црној Гори», у зборнику радова Међународног научног скупа *Правни положај цркава и вјерских заједница у Црној Гори*, *Бар, 23-25. мај 2008. године*, BONA FIDES, Никшић, 2009, стр. 157.

[136] Исто.

нас: "Црногорска власт, привидно, уважава улогу цркве у друштву. Представници власти на разне начине, и махом у свечаним приликама, манифестују поштовање Митрополији. Али, у исто вријеме, држава толерише нападе на легитимитет Митрополије, фаворизујући једну антицрквену организацију, која се лажно представља као *црногорска православна црква*. Из стања толерисања, држава је последњих година прешла у стање активног помагања тог безакоња. Тако да имамо један апсурд: уставно признање канонског положаја цркве, с једне стране, и фактичко рушење Мирополије црногорско-приморске, с друге".[137]

Правни оквир за регулисање положаја цркава и верских заједница у Црној Гори, поред Устава од 2007. године, чине и Закон о правном положају вјерских заједница још од времене СФРЈ 1977. године, као и нови закони из различитих правних области који се у појединостима тичу цркава и вјерских заједница. Међутим, није донет закон о верским слободама, нити постоји Министарство вера или нека слична дирекција или неко друго тело које би било задужено за односе са црквама и верским заједницама. Та питања су у надлежности Комисије за политички систем, унутрашњу и спољну политику, као радним телима Владе.[138]

Професор Танасковић сматра да „процес правног регулисања положаја цркава и верских заједница у Црној Гори тече у условима предсекуларности код куће и постсекуларности у Европи". [139]Иако је, уставно-правно гледајући, црква одвојена од државе - политич-

[137] Исто, стр.158.

[138] Џомић Велибор, исто стр. 166.

[139] Говорећи о постсекуларности у Европи, проф. Танасковић каже: «Што се државе тиче, поприлично уопштавајући, она углавном нема ни жеље ни могућности да се, као некад, на стари начин *меша у црквене послове*, да утиче на цркву и манипулише њоме у складу са својим потребама и интересима. Држава, у ствари, секуларност схвата као јединствену шансу, и алиби, да са себе скине одговорност за стварање амбијента у коме се цркве и верске заједнице могу адекватно социјално реализовати». Више о томе у: Танасковић, Дарко,» Актуалност модела секуларне државе у Европи», у зборнику радова Међународног научног скупа *Правни положај цркава и вјерских заједница у Црној Гори*, *Бар, 23-25. мај 2008.године*, BONA FIDES, Никшић, 2009, стр. 76-78.

ки живот Црне Горе умногоме је обележен верским питањима још од деведесетих година двадесетог века.[140] Посебно је политизовано питање статуса СПЦ. Уместо да буде питање унутрашње организације православне цркве, то питање је постало, политички и медијски, једно од најекспонираних питања у Црној Гори. Такође, то је постало и једно од питања које оптерећују билатералне односе Србије и Црне Горе.[141]

Према истраживањима јавног мњења, Српска православна црква 2009. године уживала је највеће поверење међу свим институцијама код грађана Црне Горе. У СПЦ највеће поверење имало је чак 69 одсто грађана.[142] Популарност СПЦ била је сметња по себи, а њен заштит-

---

[140] О верском питању у политици до краја деведесетих видети: Растодер, Шербо, «Религија и политика 1991-1999 – Црногорска перспектива», Вујадиновић, Драгица/Вељак, Лино/Гоати, Владимир/Павићевић, Веселин (ур.), *Између ауторитаризма и демократије*, – *Србија, Црна Гора, Хрватска*, Књига II, Цивилно друштво и политичка култура, ЦЕДЕТ, Београд, 2004, стр. 105-121; О историји СПЦ видети: Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве*, I-III, ЈРЈ Београд/Унирекс Подгорица, 2002.

[141] То најсликовитије показује «случај Филарет», настао због забране уласка владике Филарета у Црну Гору и његовог штрајка глађу. Напетост у билатералним односима појачана је изјавама министра за капиталне инвестиције Србије Велимира Илића и његовог отказивања већ уговорене посете, као и изјаве саветника председника Владе Србије Драгана Симића о Црној Гори као «квази држави».Успешном разрешавању напетости допринела је правовремена узвратна посета министра иностраних послова Црне Горе Рођена и умирујуће изјаве које је дао том приликом. Истовремено, министар спољних послова Србије изнео је став Владе Србије да је Црна Гора међународно призната држава са којом Србија жели да развија најбоље могуће односе. Овај случај је показао како се наизглед безазлени испади могу претворити у међудржавне проблеме, али је, на другој страни, показао и то да правовремене дипломатске акције могу бити ефикасне када постоји обострана спремност да се проблеми решавају. Међутим, проблема ће и даље бити све док се црквено питање буде политизовало и све док буде излазило из верских оквира.

[142] ЦЕДЕМ, Истраживање јавног мњења Црне Горе, последњи квартал 2009. године. Каснија истраживања показују да је ниво поверења опао, али да се стабилизовао на нивоу од преко 50% подршке и да се кретао од децембра 2011. године до септембра 2014. године између 51% и 55,6%, са растућим трендом поверења. Истовремено, ниво поверења у ЦПЦ у посматраном периоду био је у паду и кретао се између 30,2 децембра 2011. године до 23,2% у 2014. години. Видети: *Ставови јавног мњења Црне Горе о НАТО интеграцијама*, ЦЕДЕМ,

нички однос према српском идентитету у Црној Гори разлог више да буде на мети креатора и промотера новог црногорског идентитета.

Однос према Српској православној цркви у Црној Гори требало би сагледати у ширем контексту реинтерпретације историје, по којој су Срби у Црној Гори и њихове институције производ вишевековне великосрпске идеолошке индоктринације и пропаганде, посебно након ''окупације од стране Србије 1918. године".

Због великог значаја овог питања у Црној Гори идентитетски сукоби могли би добијати на интензитету, претећи да направе дубок и дуготрајан јаз у црногорском друштву. Идеолошка матрица усмерена против СПЦ има за циљ да измени доскорашњу интерпретацију укупног карактера друштва и државе Црне Горе. У основи те матрице је да се СПЦ у Црној Гори, у првој фази, лиши имовине, [143] а да јој се, затим, у наредним фазама одузме идентитет и оспори историјска веза са Црном Гором.

Платформа са које се оспорава историјска веза са Црном Гором и врше напади на СПЦ у Црној Гори дефинише ''три акта насиља према Црногорској цркви". Као први, наводи се акт Подгоричке скупштине којим је ''извршен државни преврат". "Насилним укидањем црногорске државе" 1918. године из основа је промењен и положај ''Црногорске православне цркве". Тиме је промењен поредак у коме је постојала Црногорска црква - она је, као "државна црква", остала без државе чија је црква била. Црногорска црква је од аутокефалне цркве[144] постала само једна од 29 епархија СПЦ. До

Подгорица, септембар 2014. године.

[143] Епархија будимљанско-никшићка, заједно са више манастира и црквава у Црној Гори, покренула је 15.јуна 2005. спор против Црне Горе пред Европским судом за људска права у Стразбуру. Спор је покренут због повреде имовинских права, дужине поступка за повраћај имовине, дискриминације и одсуства делотворног средства.

[144] Оваква платформа, посебно њен део о аутокефалности цркве, оспораван је од многих аутора, а неки од њих наводе да је у време кнеза Николе црква била «извршни орган кнежеве власти за црквене послове», да «кнез Никола није презао ни од тога, да» улази у чисто канонске послове. Није се устручавао да поставља епископе, и више од тога, чак је епископа уздигао на виши степен. Случај епископа Митрофана Бана, кога је наименовао за митрополита, упркос

1918. године њен поглавар био је на Цетињу, после 1918. године у Београду. Други ''акт насиља" је звршен 1920. године, када је регент Александар Карађорђевић, 17. јуна 1920. године, донео указ о уједињењу свих православних црквених области у Краљевини СХС и стварању ''Аутокефалне уједињене српске православне цркве Краљевства СХС». Тиме је "насиље над Црногорском црквом добило и формално неканонско покриће". Трећи акт учињен је 1931. године, када је донесен Устав СПЦ,[145] и у њему одредба којом СПЦ постаје искључиви власник целокупне имовине која је до 1918. године припадала црквама и манастирима Црногорске цркве. Овим је у потпуности промењен статус и титулар непокретне имовине црногорских цркава и манастира. Као резиме, истиче се да је - с обзиром да је православље у Црној Гори имало статус државне религије, а Црногорска црква статус државне цркве - имовина те цркве до 1918. године била је државно власништво, финансирана из државних или владарских средстава, док су цркве и манастири имали право уживања. Даље се изводи закључак да су цркве, манастири и други поседи које сада користи СПЦ у власништву државе Црне Горе, да су јој насилно и нелегално одузети и да је стога нужно да их држава Црна Гора врати у своје формално власништво, а затим их да на коришћење и употребу ''оригинерној Црногорској православној цркви". СПЦ у потпуности одбацује овакве ставове као неутемељене, позивајући се на канонско устројство цркве, правни континуитет који траје осам стотина година у Црној Гори[146]

канонском правилу, да само више црквене власти могу епископу посебном одлуком додијелити титулу митрополита. Послије овога је много јасније и књажево неканонско уздизање Митрополије црногорске на ниво аутокефалне цркве (чл.40 по Уставу од 1905. године)». Марковић, Саво, «Правни статус цркве у Црној Гори», у зборнику радова Међународног научног скупа *Правни положај цркава и вјерских заједница у Црној Гори*, *Бар, 23-25. мај 2008.године*, BONA FIDES, Никшић, 2009, стр. 156.

[145] Новаковић, Драган, «Доношење првог Устава српске православне цркве 1931.године», *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр.146, 1/2014, Нови Сад, 2014, стр.41-54.

[146] «Митрополија је била стожер око кога се окретало црногорско племенско друштво кроз вјекове, кохезиони фактор повезивања Црне Горе и Брда, и покретачка снага ослободилачке искре у Црној Гори и сусједним областима. Једном ријечју, Митрополија црногорска је створила нововјековну државу

и подршку других православних цркава. Став Православне цркве у Црној Гори је заснован на начелу које гарантује црквама и верским заједницама право на самоодређење што подразумева да „ниједна новоснована верска заједница не може без сагласности постојеће цркве или верске заједнице узимати њено верско учење, пуни или део назива, симболе и атрибуте“.[147]

Функционална реинтерпретација историје СПЦ и њеног места и улоге у друштву Црне Горе, дакле, део је опште реинтерпретације прошлости и превредновања темеља на којима би требало да почива нова политичка заједница. Новоцрногорски национализам се политички уобличава као једна врста „секуларне религије“.[148]

Године 2010. и 2011, уочи пописа становништва, били су појачани притисци на СПЦ у Црној Гори, чија су права, по оценама самих њених званичника, дубоко угрожена, више него икада у историји, „укључујући и револуционарна времена“. Покушавајући да ослаби утицај СПЦ као институције у коју грађани Црне Горе имају највише поверења и коју прихватају као своју верску заједницу, званична Црна Гора протежира тзв. Црногорску православну цркву, која није установљена по канону, није призната од стране осталих православних цркава, нити у пракси има озбиљнију подршку православних верника.

СПЦ и митрополит Амфилохије представљају се као „продужена рука“ Београда преко које се врши ”духовна и верска окупација Црне Горе”, а на другој страни, посредно му се шаљу поруке да православну цркву врати у окриље државе Црне Горе. У зависности од

Црну Гору». Исто.

[147] То се, пре свега, односи на тзв. ЦПЦ (Црногорску православну цркву), регистровану у цетињском одељењу безбедности 17.јануара 2000. године, која је потом пререгистрована. Видети: Џомић, Велибор, наведено дело, стр.183.

[148] Термин „секуларна религија“ употребљава Љобера у контексту модерног доба када је “националистички сентимент, пре свега, реакција на космополитске тежње просветитељства“. Llobera, Josip, *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe*, Oxford: Berg, 1994, pp.221. О национализму као вери, као религији пише и Џон Ралстон Сол у књизи *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2014, стр.304.

дневно-политичких потреба, некада се кокетирало са Митрополијом црногорско-приморском, а некада је Митрополија и цела СПЦ била предмет оштрих напада. Истовремено, одлаже се доношење Закона о реституцији национализоване имовине, којим би СПЦ била враћена имовина, као и Закона о односима цркве и верских заједница са државом, у којем би морала јасно бити разграничена права традиционалних цркава и новоформираних верских заједница, односно, окончано садашње „безакоње", како ситуацију виде у СПЦ.

Оспорава се и правни субјективитет СПЦ, уз прављење сталних административних препрека: од захтева за поновном регистрацијом, преко статуса свештеника који нису из Црне Горе до давања дозвола за градњу или обнову црквених објеката. Чак је и долазак патријарха Иринеја у Црну Гору у прву посету од устоличења, почетком новембра 2010.године, тумачен као негирање црногорске нације и државе (министар вањских послова и европских интеграција Милан Роћен) због познатог става СПЦ према ЦПЦ, као и због патријархове изјаве да су Срби и Црногорци исти народ.[149]

ДПС, као најјача странка у оквиру владајуће већине, залаже се, и поред принципа одвојености цркве од државе записаног у Уставу, за обједињавање православаца у Црној Гори тако што би се легална и легитимна Православна црква у Црној Гори (СПЦ) ујединила са неканонском тзв. Црногорском православном црквом (ЦПЦ) или тако што би се СПЦ „национализовала".[150] Владајућа коалиција се према исламској и католичкој верској заједници односи са уважавањем и поштовањем њихове независности, док се у случају православне заједнице (СПЦ) намеће као арбитар, па чак и више од тога - као пристрасни учесник који врши притисак да се

[149] Ноћ уочи доласка патријарха Иринеја у тродневну посету МЦП, на Цетињу је запаљена српска застава на згради некадашњег Српског посланства, које се ту налазило од 1906. до 1914. године, а данас је користи Црна Гора за потребе Етнографског музеја.

[150] Такав став, формулисан је на већ поменутом Шестом конгресу ДПС-а, а потом је преточен у Владину политику, када је председник Владе Игор Лукшић у новогодишњем обраћању грађанима међу приоритете за 2012. године сврстао и "изградњу међурелигијског склада".

ванканонски реорганизује. Влада Црне Горе направила је споразум са Ватиканом о регулисању положаја католичке цркве у Црној Гори, али још увек избегава да направи споразум са СПЦ или да донесе закон о верским организацијама који би уредио положај и статус верских заједница.

Приликом посете Београду, јула 2011. године, председник Владе Црне Горе Игор Лукшић се сусрео и са патријархом српским Иринејом и члановима Синода, епископом бачким Иринејом и будимљанско-никшићким Јоаникијем. Председник Владе Црне Горе том приликом је рекао да је увек спреман на разговор у интересу ''православне организације у Црној Гори, али да очекује више сензибилитета кад је у питању однос према црногорској нацији, законима и економским интересима Црне Горе". Истакао је да очекује да ће ''питање православне цркве бити решено на одговарајући начин, као што је уговорно уређен и однос са римокатоличком црквом у Црној Гори". Та посета била је значајна у симболичком смислу, али у суштинском није донела напредак у решавању наведених проблема.[151]

Почетком новембра 2011.године, на самиту ЦЕИ, непосредно после протеста црногорске владе у вези са тужбом Епархије будимљанско-никшићке против Црне Горе пред судом у Стразбуру, председници влада Србије и Црне Горе су се сложили да црква није питање које би требало да ремети односе Србије и Црне Горе, јер је црква и у Србији и у Црној Гори одвојена од државе. У вези са тим, премијер Лукшић је нагласио да ''питање цркве не може бити проблем између две државе, већ да је реч о својинском спору». Међутим, пракса после тих изјава показивала је да је црквено питање у односима две земље и даље третирано као политичко, па и дневно-политичко питање.

---

[151] У вези са проблемом цркве и свештенства у Црној Гори, председник Борис Тадић је крајем јуна 2011. године на самиту PRS JIE рекао да су и Србија и Црна Гора секуларне државе и да питања цркве и религије нису предмет њиховог бављења и да као први човек Србије нема право да се меша у унутрашња питања Црне Горе, као и да верује да ће Црна Гора пронаћи најбоља и најцелисходнија решења у односу на питање положаја цркава, у складу са њеним правом и европским стандардима, поштујући историјско право цркава и религијске потребе својих грађана.

Утицај идентитетске политике Подгорице на Црногорце у Србији

Идентитетска политика званичне Подгорице одражавала се различито на грађане Србије који су пореклом из Црне Горе: док је један број њих прихватио нову идентитетску политику, други део није. На ове друге су утицали и ставови дела интелектуалаца и политичких странака у Србији, али и у Црној Гори о томе да је „национално буђење Црногораца“ у ствари издвајање Црногораца из заједничког српског идентитетског круга. Све то утицало је на Црногорце у Србији о чему посредно сведоче и званични подаци са пописа становништва у Србији, који показују процентуално велико смањење броја Црногораца у Србији.

Статистички подаци са пописа становништва од 1948. па до 1981. године показују пораст броја Црногораца, који се, осим природним прираштајем, може објаснити миграционим кретањима, али и мотивима напредовања у каријери где је један од критеријума био тзв. национални кључ. Тај критеријум омогућавао је лакшу проходност у црногорској националној заједници која је била знатно малобројнија од српске, што је један број становника користио национално изјашњавајући се као Црногорци на основу порекла или места рођења.

Међутим, у периоду после 1981. године долази до сталног опадања броја Црногораца према пописима становништва. Ако се за њихово смањење у периоду од 1981. до 1991. године може рећи да је настало под утицајем националне хомогенизације и нарастања српског национализма у Србији и у Црној Гори, где се наметнуо као доминантна идеологија, онда се за опадање броја Црногораца у Србији од 2002. до 2011. може рећи да је под доминантним утицајем нове црногорске идентитетске политике у чијем средишту је отклон од српског идентитета.

Табела:
Број Црногораца у Србији на пописима од 1948-2011. године

Год. пописа и укупан бр. стан.	бр. стан.	%
1948. 6,527,966	74.860	1,15
1953. 6,979,154	86.061	1,23
1961. 7,642,227	104.753	1,37
1971. 8,446,591	125.260	1.48
1981. 9,313,677	147.466	1.58
1991. 9.778.991[151]	118.934	1,42
2002. 7,498,001[152]	69.049	0,92
2011. 7.186.862[153]	38.527	0,54

Званична Подгорица сарађује у Србији само са црногорским националним организацијама које прихватају и следе њихову идентитетску политику, док су Црногорци српског идентитета или грађани других националности пореклом из Црне Горе изван сфере њеног интересовања. Таква политика утицала је на то да се они који следе политику званичне Подгорице међусобно сукобљавају у борби за наклоност матичне државе,[155] док они други губе наду да би могли остварити институционалну комуникацију са Црном Гором.

[152] Попис су бојкотовали Албанци и делови ромског и муслиманског становништва, тако да је на Косову и Метохији пописано само 359.346 становника и од тога Албанаца само 9.091 (2,53%), Муслимана 57.758 (16,07%) и Рома 44.307 (12,33%), по тим подацима, Срба је било на КиМ-у 194.190 (54,04%), Црногораца 20.365 (5,67%), Турака 10.445 (2,91%), Хрвата 8.062 (2,24%) и Југословена 3.457 (0,96%). Касније је Савезни завод за статистику урадио званичну процену броја становника Албанаца на 1.596.072, Муслимана на 66.189, и Рома на 45.745, а за целокупну територију КиМ је процењено 1.956.196 становника.

[153] Без података за Косово и Метохију.

[154] Без података за Косово и Метохију.

[155] У Врбасу је 24.11. 2014. године одржана „бурна седница“ Националног савјета Црногораца Србије на којој је изабрано руководство и и усвојен статут Савјета. „Однос између двије програмски супротстављене групације сада је 13 према 10.“ Видети текст *Подјеле у Националном савјету све веће*, 25.11. 2014. године на веб страни: http://www.krstas.rs

За разлику од Срба у Црној Гори који огромном већином не прихватају статус мањине, који им се прикривено или отворено нуди или намеће - део Црногораца у Србији који следи политику званичне Подгорице захтевао је и добио такав статус, док је један део почео друкчије националано да се изјашњава (или да се уопште национално не изјашњава). Један део Црногораца у Србији, пак, не прихватајући мањински статус, организује се у посебна удружења или остаје ван свих облика организовања.

Положај Срба и српског идентитета у Црној Гори

1. Идентитет у светлу јавномњењских и статистичких налаза

За разумевање положаја и статуса Срба у Црној Гори важно је изучавати њихов уставно-правни статус, али је још важнији стварни положај у друштву и свакодневном животу.[156] Такође, важно је утврдити однос и политику Србије према њима. Република Србија не прави разлику међу Србима у региону у односу на њихов статус који имају у појединим државама.[157] Срби у Босни и Херцеговини статус народа су политички и правно дефинисали, „Срби у Црној Гори тај статус подразумевају и политички се боре за његову афирмацију",[158] док у другим државама региона Срби углавном имају правно дефинисан или фактички статус националне мањине.

Устав Црне Горе одређује Црну Гору као грађанску државу и не дефинише ко су националне мањине.[159] Ни Закон о националним

[156] Видети: Лутовац, Зоран, «Срби у Црној Гори после раздвајања Србије и Црне Горе 2006.године», *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр.146, 1/2014, Нови Сад, 2014, стр.55-70.

[157] "Израз *Срби у региону* означава припаднике српског народа који живе у Републици Словенији, Републици Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Републици Македонији, Румунији, Републици Албанији и Републици Мађарској." Закон о дијаспори и Србима у региону, чл.2, став 2, *Службени гласник РС*, број 88/09.

[158] Лутовац, Зоран, «Срби у Црној Гори после раздвајања Србије и Црне Горе 2006.године», *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр.146, 1/2014, Нови Сад, 2014, стр.55.

[159] У Уставу Црне Горе од 19.октобра 2007.године, у преамбули, између осталог стоји: "Полазећи од… одлучности да смо, као слободни и равноправни грађани, припадници народа и националних мањина који живе у Црној Гори: Црногорци, Срби, Бошњаци, Албанци, Муслимани, Хрвати и други, привржени демократској и грађанској Црној Гори;"

мањинама не наводи таксативно ко су националне мањине у Црној Гори.[160] Изборни закон посредно утврђује да су то припадници народа који чине мање од 15% становника Црне Горе,[161] а с обзиром да Срби чине готово 29% становника, према попису спроведеном 2011. године, они се ни посредно не могу свести на националну мањину.

Институционални оквир заштите националних мањина у Црној Гори, дакле, у случају Срба, није релевантан за проучавање њиховог нормативног положаја и статуса. Политичке странке и друге релевантне организације Срба за своја права боре се у оквиру институционалног оквира предвиђеног за грађане који се не одређују нити самоодређују као националне мањине и који Црну Гору историјски, политички и емотивно доживљавају као своју матичну државу, без обзира колико били привржени Србији.[162]

Став релевантних политичких представника Срба у Црној Гори је да Срби нису национална мањина и да би се заштита њихових права и очување идентитета морало остваривати путем равноправности са грађанима који се изјашњавају као Црногорци. Нико од званичника у Црној Гори не спори да су Срби аутохтони у Црној Гори, али својом идентитетском политиком Влада у

[160] "Мањински народи и друге мањинске националне заједнице, у смислу овог закона, је свака група држављана Црне Горе, бројчано мања од осталог преовлађујућег становништва, која има заједничке етничке, вјерске или језичке карактеристике, различите од осталог становништва, историјски је везана за Црну Гору и мотивисана је жељом за исказивањем и очувањем националног, етничког, културног, језичког и вјерског идентитета.", Закон о мањинским правима и слободама, *Службени лист Републике Црне Горе*, број 31/2006 од 12.5.2006. год.

[161] Закон о измјенама и допунама Закона о избору одборника и посланик, члан 62, *Службени лист Црне Горе*, број 46/2011". од 16.9.2011. год.

[162] «Црна Гора је, поред осталих, и држава српског народа, исто као што је српски народ у Црној Гори један од народа који је стварао Црну Гору. Националистичка логика: *Ако Црна Гора није искључиво српска држава, односно, само држава српског народа – онда није моја држава*, погубна је за српско политичко мишљење у Црној Гори. Вјерујем да већина српског народа у Црној Гори не слиједи ту логику и да прихвата Црну Гору као своју матичну државу, иако нијесу пресрећни што је независна и што има овакву власт». Живко Андријашевић, разговор за *Портал Аналитика*, непосредно после пописа становништва 2011. године.

Подгорици фактички је настојала и настоји да путем различитих облика асимилације грађане српског идентитета преведе у новоцрногорски национални идентитет.[163]

Од осамостаљивања Црне Горе 2006. године, дискриминација[164] је једна од сталних политичких тема представника Срба у Црној Гори, а нарочито после доношења Устава Црне Горе од 2007. године када се српски језик своди на мањински језик, иако је српским језиком, према тада важећем попису, говорило скоро две трећине грађана Црне Горе. Српски језик, према релевантним тумачима Устава Црне Горе, више није био службени језик и поред тога што је у претходном Уставу Црне Горе био једини службени језик и поред преузете обавезе Црне Горе према Савету Европе **да се ниво достигнутих права неће смањивати** у односу на Повељу о људским и мањинским правима, која је била део Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна Гора.[165]

---

[163] Повремено се у јавним наступима провуче теза о томе да су Срби у Црној Гори мањина и то углавном кроз форму афирмисања грађанског концепта државе: «Вјерујем да смо одавно већ показали истрајност у нашем опредјељењу да градимо нашу грађанску државу и да припадници мањина, почев од српске преко-бошњачко-муслиманске, албанске, хрватске, ромске и сваке друге имају право на осећај грађана истог реда какви су и Црногорци у матичној држави», *Ђукановић на трибини ДПС-а у Даниловграду*, Побједа, 30.септембар 2012. године.

[164] У члану 2 Закона о забрани дискриминације Црне Горе (*Службени лист Црне Горе*, број 46/2010". од 6.8.2010. год.) каже се да је забрањен сваки облик дискриминације, по било ком основу. "Дискриминација је свако неоправдано, правно или фактичко, непосредно или посредно прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање поступања према једном лицу, односно групи лица у односу на друга лица, као и искључивање, ограничавање или давање првенства неком лицу у односу на друга лица, које се заснива на раси, боји коже, националној припадности, друштвеном или етничком поријеклу, вези са неким мањинским народом или мањинском националном заједницом, језику, вјери или увјерењу, политичком или другом мишљењу, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, здравственом стању, инвалидитету, старосној доби, имовном стању, брачном или породичном стању, припадности групи или претпоставци о припадности групи, политичкој партији или другој организацији, као и другим личним својствима."

[165] Скупштина Црне Горе 7. фебруара 2007. године усвојила је Декларацију којом прихвата да се у Устав угради седам минималних принципа које је

Уместо да се достигнути ниво права сачува и унапреди, он је, и у овом конкретном случају, умањен за грађане Црне Горе чији је језик био српски, иако су били двотрећинска већина када је до те деградације дошло. На мала врата, преко формулације *језик у службеној употреби* српски језик се сврстао, према релевантним политичким тумачима, а потом и тумачењу Уставног суда Црне Горе, у мањинске језике. Такав однос према грађанима који чине језичку већину у Црној Гори релевантне опозиционе странке означиле су нарушавањем уставног принципа равноправности, односно дискриминацијом, баш као и већина грађана који свој језик још увек назива српским именом.[166]

1.1. Идентитет и оцене етничке блискости Срба и Црногораца

У поглављу посвећеном односима у етничким заједницама у капиталном делу „Привреда и друштво" Макс Вебер разликује *етнију,* која почива на веровању у заједничко порекло од *нације,* која почива на веровању у заједнички живот. У великом броју случајева веровање у заједничко порекло подудара се са веровањем у заједнички живот, међутим, постоје и примери који показују да се та два веровања не поклапају. Црна Гора је пример који показује да до таквог разилажења може доћи, чак до те мере да се веровање у заједничко порекло потискује, релативизује, па и потпуно напушта у званичној интерпретацији колективног сећања. На другој стра-

---

предложио Савет Европе, између осталих, и принцип да ће нови устав предвидети исти ниво заштите људских права и основних слобода као што је онај предвиђен Повељом о људским и мањинским правима Србије и Црне Горе. Видети: Савет Европе, Стразбур, 20 децембар 2007. године, *Мишљење бр. 392- 2006 (ЦДЛ-АД (2007) 047 Ор.енгл.*); Европска комисија за демократију путем права (Венецијанска комисија) *Мишљење о Уставу Црне Горе, Усвојено на 73. пленарној седници*, Венеција, 14-15 децембар 2007.

[166] Лидер Покрета за промјене (ПЗП), који је дао подршку увођењу црногорског језика у Устав од 2007. године, у више наврата је напоменуо да подршка његове странке за увођење црногорског језика није била усмерена ка нарушавању равноправности српског језика, напротив, да је став ПЗП-а да српски језик треба да буде равноправан са црногорским језиком.

ни, готово је подједнак број оних који инсистирају на традицији и до скора доминантном веровању у заједничко порекло, одбијајући да се приклањају веровању у заједнички живот, ако он не почива на колективном сећању које се вековима градило и неговало.[167]

Тако је, уочи пописа 2011. године, једна од тачки спорења било то да ли ће се грађани изјашњавати о својој етничкој или националној припадности. Та су спорења била политичке природе и инстиктивно су одражавала основна гледања на идентитетска питања супротстављених страна: Срби и Црногорци српског идентитета поистовећивали су етничко са националним, као веровање у заједничко порекло које обавезује на стварање политичке заједнице утемељене на вредностима прадедовског завета,[168] док су, на другој страни, Црногорци новог идентитета инстиктивно били на позицијама релационог и динамичког схватања нације, али им је аргументација била такође примордијална, јер се нису позивали на еволуцију у креирању националног идентитета, која је последица сплета променљивих интеракција, него су есенцијалистичким аргументима реинтерпретирали колективно сећање оспоравајући досадашња тумачења, не доводећи промене у идентитету у везу са контекстуалним друштвеним променама.[169]

---

[167] Ренан умањује значај биолошких на рачун духовних веза, потенцирајући да заједничка прошлост почива на селективном сећању и забораву. И Макс Вебер сматра да заборав има важну улогу у стварању заједничког сећања. Вебер указује да извор етницитета не би требало тражити у поседовању одређених особина, иако су, нпр. језик и религија битни за њихово уобличавање, него у произвођењу, одржавању и продубљивању разлика. За њега је етничка група друштвена конструкција која је предмет сталног проблематизовања. Више о етничким заједницама видети: Вебер, Макс, *Односи у етничким заједницама* , *Привреда и друштво*, IV глава, том 1, Просвета, Београд 1976, стр. 323-337.

[168] Конор говори о нацији као најширој групи с којом људи верују да су повезани прадедовским пореклом. Суштина нације почива на убеђењу њених чланова да творе један исти народ који има заједничко порекло и „исту крв". Видети: Connor, Walker, "Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond", *Ethnic and Racial Studies*, vol.16, No.3, 1993, pp.373-389. Конорово примордијално, односно есенцијално и статичко гледање на нацију било је предмет критике великог броја теоретичара који су етничке идентитете посматрали пре релационо, него есенцијално, односно динамички, пре него статички.

[169] Филип Путиња и Жослин Стреф-Фенар позивајући се на ауторе који

Све до пописа 1948. године, становништво Црне Горе је себе одређивало као Србе или Црногорце српског идентитета,[170] односно, православне вероисповести (а раније, на почетку 20. века, и као Србе католичке и мухамеданске вероисповести).[171] На попису 1909. године, у Црној Гори скоро 95% је пописано као православци српског језика.[172] На попису 1948. године, појављује се национал-

---

етницитет схватају пре као релациони неголи есенцијални карактер етничких идентитета кажу да оно што би требало истраживати није толико етничка група колико „друштвена или историјска матрица која се непрестано мења", односно „ланци друштва" из којих искрсавају чиниоци етницитета.. „етницитет се не испољава у стањима изолованости већ, напротив, управо интензификација интеракција својствених модерном свету и урбаном универзуму доводи до појаве етничких идентитета. Према томе, извор етницитета не почива у културној разлици него у културној комуникацији..." Путиња, Филип, Стреф - Фенар, Жослин, *Теорије о етницитету*, Библиотека, Београд, 1997, стр.138.

[170] Много је историјских извора који сведоче о српском идентитету Црногораца. Тако, на пример, у говору после сахране кнеза Данила 3.августа 1860. године на Цетињу, Никола Петровић је, између осталог, рекао: "И свечано вам изјављујем, да ћу радећи за срећу вашу увијек имати пред очима моје сјајне предке од владике Данила, који је ударио темељ слободи нашој, до незаборављеног кнеза Данила, који је раширио границе наше и који би, да му је било живота, извјесно створио *једну границу српску***.** А и ја од вас, браћо, очекујем, да ћете ми свагда вашијем јунаштвом и вашијем врлинама помоћи, да *нашу српску ствар* унаприједимо и створимо, као што су ваши предци помагали својијем господарима." Извор: *Црногорка* (прилог "Црногорцу" за забаву, књижевност и поуку) бр 20, Цетиње 4. декембра 1871. године, прештампано у: *Бесједе и прогласи Краља Николе*, Централна народна библиотека Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", Цетиње 2010, стр.23.

[171] Из беседа и прокламација јасно је да је књаз, потоњи краљ Никола, Црногорце, као и Херцеговце, сматрао делом српског народа. У обраћању Херцеговцима мухамеданске вере поводом објаве рата Црне Горе Турској јуна 1876.године, књаз Никола је рекао: "Мухамеданци! Иако сте друге вјере ви сте браћа наша, јер ***у** жилама вашијем тече српска крв*". "Прокламација књаза Николе Херцеговцима", Прокламација херцеговачком народу поводом објаве рата Црне Горе Турској, упућена јуна 1876. године, *Глас Црногорца*, 1876, бр.29, прештампано у *Бесједе и прогласи Краља Николе*, стр.31.

[172] Црногорски историчар Живко Андријашевић у већ поменутом разговору за *Портал Аналитика* непосредно после пописа становништва 2011. године рекао је између осталог: „Чињеница је да се у Црној Гори, током вишегодишњег периода, дешава природна, интезивна и стална национална или идентитетска

на одредница „Црногорац“, за коју се тада определило 90,67% становништва, док се само 1,78% изјаснило као Срби. Од 1948. године, проценат Срба на свим пописима благо расте, а Црногораца благо опада, да би на попису 1991. године Срби учествовали са нешто преко 9% у становништву, а Црногорци скоро 62% (уз преко 4% Југословена).

До средине деведесетих година прошлог века ти идентитети, српски и црногорски, нису међусобно супростављени, него међусобно испреплетени, односно, код већег дела православне популације постојао је двојни, нераздвојни српско-црногорски идентитет, док је код једног мањег дела те популације и тада доживљаван као одвојени идентитет.

Српско-црногорски идентитет био је, да парафразирам Бејтсона, „Ding an sich“ (ствар по себи), а покушај његовог раздвајања био је, у почетку, као покушај да се „аплаудира једном руком“. [173] Морате имати две ствари да бисте имали разлику, зато је било неопходно раздвојити те идентитете.

Међутим, постепено у 90-тим, а нарочито крајем 90-тих, под утицајем политичких елита долази до израженије диференцијације ова два идентитета, са тенденцијом да један искључује други. Тај процес, ипак, није био тако лак, о чему сведоче бројна истраживања јавног мњења.

Тако је, крајем октобра 1999. године, и поред промене политичког курса владајуће већине, истраживање јавног мњења Црне Горе[174] показало је да чак 42% Црногораца сматрало да су Срби и

конверзија. То је логично за друштва која су имала велике политичке ломове, којима су доминирале супротстављене радикалне идеологије, и друштва која су била изложена великим утицајима различитих спољних фактора. Замислите само, идентитетски исказ црногорског друштва између пописа из 1909. и пописа из 1948. – на првом више од 90% Срба на другом више од 90% Црногораца! Да су климатске промјене на простору Црне Горе биле тако радикалне као политичке, овдје нико не би био жив“.

[173] Bateson, Gregory, *Mind and Nature: A Necessary Unity*, Fontana, Glasgow 1979, p.78.

[174] Истраживање је реализовано крајем октобра 1999. године на узорку од 1540 пунолетних испитаника у 77 случајно одабраних месних заједница из

Црногорци припадници исте нације, 35% њих да су припадници сродне, блиске нације и свега 9% њих да су припадници различитих нација. Чак 82% Срба сматрало је да су Срби и Црногорци иста нација, а 15% да су сродне нације. Југословени су сматрали апсолутно-већински да су у питању припадници исте нације, 32% њих да су сродне и свега 5% да су различите нације. Припадници националних мањина релативно већински су се изјашњавали да су Срби и Црногорци припадници блиских, сродних нација: 47% Албанаца (4% њих се изјаснило да је у питању иста нација, а 7% да су различите нације), 45% Муслимана (14% њих да је у питању иста нација, и 9% да су различите нације) и 22% Хрвата (22% њих је сматрало да су у питању различите нације).

Посматрано страначки, индикативно је било да је свега 9% присталица најјаче суверенистичке партије ДПС-а, сматрало да су Срби и Црногорци припадници различитих нација. Они су најчешће износили став да су питању блиске, сродне нације (52%), док је 19% њих и поред политике руководства и даље сматрало да су Срби и Црногорци припадници исте нације.

Истраживање, које је рађено у децембру исте године на подручју и Србије и Црне Горе, показало је да чак 57% грађана Србије сматра да су Срби и Црногорци припадници исте нације, а 35% да су блиске, сродне нације, док је свега 2% њих сматрало да су у питању припадници различитих нација.[175] Присталице свих политичких партија или групација већински су сматрали да су Срби и Црногорци иста нација, а као друга опција се појављује исказ да су питању сродне, блиске нације: СРС 76%: 16%, СПС-ЈУЛ 74:19, ДСС 73:19, СПО 59:29, Савез за промене 54:37, друге странке 42:33.

свих општина Црне Горе. *Јавно мњење Црне Горе - Јесен 1999*, ЈМЦГ 507/1999, ЦПИЈМ/Институт друштвених наука, Београд, октобар 1999.

[175] Истраживање "Јавно мњење Југославије", реализовано је од 12. до 19. децембра 1999.године на територији Србије без Косова и Метохије у 102 случајно одабране месне заједнице и на територији Црне Горе у 40 случајно одабраних месних заједница. Интервјуисано је 2039 пунолетних грађана Србије и 800 Црне Горе. Истраживање реализовао Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење Института друштвених наука из Београда. ЈЈМ 136/1999.

Налази за Црну Гору у проценат су се поклопили са налазима истраживања спроведеног у октобру 1999. године.

1.2. Етничка дистанца

Потврду међусобног уважавања међу онима који су се изјашњавали као Срби и Црногорци дају и истраживања етничке дистанце, нарочито пре заоштравања југословенске кризе. У испитивању етничке дистанце у последњем општејугословенском истраживању јавног мњења[176] најмању дистанцу показивали су Црногорци и Срби једни према другима.[177] Мерено према спремности, односно неспремности да се ступи у брак са припадницима других нација, показало се да је далеко најмања дистанца била између Срба и Црногораца: свега 4% Црногораца сматрало је Србе за непожељне брачне партнере, а 12% Срба одбацивало је Црногорце као могуће супружнике.[178] Други, веома индикативан, налаз јесте ранг дистанцирања Срба и Црногораца од припадника других националности у погледу односа према браку, који је готово у потпуности идентичан. Тако и Срби и Црногорци готово једнако одбацују Албанце (57% односно 53%) и Муслимане (45%, односно 46%). Најмања дистанца исказана према Македонцима (23% односно 22%), док су Југословени највише прихватљиви као брачни партнери са свега 12% дистанце код Срба и 13% код Црногораца.[179]

---

[176] Истраживање је спроведено маја и јуна 1990. године на репрезентативном узорку пунолетних грађана СФР Југославије.

[177] Више о националној дистанци у: Пантић, Драгомир, "Национална дистанца грађана Југославије", у: Југославија на кризној прекретници, ур: Љиљана Бећевић, Штефица Бахтијаревић, Владимир Гоати, Институт друштвених наука, Београд 1991, стр.179-180.

[178] Вукомановић, Дијана, "Антагонистичка акултурација Срба и Црногораца", у: *Фрагменти политичке културе*", ур. Мирјана Васовић, Институт друштвених наука, Београд, 1998, стр. 313.

[179] Миљевић, Милан/Поплашен, Никола, "Политичка култура и међунационални односи", у: *Југославија на кризној прекретници*, ур: Љиљана Бећевић, Штефица Бахтијаревић, Владимир Гоати, и други, Институт друштвених наука, Београд 1991, стр.162

Истраживање из децембра 1995. године показује да је чак већи проценат Црногораца (71%) изразио "веома повољно мишљење" о Србима (остатак великом већином изразило је "углавном повољно" мишљење), него што су то учинили сами Срби о сопственој нацији (53% веома повољних мишљења).[180]

Сва ова и нека друга релевантна истраживања показала су да су блискост и сродност, те заједничко позитивно сећање на прошлост снажно утицали на Србе и Црногорце да ту блискост искажу и у време када је већ вођена кампања редефинисања међусобних односа, односно за раздвајање две републике и стварање посебних држава. Таква перцепција, нпр. била је јако изражена и добрим делом утицала на грађане обе републике да се изјасне како Војска Југославије не би требало да интервенише чак и у случају да се Црна Гора једнострано отцепи, иако је за безусловно отцепљење био релативно мали број грађана Црне Горе и још мањи број грађана Србије.

***

Грађани обе републике, иако су већински имали позитиван став о заједничкој државној заједници (и у СРЈ и у СЦГ),[181] такође су већински сматрали да се у међусобним односима мора нешто мењати.[182] У складу с том чињеницом, ДПС је своју тежњу ка ства-

[180] Поредећи оцене Срба о Србима, у истраживањима Института друштвених наука 1992, 1993. и 1995. године био је видан пад веома повољних оцена са 71% на 64%, па на 53%, што неки аутори приписују паду самопоуздања и већем степену критичности под утицајем тешких околности какве су биле грађански рат, санкције ОУН и међународна изолација. Видети: Вукомановић, Дијана, оп.цит. стр. 327. Истраживања од 1992-1995. године спровео је Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење Института друштвених наука у Београду на територији СРЈ без Косова и Метохије на квотном узорку од 2000 испитаника (1500 у Србији и 500 у Црној Гори)

[181] То показују бројна истраживања јавног мњења, рађена у Центру за политиколошка истраживања и јавно мњење Института друштвених наука, Југословенско јавно мњење - 127/93, 128/95, 129/96. Видети: "Легитимитет Југославије као политичке заједнице", Михаиловић, Срећко, у: Два огледа о легитимитету, Славујевић, Зоран/Михајловић, Срећко, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд 1999.

[182] Славујевић, Зоран, "Криза поверења у институције система", у зборнику:

рању самосталне Црне Горе пажљиво формулисао у једну одмерену политичку форму стрпљивог редефинисања односа, које води ка стварању самосталне државе.

Уважавајући доминантно расположење и ставове грађана Црне Горе, ДПС се наметао као странка рационалног програма који се профилише између нестрпљивог суверенизма Либералног савеза Црне Горе (ЛСЦГ) и СДП-а и често некритичког инистирања на заједници, којег је оличавала Социјалистичка народна партија (СНП), најјача опозициона странка. Једна од порука која се нудила бирачима Црне Горе, а водила је рачуна о блискости Срба и Црногораца, гласила је да редефинисање односа Србије и Црне Горе неће покварити традиционалне односе, него да ће, напротив, утицати на очување такве традиције. ДПС је, на једној страни, кроз политичке поруке демонстрирао одлучност да кроз редефинисање односа са Србијом заштити интересе грађана Црне Горе, а на другој страни, исказивао флексибилност у погледу начина на који жели до тога да дође.

1.2.1. Етничка дистанца после референдума

Истраживање етничке дистанце, које је спроведено годину дана после референдума о независности и осамостаљивања Црне Горе[183], показало је веома ниску дистанцу у оба смера између Срба

Између оспоравања и подршке - *Јавно мњење о легитимитету треће Југославије*, Институт друштвених наука/Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 1997; *Јавно мњење Србије и Црне Горе почетком 2001. године,* Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење Србије, Институт друштвених наука, ЈЈМ 158/0102, Београд, март 2001.

[183] Истраживање је реализовано на репрезентативном двоетапном стратификованом узорку са укупнм бројем од 1466 испитаника са напоменом истраживача да је повећан укупан број Албанаца и Муслимана-Бошњака како би се постигла репрезентативност података када је реч о ставовима припадника ових националних мањина. Центар за демократију и људска права (ЦЕДЕМ), *Етничка дистанца*, април -мај 2007, Подгорица. За мерење етничке дистанце коришћена је модификована Богардусова скала која се састоји из девет јединица (ајтема): 1, да стално живи у мојој држави 2. да станује у мом суседству 3. да ми буде сарадник на послу 4. да ми буде претпостављени на послу 5. да буде васпитач мојој деци 6. да се с њим дружим и посећујем 7. да

и Црногораца што је навело истраживача да изведе следећи закључак приликом интерпретације резултата истраживања: "Веома ниска дистанца у оба смера између Срба и Црногораца указује да ове две скупине једна другу доживљавају као припаднике истог етничког корпуса, и закључујемо да, без обзира на политички расцеп, између њих етнички расцеп још увек не постоји."[184]

Други важан општи налаз овог истраживања је да су две националне већинске скупине (Срби и Црногорци прим. аутора) доминантне и да је "готово за све националне мањине прихватљиво да са њима изграђују односе који су предмет истраживања (према Србима је нешто већа дистанца у односу на Црногорце). На другој страни, "припадници доминантних скупина исказују сасвим солидну дистанцу према мањинама и осталим националним групама".[185]

Најнеприхватљивији могући однос са припадницима других националних скупина јесте могућност да они имају руководећи положај у друштву иако би, по претпоставци Богардусове скале,[186] која се креће од најлакше прихватљивог до најтеже прихватљивог с обзиром на природу блискости односа, било за очекивати да је то однос блиског сродства путем властитог брака или брака деце. Другим речима, радије се пристаје на могућност властитог брака или брака деце са припадницима других етничких скупина (мањинских), него на могућност да они имају руководеће положаје у држави.

има руководећи положај у мојој држави 8. да будемо у даљем сродству преко брака са рођацима и 9. да будемо у блиском сродству путем властитог брака или брака деце. Иста скала примењена је у истраживању ЦЕДЕМ-а маја 2004. године са истоветним дизајном узорка, што податке ова два истраживања чини упоредивим и омогућава праћење трендова.

[184] Бешић, Милош, "Етничка дистанца у постреферендумској Црној Гори," у: *Квалитет међуетничких односа и кутура мира на Балкану,* приредили Драгољуб Б. Ђорђевић и Драган Тодоровић, Филозофски факултет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2008. године, стр.105.

[185] Исто, стр.100.

[186] Bogardus, Emory S, „Measuring Social Distances", *Journal of Applied Sociology*, 1925, pp.299-308. Интернет страна на којој је чланак доступан: https://www.brocku.ca/MeadProject/Bogardus/Bogardus_1925c.html

Такође, истраживање је показало ”да није нарочито прихватљиво да се припадници других нација у било ком смислу нађу у хијерархијски надређеном положају”.[187] То указује на изузетну важност елемената националног идентитета у свакодневном животу и у грађењу плуралног личног идентитета појединца у политичкој заједници. Међутим, та дистанца није у потпуном складу са збивањима уочи, за време и после референдума када је главна тема било раздвајање Црне Горе од Србије, али и раздвајање од српског идентитета. Наиме, припадници мањина били су листом за раздвајање од Србије, али то их није учинило ближим Црногорцима од Срба који су били за опстанак заједничке државе са Србијом. Дистанца је код Црногораца, напротив, била најизраженија према Албанцима који су процентуално били највише опредељени за самосталну Црну Гору[188] и према Ромима и Хрватима, док је према Србима исказана веома мала дистанца.[189]

Анализа тренда укупне етничке дистанце показује раст дистанце по етничком критеријуму: ”Вредности су повећане у односу на све националне скупине у поређењу са са 2004. и овај податак једноставно говори да је у постреферендумској Црној Гори порасла етничка дистанца..” и да ”нетолеранција расте код припадника свих етничких скупина”.[190]

Ако ове истраживачке налазе ставимо у политички контекст, контекст осамостаљене Црне Горе, која се после референдума о независности делила на победнике и поражене, уместо да се интегри-

---

[187] Исто, стр.102.

[188] «Националне мањине, посебно Албанци, су одмах након референдума, што је било очекивано, иступили са одређеним политичким захтевима, који су првенствено били везани за партиципацију у парламенту, што је свакако утицало на перцепцију већинских националних група.»Исто, стр.92.

[189] ”Црногорци имају веома високу дистанцу у односу на Албанце, али Албанци немају високу дистанцу у односу на Црногорце”... Када је о Албанцима реч, јасно је да они праве велику разлику у односу према Црногорцима и Србима, с обзиром да према овим другима исказују много већу дистанцу”. Исто, стр.104-105.

[190] Тренд показује да Србе одликује највећи степен етничке нетолеранције, а за њима следе Црногорци. Исто, 103-105.

ше у новим околностима – онда ће пораст етничке дистанце бити разумљивији. Страсти поводом раздвајања од Србије се годину дана после референдума још нису стишале, напротив, распиривале су се сваком згодном приликом, а идентитетска питања постала су стална тема готово свих политичких сучељавања. Међутим, истраживање показује да се сучељавања политичких елита нису одразила на стварање озбиљније дистанце између Срба и Црногораца („између ове две скупине не постоји дистанца"),[191] него да је та дистанца, пре свега, повећана у односима Срба и Црногораца према припадницима других националних заједница и, у мањој мери, у односима тих мањина према Србима, а потом, још мање, према Црногорцима.

Ово се може објаснити тиме да односи Срба и Црногораца суштински јесу оптерећени проблемима које су им наметнуле политичке елите: дефинисањем и редефинисањем идентитета, а не изворним, суштинским проблемима, док су проблеми између Срба и Црногораца, с једне стране, и припадника националних мањина (Хрвата, Бошњака или Албанаца) генерисани дубљим сукобима из прошлости, па и онима после растакања СФРЈ који су непосредно утицали и на међунационалне односе у Црној Гори.

1.2.2. Етничка дистанца крајем 2013. године

Истраживање које је спровео ЦЕДЕМ у сарадњи са Центром за европске студије од 12. до 30. новембра 2013.године на репрезентативном узорку за Црну Гору од 790 испитаника урађено је методолошки тако да су налази упоредиви са претходним истраживањима (2004. и 2007. године).[192]

Међу основним истраживачким налазима је тај да је црногорско друштво толерантније него 2004, а нарочито у односу на 2007. годину. Као и у ранијим истраживањима, „између Црногораца и

[191] Исто, стр.107.

[192] У сва три истраживања коришћен је идентичан дизајн узорка са модификованом Богардусовом скалом од девет јединица (ајтема). Видети: *Етничка дистанца у Црној Гори – емпиријско истраживање*, ЦЕДЕМ и ЦЕС, Подгорица, децембар 2013.године, стр.6. http://www.cedem.me/sr/publikacije/finish/13-publikacije/456-etnika-distanca-2013-.html

Срба нема готово никакве дистанце“. [193] Срби исказују висок ниво дистанце у односу на све националне скупине осим у односу на Црногорце.То се може објаснити као последица раздвајања Србије и Црне Горе и чињенице да је корелација етничке припадности са опредељењем за осамостаљивање Црне Горе била веома висока, нарочито међу припадницима националних мањина, те да је постојао сукоб Срба са Бошњацима и Хрватима у БиХ, односно Хрватској и сукоб Срба и Албанаца на Косову и Метохији. Нову идентитетску политику у Црној Гори Срби су, очигледно, схватали као политички пројекат појединих партијских елита, а не као широки антисрпски покрет оних који се декларишу као Црногорци.

На основу добијених емпиријских налаза крајем 2013. године, истраживачи закључују да је црногорско друштво значајно толерантније него 2004. године и да је нарочито изражен позитиван тренд после 2007. године и да ће ”смањење етничке дистанце у Црној Гори у будућности у највећој мери зависити од смањења степена дистанцирања Срба у односу на друге, али и других у односу на Србе”.[194] То ће, пак, увелико зависити од идентитетске политике владајућих елита. Ако та политика, међутим, буде као што је била у пред и постреферендумско време све до данашњих дана (2015. године), онда нема много простора за оптимизам. Напротив, требало би очекивати и продубљивање тек генерисаних озбиљнијих политичких супротављања између Срба и Црногораца.

Албанци у односу на Црногорце имају јако мали ниво дистанцирања, али Црногорци у односу на Албанце имају и даље висок ниво дистанцирања. Такав однос Албанаца би требало сагледати, између осталог, и у чињеници да је званична Подгорица признала једнострано проглашену независност Косова, на једној страни, и чињенице да су грађани црногорске националности били већински против тога, на другој страни. Албанци и даље имају висок ниво дистанцирања у односу на Србе, као и Срби у односу на Албанце, што је, осим наслеђених анимозитета из даље прошлос-

[193] Исто, стр.15.
[194] Исто, стр.21.

ти, последица и сукоба у недавној прошлости и једностраног проглашења независности Косова и одбијања Србије да то прихвати.

Дистанцирање у односу на Хрвате и Албанце веома је високо и не може се доводити у везу само са Србима у Црној Гори. Наиме, преко 35 укупне популације исказује дистанцу према Хрватима и скоро 40% према Албанцима.

Иако владајуће политичке елите, због своје идентитетске политике улогу „другог" намењују Србима и Србији, очигледно је, што и налази овог истраживања потврђују, да значајан број Црногораца као „друге" и даље перципира исте оне које перципирају и Срби. Такође би требало имати у виду да је за идентитет важно не само како сами видите себе, него и како нас виде други[195], што је други велики проблем за креаторе новог црногорског идентитета. [196] Истраживања етничке дистанце, такође, потврђују претпоставку да је раздвајање српског од црногорског идентитета, као и политичко раздвајање Црногораца и Срба, тежак и сложен процес, попут раздвајања сијамских близанаца.[197]

1.3. Попис становништва у Црној Гори 2011. године

Као последица политичког заокрета владајуће политичке елите крајем 90-тих година 20. века, нови црногорски идентитет почиње све агресивније да се гради на рачун српског идентите-

---

[195] «Идентитет би се могао одредити као начин на који видимо себе саме и како нас виде други». Бошковић, Александар, *Антрополошке перспективе*, Институт друштвених наука, Београд, 2015, стр.109.

[196] Исто тако ти «други» перципирају Србе и Црногорце као «исте» о чему сведоче не само навијачи на спортским догађајима који Црногорцима узвикују «убиј, убиј Србина» или «Србе на врбе», него и албански демонстранти на улицама Приштине, који, приликом протеста против политике Београда, каменују и седиште Амбасаде Црне Горе. Информацију о томе дао је приштински Телеграф, а пренели су је медији у Црној Гори и Србији 25.јануара 2015. године. Видети: http://www.vijesti.me/svijet/suzavac-kamenice-i-povrijedeni-policajci-u-pristini-815793

[197] Често до конфликта долази у ситуацији «истости» (sameness). Schlee, Günther, *How Enemies are Made: Towards a Theory of Ethnic and Religious Conflicts*, Berghahn, New York and Oxford, 2008, p.11.

та, што је процес који и данас траје. Упркос грађанској реторици и грађански дефинисаном Уставу, упркос грађанским политичким програмима и прокламацијама владајућих странака, национализам је доминантна идеологија у стварном животу - „етничка идеологија према којој одређена група треба да доминира у држави“ (Гелнер). Ствара се „национална држава, држава у којој превласт има једна национална група, а основна обележја њеног идентитета (попут језика или религије) често су интегрисана у званичну симболику и законодавство. У таквим државама приметна је и тежња да се сви грађани интегришу и асимилују, иако Гелнер признаје да нације понекад обухватају и људе који се не могу асимиловати, групе „отпорне на ентропију“.

Као одговор покушајима да се некада заједнички, а потом комплементарни идентитет раздвоји, јавља се и алергијска реакција на то код доброг дела становника Црне Горе. На попису 2003. године значајно се повећао број Срба (32%) у односу на претходни попис, а број Црногораца значајно опао (43%), дакле, управо под утицајем политизације националног питања и настојања да се два идентитета раздвоје. Српски идентитет још увек је био апсолутно доминантан, показао је тај попис, што сведоче подаци о идентификацији грађана са језиком: српски језик био је доминантан (64%), а црногорски, који је још увек био на нивоу политичког пројекта у настајању, тек на нивоу нешто већем од једне петине (22%). Од тада почиње још снажнија систематска кампања, усмерена ка потискивању српског идентитета, тако да је све мањи број грађана имао, до тада врло развијени, двојни идентитет.

На попису становништва 2011. године, нешто је смањен број Срба и нешто мало повећан број Црногораца, а када је у питању језик којим говоре, значајно је опао број оних који се изјаснио да говори српским језиком (42,88%), док се повећао број (36,97%) оних који се изјаснио да говори црногорским.

1.4. Српски идентитет на попису - националност, језик и вероисповест

Према званично објављеним резултатима на попису у Црној Гори, спроведеном 2011. године, живи 620,029 хиљада становника. *Као Црногорци изјаснило се 44,88 одсто становништва, а 28,73 одсто као Срби. Поред њих, у* Црној Гори живи 8,65 одсто Бошњака, Албанаца је 4,91, Муслимана 3,31, а Хрвата 0,97 одсто. Рома је 1,01 одсто, а чак 4,87 одсто грађана није хтело да се изјасни о националности (представници Срба у Црној Гори склони су да оцене да је огромна већина тих који се нису изјаснили управо Срби на које је вршен највећи асимилациони притисак).

Када је о вероисповести реч, доминантно је православно становништво са 72,07 одсто. Није се утврђивала припадност СПЦ или неканонској ЦПЦ (истраживања јавног мњења указивала су на то да би резултати пописа били доминанто у корист СПЦ). Припадника исламске вероисповести је 15,97 одсто, католика 3,44, док је припадника муслиманске вероисповести 3,14 одсто (припадници исламске вероисповести имали су примедбу на то да је постојала могућност изјашњавања за исламску и муслиманску вероисповест). Осталих вероисповести је 1,02 одсто, а атеиста 1,24 одсто. По том питању није се изјаснило 2,61 одсто грађана.

Број Срба и присуство српског идентитета у црногорском националном бићу историјски се мењао од скоро 95% 1909. године[198]

[198] На првом попису у Црној Гори, који је урађен по верској припадности и матерњем језику 1909. године, било је 94,38 православних хришћана, а скоро 95% оних којима је српски језик био матерњи. О српском идентитету Црногораца у то време сведоче бројни документи: од беседа краља Николе и његових претходника до усмених предања, прославе Светог Саве као школске славе (нпр. видети објаву учитеља и учитељица Цетињских основних школа од 13.јануара 1890. године по јулијанском календару под називом "Светосавска прослава", где уводну реч о Св. Сави има учитељ Илија Болевић), па до школских програма (Закон о народнијем школама од 1907. и 1911. године предвиђа да се у школама учи српска историја и српски језик, видети репринт у: Зборнику докумената о језику народу и вјери *Црногорски идентитет*, ИИЦ НС Народна мисао и Матица српска - Друштво чланова у Црној Гори, Подгорица 2011. године, стр.14).

преко 1,78% 1948, па 9,34% 1991, па све до 32% 2003. године, али оно што је важно напоменути јесте то да се до пописа 2003. године није озбиљно доводио у питање српски идентитет код Црногораца. Од краја 90-тих, када отклон од српског идентитета постаје стратегија владајућих елита, питање идентитета постаје главно политичко питање у Црној Гори, а тиме и пописи од техничког постају политичка питања првог реда.

1.5. Резултат пописа из перспективе очувања српског идентитета

И поред тога што се број Срба номинално смањио у односу на претходни попис, резултати пописа дају јако добру преговарачку позицију свима који се боре за равноправност Срба и српског језика у Црној Гори, иако то често тако не изгледа у интерпретацији резултата од стране неких политичара из владајуће коалиције.

Према званичним резултатима које објавио МОНСТАТ (Завод за статистику Црне Горе), када се посебно анализирају подаци релевантни за српски идентитет, стање ствари је следеће:

а) у Црној Гори, и поред наведене идентитетске политике и свих притисака, око 29% гарађана се изјашњава као Срби.[199]

б) и даље већина грађана говори српским језиком, иако су очекивања владајуће коалиције, исказивана у пописној кампањи била да црногорски буде заступљенији од српског језика.

ц) српским језиком говори, и даље, већина грађана у 15 од 21 црногорске општине, док је црногорски већински у две општине (Цетиње 83% и Бар 43%), као и у Подгорици где за 1% има више

[199] Регионално посматрано, Срби су најзаступљенији на северу Црне Горе и у Боки, а значајан их је број на целом приморју изузимајући општину Улциња, док су у централним деловима Црне Горе најбројнији Црногорци. Према подацима са последњег пописа, структура Срба по општинама је следећа: Андријевица 61,86%, Бар 25,34%, Беране 42,96%, Бијело Поље 35,96%, Будва 37,71%, Цетиње 4,36%, Даниловград 27,07%, Херцег Нови 48,89%, Колашин 35,75%, Котор 30,57%, Мојковац 35,47%, Никшић 25,31%, Плав 16,01%, Пљевља 57,07%, Плужине 65,65%, Подгорица 23,26%, Рожаје 3,58%, Шавник 42,42%, Тиват 31,61%, Улциња 5,75% и Жабљак 41,30%.

оних који говоре црногорски у односу на српски језик (42:41%).

д) требало би имати у виду и 2% оних који говоре српско-хрватским и 4% грађана који нису желели да се изјасне по том питању.

е) као Срби-Црногорци изјаснило се 2.103 грађана, а 1.833 као Црногорци-Срби и они су посебно евидентирани, а требало би имати у виду и скоро 5% оних који се нису национално изјаснили.

ф) веома важан податак је да велики број Црногораца и даље говори српским језиком и даје му наднационалну димензију, што је разлог више да му се обезбеди равноправан третман у црногорском друштву и држави. Никшић је посебно илустративан пример, јер у њему живи 63,7% Црногораца и свега 25,3% Срба, а већина се на попису изјаснила да говори српским језиком.

Ако се онима који су јасно и недвосмислено рекли да су Срби додају они који су рекли да имају двојни српско-црногорски идентитет, те онима који су рекли да говоре српским језиком додају они који говоре српско-хрватским језиком или „матерњим", јасно је да је, и поред свих асимилационих притисака српски идентитет још увек изузетно јак, односно, преовлађујући у погледу језика у Црној Гори.

***

Питање националног идентитета Срба и Црногораца и даље остаје у сфери политике, а не статистике и представља један од основних друштвених расцепа савремене Црне Горе. Начин на који ће ово питање бити разрешено или решавано дугорочно ће определити карактер и будућност државе Црне Горе и српског народа у оквиру ње.

Међутим, исто тако, досадашње искуство и поменути индикатори указују на то да ће због оваквог резултата пописа асимилациона политика пре бити појачана, него окончана. Да ли ће таква политика имати резултата у многоме ће зависити и од политичких представника језичке већине и Срба у Црној Гори, али и од спремности Србије да питање равноправности српског језика стави озбиљније на агенду билатералних односа и на столове одго-

варајућих међународних организација, које афирмишу равноправност као темељни принцип уређења демократске државе.

2. Удео Срба у структури запослених у јавним службама и државним предузећима

Политика усмерена ка јачању новоцрногорског идентитета довела је у пракси до тога да је приликом запошљавања уведен неформални критеријум националне подобности захваљујући којем у државним службама и јавним предузећима у просеку има знатно мање Срба, него што их је у структури становништва. Ако се у обзир узме чињеница да је држава главни „послодавац", онда та чињеница добија на посебној тежини. Врло ретки су међу запосленима и Црногорци српског идентитета, као и сви они за које се зна да су били или још увек јесу за заједничку државу са Србијом. Такође, врло ретки су у органима власти и они на највишим функцијама који се изјашњавају као Срби.

О томе сведоче релевантни налази Омбудсмана и Министарства за људска и мањинска права. "Информација о заступљености мањинских народа и других мањинских националних заједница у јавним службама, органима државне власти и локалне самоуправе", издата у јуну 2011. у Министарству за људска и мањинска права, показује да су чак у 16 јавних служби, органа државне власти и локалних самоуправа, стопроцентно заступљени Црногорци.[200]

Поред ових 16 јавних служби, у којима су заступљени само Црногорци, у држави у којој Црногорци чине тек око 45% становништва и која се уставно дефинише као грађанска, видно је да је највећи степен негативне диспропорције у броју запослених у

[200] У Дирекцији за заштиту тајних података, Државном протоколу, Генералном секретаријату Председника Црне Горе, Комисији за спречавање сукоба интереса, Секретаријату за законодавство, Управи за младе и спорт, Управном суду, Већу за прекршаје, Заводу за збрињавање избеглица као и код Основних тужилаца у Беранама, Пљевљима и Цетињу, подручним органима за прекршаје у Херцег Новом, Мојковцу, Жабљаку и Колашину, запослени су само Црногорци и нема ниједног припадника других националних заједница.

односу на број у структури становништва изражен управо према Србима, који су после Црногораца најбројнија национална група-ција са око 29% укупне популације.[201]

У Управи полиције, од 4223 запослениа само су 262 припадника српског народа, а чак 3568 Црногораца. Тако је било и у тадашњем Министарству просвете и науке, од 75 запослених 64 се изјашњавало као Црногорци, док је у Министарству рада и социјалног старања, од 85 запослених 70 припадника црногорске нације. [202]

Црногорци су натпропорционална већина и у Министарству културе, 35 од 39 запослених, Министарству здравља, 42 од 52, у Привредном суду у Подгорици, 53 од 58 запослених, у Управи за заштиту од конкуренције, 9 од 11, Заводу за интелектуалну својину, 21 од 24, Заводу за извршење кривичних санкција, 223 од 271, као и у Дирекцији за саобраћај, општинама Бар, Никшић и Даниловград и основним судовима у Колашину, Подгорици и Жабљаку.

У Управном суду, запослени су само Црногорци, а у Врховном суду, од 57 запослених чак је 51 црногорске националности. У Апелационом суду, од 28 само 4 запослена се нису изјаснила као

[201] Чак у 23 јавне службе нема ниједног запосленог Србина, док су припадници других народа заступљени у недовољном проценту. Дирекција јавних радова, Дирекција за јавне набавке, Фонд за обештећење, Генерални секретаријат Владе, Министарство за информационо друштво, Министарство за људска и мањинска права, Управа за антикорупцијску иницијативу, Управа за спречавање прања новца, Управа за воде, Заштитник људских права и слобода, Завод за међународну научну, просветно-културну и тех. сарадњу, само су неке од институција у којима нема запослених Срба према наведеном извештају.

[202] Заступљеност Срба до 2% је у Агенцији за националну безбедност, где је од 295 запослених чак 275 Црногораца, у Министарству вањских послова, од 128 запослених 116 је Црногораца. У Министарству унутрашњих послова, од 487 запослених 401 су Црногорци. Дугачка је листа државних институција у којима је слична пракса - Агенција за заштиту животне средине, Државна ревизорска институција, Министарство туризма, Управа за имовину, Врховни суд итд. До 5 одсто Срба ради у Апелационом суду, где је од 28 запослених 24 Црногорца, а у Министарству финансија од 80 чак 76 су Црногорци. Исто је и у Министарству правде, службама Скупштине ЦГ, Управи царина, Управи за кадрове, Уставном суду, Врховном државном тужилаштву, Заводу за статистику…

Црногорци. У Уставном суду, од 24 чак је 21 запослени Црногорац, док у Врховном државном тужилаштву, од 30 запослених само је један Србин.[203]

Несразмера између учешћа Срба у структури становништва и структури запослених[204] није мања ни на нивоу **локалних самоуправа**. Нпр. у градској општини Голубовци, Црногорци су заступљени 93 одсто. У Општини Бар је 199 запослених Црногораца, а само 25 Срба, док је у Општини Даниловград запослено 106 Црногораца и осам Срба. Недовољна заступљеност Срба је и у општинама Никшић - 24 запослена и 334 Црногорца, Подгорица - од 656 запослених је 579 Црногораца и 35 Срба, а слично стање је и у Тивту.

Када се све сабере - **државна управа, локална самоуправа и правосуђе**, може се рећи да је заступљеност српског народа у Црној Гори, према наведеном извештају, драматично испод њихове заступљености у структури становништва – од укупног броја запослених, 13900, Црногорци чине 10985, а Срби свега 1194. Управо стога, како би побољшао свој социјално-економски положај, један број Срба је почео да се национално изјашњава као Црногорци - у складу са очекивањима владајуће елите, највећег послодавца у Црној Гори.

---

[203] Слично је и у основним судовима у Беранама, Даниловграду, Херцег Новом, Котору, Жабљаку, Подгорици, (122 Црногорца и 10 Срба), као и код основних тужилаца у Бару, Цетињу, Котору, Никшићу, Пљевљима, и подручним органима за прекршаје у Бару, Беранама, Цетињу, Херцег Новом, Мојковцу, Жабљаку и Подгорици, (74 Црногорца и четворо Срба). Информација о заступљености мањинских народа и других мањинских националних заједница у јавним службама, органима државне власти и локалне самоуправе, Министарство за људска и мањинска права, јун 2011.

[204] У Агенцији за дуван од пет запослених, четири су Црногорци, један је Србин,а у Дирекцији за железнице, од осам запослених је такође један Србин. У Државном архиву од 105 запослених има 76 Црногораца и 20 Срба, у Хидрометеролошком заводу од 84 запослена су 62 Црногорца и 14 Срба. У Министарству одбране запослено је 286 грађана, од чега је 225 Црногораца и 37 Срба. У Пореској управи запослено је 583 грађана, од чега су 431 Црногорци, а 85 Срби, док је у Управи за некретнине од 296 запослених 220 Црногораца и 40 Срба. У Заводу за метеорологију, од 38 запослених је 31 Црногорац и четворо Срба, а у Заводу за статистику, од 129 запослених сто Црногораца и 7 Срба.

Дакле, када је запошљавање у државним органима и јавним установама у питању, могао би се извући, на основу података из наведене информације, погрешан закључак да је Црна Гора готово национално хомогена, а не вишенационална држава која је Уставом дефинисана као грађанска.

3. Заступљеност у Скупштини Црне Горе и у локалним скупштинама

Политичка репрезентација Срба у парламенту фактички постоји, али не путем представника који би институционално представљали српску заједницу у Црној Гори кроз афирмативне акције, него посредством представника одређених политичких странака, које су посланичка места обезбедиле путем редовног учешћа на општим парламентарним изборима.

У Скупштини Црне Горе, коју чини 81 посланик, Срби су, после парламентарних избора 2012. године, представљени са 8 посланика НОВЕ (Нове српске демократије, која је конституент најјаче опозиционе политичке групације Демократски фронт) и са 9 посланика у грађански профилисаној Социјалистичкој народној партији (СНП), као и са неколико независних посланика у оквиру идеолошки и национално хетерогеног Демократског фронта (три бивша функционера СНП-а, посланик из редова Странке демократског јединства и синдикалног лидера Јанка Вучинића). Ни једна од политичких опција која се залаже за равноправан статус и положај Срба у Црној Гори не припада владајућој већини, док су, на локалном нивоу, почетком 2015. године, на власти само у Плужинама и веома озбиљна су опозиција у огромној већини осталих црногорских општина.

4. Удружења и организације Срба у Црној Гори

Испреплетаност идентитета Срба и Црногораца одражава се и присутна је још увек у неким организацијама и удружењима у Црној Гори. Тако, нпр. идентитетско двојство је присутно у самом бићу одавно регистрованих удружења, као што је Удружење

књижевника Црне Горе, које је српско, у мери у којој је и црногорско. Постоји један број тзв. српских удружења, која то својство вуку из дуге традиције, када је искључиво постојало српство, као идентитетско одређење (нпр. Српско певачко друштво, основано пре 175 година у Котору), односно, из своје блиске повезаности са Митрополијом црногорско-приморском Српске православне цркве (нпр. Коло српских сестара). Са друге стране, последњих петнаестак година формирају се нова друштва и институције са искључиво новоцрногорском платформом деловања, као нпр. Дукљанска академија наука и уметности, црногорски ПЕН центар итд.

Под патронатом актуелне власти подстиче се организовање Срба као класичне националне мањине преко институције Српског националног савјета, основане по Закону о мањинским правима. Основни мотив подршке Савјету није заштита и унапређење српског идентитета, него политизовање те институције како би се српство и Срби почели третирати као страно тело у Црној Гори, односно, као национална мањина, којој Црна Гора није матична држава. А управо је то оно што не желе сами Срби у Црној Гори, нити им било ко може то наметнути. Отуда идеја да то Срби сами учине. Међутим, управо из тих разлога Савјет није добио подршку политичких представника Срба, нити грађана српског идентитета, који га доживљава као механизам којим се вештачки „гурају“ у мањински статус.

У контексту организовања и деловања српског народа, важно је напоменути да је Матица српска - Друштво чланова у Црној Гори ,основана 2010.г, са циљем давања доприноса бољим односима две земље, као и афирмацији српске културе у Црној Гори и да се веома брзо, у сарадњи са Амбасадом Србије у Подгорици и одговарајућим државним институцијама у Србији, наметнула као кључна институција културе Срба у Црној Гори.

На Филозофском факултету у Никшићу постоји Студијски програм за српски језик и књижевност, са којим су веома успешно сарађивали Амбасада Србије у Црној Гори и Матица српска-Друштво чланова у Црној Гори.

5. Медији и образовни систем

Приступ владајућих елита у Црној Гори изградњи новог идентитета црногорске државе, поред стварања црногорског језика доводи до реинтерпретације, доскоро официјелних, историјских чињеница и писања нових школских програма, нових уџбеника историје и књижевности.[205] Појавни облици овакве политике присутни су и у штампаним и електронским медијима.

Фактички, језик је остао какав је и био и поред покушаја да се стандардизује на новим основама, а разлике постоје само у уређивачкој (политичкој) оријентацији медија. Мањи број медија, слабијег тиража и по правилу под окриљем СПЦ, декларише се као „српски", а практично једини дневни лист просрпске идентитетске оријентације је „Дан". Осим њега, релевантан је интернет портал ИН4С који има респектабилан број читалаца у Црној Гори. Медијски простор покривају углавном гласила под контролом или под утицајем Владе или независни суверенистички медији, у којима се језик, доскора српски, сада назива црногорски, а уређивачка политика, по самој природи ствари, такође је, у идентитетском смислу, новоцрногорска. Готово потпуну затвореност медијске сцене за садржаје који афирмишу српски идентитет донекле амортизује широка присутност штампаних и електронских медија из Србије.

Српски национални савјет је почео са издавањем часописа „Српске новине" и са емитовањем „Српске РТВ" и српског Кул радија. Међутим, власти у Црној Гори у комуникацији са међународним организацијама и институцијама управо помињу Савјет и његове новине, радио и ТВ као пример уважавања "мањинских права" за Србе и којим се оповргавају приговори политичких представника Срба и српских НВО да се врши дискриминација над Србима. Релевантни политички представници Срба у Црној Гори управо стога нису подржали Савјет и његове активности. Неки од њих били су у томе директни, означавајући га као штетан по интересе Срба (НОВА), док су неки сматрали да би требало да се огра-

[205] Више о томе у: Матовић, Веселин, *Ноћ дугих маказа*, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Подгорица 2012. године.

ниче на културу и шира идентитетска питања и не баве се директно политиком (СНП). Сами представници Савјета више пута су истакли да Срби нису мањина у Црној Гори (иако се сами финансирају по Закону о националним мањинама), а да они користе правне могућности које постоје да би финансирали културне садржаје из буџета Црне Горе.

Дакле, доминантна политика у Црној Гори усмерена је на стварање таквог медијског и образовног система који подупире јачање новоцрногорског идентитета и даље потискивање српског идентитета и то се често ради против воље оних на које је усмерена, што најбоље илуструје однос према српском језику.[206]

[206] „Да би етничка припадност имала икаквог значаја за појединца, она мора да му пружи нешто што ће он сматрати битним. Ипак, ово важи уз једну ограду: у неким случајевима етнички идентитет намеће се споља, тачније, намећу га доминантне групе и то га намећу онима који сами уопште не желе да припадају групи у којој су смештени“ , Ериксен, наведено дело, стр. 63.

Србија и борба за равноправност српског културног идентитета

Питање односа Срба из Црне Горе према Србији, и обрнуто, у свој својој комплексности било је у центру пажње односа две државе од раздвајања 2006.године, а отворено је на посебан начин у Србији 2009. године, доношењем новог закона о дијаспори и Србима у региону, и организовањем састанака председника Србије са представницима Срба из региона, укључујући и оне из Црне Горе, како се тврдило, "по први пут од стварања Краљевине СХС".

Након што је Влада Републике Србије, 21. јануара 2011.године, усвојила "Стратегију очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону", Влада Црне Горе је упутила оштар протест, наводећи да се ради о документу који је у потпуној супротности са темељним принципима добросуседских односа, као и да се ради о мешању у унутрашње ствари једне суверене и независне државе. Наведене критике биле су у дневно-политичкој функцији за унутрашње потребе вођења кампање у корист црногорског идентитета уочи пописа становништва, а односиле су се на део Стратегије којим се предвиђа да Србија треба да као циљ свог настојања постави признање политичке конститутивности српског народа у Црној Гори.

Влада Србије је 3. марта 2011. године донела одлуку о изменама Стратегије, тако што је уклоњен спорни део, а српски званичници су изјављивали да Влада Србије настоји да унапреди добросуседске односе, посебно са Црном Горим, са којом има вишевековне, историјске и цивилизацијске везе. На самиту ПрС ЈИЕ јуна 2011. године, председник Србије Тадић је рекао да ће увек поштовати Црну Гору и у њој црногорство и српство и да никада неће дозволити да у Србији, док год је њен председник, надвлада политика

која ће доводити у питање Црну Гору и црногорство. Истовремено, рекао је да „никада неће одустати од одбране права Срба у Црној Гори, права на свој језик, културу, своје писмо, постојање и своју будућност“.

Равноправност грађана који се изјашњавају као Срби и оних који баштине српски идентитет легитимни је циљ политичких партија, НВО и појединаца у Црној Гори, а Србија је настојала да их подржава у томе у складу са међународним стандардима полазећи од достигнутих стандарда у области људских права. Матица српска- Удружење чланова у Црној Гори утемељила се као главни партнер за промовисање оног највреднијег из културе Србије у Црној Гори и као институција која у перспективи може бити примарни заједнички партнер Србије и Црне Горе за унапређење културне сарадње. У билатералним односима, Матица је постала незаобилазна адреса за све високе државне функционере Србије који посећују Црну Гору. Током 2012. године, отворена је књижара Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори у Подгорици. Књижара је постала место окупљања интелектуалне елите просрпске оријентације, али све више постаје место где долазе и људи другог идентитета за шта је заслужан добар избор књига, али и веома квалитетни културни програми. Матица издаје неколико престижних часописа из области културе и штампа дела значајних српских аутора из Црне Горе и Србије. Преко Матице се додељују и стипендије за студенте са Филозофског факултета у Никшићу, највећим делом онима који похађају српски језик и књижевност. У сарадњи са Матицом организују се и посете професора и студената културним институцијама и манифестацијама у Србији, попут посете Министарству просвете, патријаршији и Сајму књига у Београду.

Може се рећи да је Матица, у сарадњи са министарствима и институцијама културе у Србији и уз подршку Амбасаде у Подгорици, постала водећа институција српске културе у Црној Гори и да има општу подршку свих релевантних политичких и културних представника Срба у Црној Гори. Она се доживљава као место креативности и институција која представља репрезентативну

српску културу, а не као пропагандни пункт суседне државе, што доприноси јачању њеног угледа међу Србима и свим грађанима Црне Горе.

Добри политички односи Београда и Подгорице требало би да имају за последицу и побољшање положаја и статуса Срба и свих других који баштине српски идентитет. Међутим, иако се приликом билатералних сусрета највиших државних званичника подвлачи да су ти односи у сталном успону, то се не одражава на побољшање положаја и статуса грађана српског идентитета. Напротив, српски језик, као већински језик, и даље није равноправан са црногорским језиком, који добија пуну политичку подршку као национални пројекат првог реда. Тај политички пројекат, међутим, наилази на отпор не само српске језичке заједнице, него и још израженији отпор заступника тезе о посебности црногорског језика, предвођених професорима опште лигвистике и црногорске књижевности на Филозофском факултету у Никшићу са Студијског програма за црногорски језик и јужнословенске књижевности. [207]

---

[207] На Цетињу је 8. септембра 2014. отворен Факултет за црногорски језик и књижевност, јавна установа чији је оснивач Влада. Професори опште лингвистике и црногорске књижевности на Филозофском факултету у Никшићу Рајка Глушица и Татјана Бечановић оциниле су да је Факултет на Цетињу продукт „наопаке и ретроградне језичке политике у Црној Гори, на челу са деканом Чиргићем“... ”ко ће израчунати колико државу кошта неонацистичка језичка авантура.”.. рекла је, између осталог, проф.Татјана Бечановић. „Оснивање Факултета на Цетињу је завршни чин дуге и отворене дискриминације професора и студената студијског програма у Никшићу и фаворизовање једне погубне и ненаучне језичке политике, оличене у раду поменутог Института/Факултета. Тај чин ликвидације славиће једнако и заједно црногорски и српски националисти (иначе веома добро сарађују узајамно хранећи своје национализме и мржњу), будући да је наш студијски програм кост у грлу и једнима и другима, али и представницима власти који ове национализме подржавају и његују, тако да са толико у истом циљу уједињених непријатеља, наш студијски програм тешко може опстати, упркос доказаном и међународно признатом квалитету рада“, рекла је истим поводом проф. Глушица за дневни лист Дан и наставила: „Очигледно тај програм није довољно добар министру и Влади, па су, ништа мање, него отварили факултет својим миљеницима, носиоцима црногорског језичког национализма и омогућили да своје мистификације и манипулације о

Званични Београд радио је много на дипломатском плану, али није учинио довољно да се избори за равноправност Срба и уважавање српског идентитета у Црној Гори, притиснут теретом кривице због "извоза" српског национализма у доба Милошевића. Некадашњи носиоци и "увозници" тог национализма у Црној Гори постали су, у међувремену, носиоци нове, опречне политике, политике потискивања и маргинализације српског идентитета и свако питање равноправности, постављено унутар Црне Горе третирали су као антидржавно, а исто тако, питање постављено из Београда, као мешање у унутрашње ствари.

Променом власти у Београду 2012. године тај проблем није отклоњен, него је, напротив, још увећан, јер су полуге власти преузели некадашњи извозници национализма у Београду који сада воде сасвим другачију политику и баш због своје прошлости настоје да искажу посебан сензибилитет према суседима. Страх од оптужби за мешање у унутрашње ствари потиснуо је у потпуности сасвим легитимну бригу за права Срба и грађана српског идентитета у Црној Гори, тако да су они остали препуштени сами себи у борби за равноправност у црногорском друштву. За очекивати је да се такав приступ промени, јер развијање добросуседских односа је двостран процес, процес који подразумева међусобно уважавање и поштовање. Питање равоправности грађана српског идентитета биће један од тестова у развијању таквих односа.

Још од Бечке коференције КЕБС-а (Конференције о европској безбедности и сарадњи 1989. године)[208], проблеми људских права престају да се третирају као унутрашњи проблеми држа-

---

црногорском као аутохтоном језику, посебног поријекла и структурно различитог од босанског, хрватског и српског језика сервирају студентима као научне истине" ..." У томе учествују сви црногорски домољуби који су дали допринос наопакој кодификацији црногорског језика, којима ће научне и академске референце надомјестити доследно „јотирање" и домољубље" изјавила је проф. Глушица за дневни лист Дан. http://www.dan.co.me/?nivo=3&datum=2014-09-12&rubrika=Povodi&najdatum=2014-09-10&clanak=451648&naslov=Podli%20obra%E8un%20sa%20Univerzitetom

[208] Видети: „Закључни документ бечког састанка КЕБС", *Међународна политика – Документациони прилог*, бр.933, Београд, 16. Фебруар 1989.

ва учесница тог процеса. Свака држава чланица потоњег ОЕБС-а (Организације за европску безбедност и сарадњу) могла је постављати питање поштовања људских права у било којој од чланица ове организације, а не само у оним земљама у којима живе припадници националних заједница заинтересоване државе. Питање људских права је интернационализовано на начелном, општеприхваћеном европском нивоу, баш као и питања безбедности и борбе против организованог криминала.

Европски документи и инструменти о заштити људских права не само да допуштају другим државама да се интересују за права припадника своје националне заједнице, него то и подстичу, баш као што подстичу све државе да штите од дискриминације и унапређују и механизме заштите људских права свих грађана који живе на њиховој територији. Може се рећи да је, у оквиру Конференције о европској безбедности и сарадњи која је почела 1986, а закључена 19. јануара 1989. године, «становиште, по којем су људска права унутрашње питање држава, било на путу да буде готово потпуно напуштено»[209] Србија, као чланица ОЕБС-а, која током 2015. године и председава овом организацијом, дакле, има пуно право да се интересује и тражи заштиту од дискриминције Срба у Црној Гори и свих грађана који баштине српски идентитет, баш као што има и обавезу да се брине о свим својим држављанима, без обзира на њихову националну или верску припадност.

[209] Лутовац, Зоран, *Мањине, КЕБС и југословенска криза*, Институт друштвених наука/ Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1995, стр. 40.

Завршно разматрање

Српски идентитет у Црној Гори је од доминантног идентитета, за релативно кратко време, постао идентитет у односу на који се побадају нове идентитетске границе. Све до сукоба политичких елита Србије и Црне Горе и његове ескалације крајем деведесетих година двадесетог века, српски идентитет је био интегрални део црногорског идентитета, српски - једини званични језик, колективно сећање, историја и култура једнообразно тумачени и кроз образовни систем и медије званично подржани, да би, после сукоба политичких елита, постепено долазило до преиспитивања и редефинисања основних елемената тог идентитета.

Црна Гора је уставно-правно уобличена, у основи, као држава која почива на западном моделу нације, док политички и свакодневни живот указују, у великој мери, на такозвани незападни модел, тј. на *заједницу заједница* људи исте лозе. Осим тога, корен те лозе и њен изданак различито се тумаче од стране припадника две највеће националне заједнице, некада културно и политички јединствене доминантне етничке заједнице.

Пример Црне Горе показује сву комплексност и вишеслојност националног идентитета. Није Црна Гора посебна по томе што су многи њени становници од истих предака постали потомци различитих нација, али јесте по томе што се још увек у процесу трансформације националног идентитета, чак и у оквиру исте породице, рађају и живе заједно припадници различитих нација, што говоре истим језиком којег различито називају и што улажу више енергије у налажењу и и очувању различитости, него што показују вољу да ту енергију усмере ка превазилажењу разлика и јачању интеграцијских процеса у заједници.

Ако се у проучавању промена у идентитету узме у обзир Ренанова теза да историјска прошлост једне нације није стварност која се намеће сама од себе, него континуирана конструкција, која почива на забораву и историјској заблуди и да је суштина нације у томе да сви појединци имају много тога заједничког, али да су сви они много тога заборавили – онда се у проучавању промена у црногорском идентитету може закључити да су улоге заборава и реинтерпретације сећања добиле значајно место у реконструкцији прошлости. Ипак, главну улогу преузеле су владајуће елите које су изграђивале политичку заједницу, осим на политичкој подобности, и на привилегијама за оне који прихватају нови идентитет и дискриминацији оних који га не прихватају.

Уместо демократије, засноване на тражењу интегративне политичке заједнице, Црна Гора се суочила, на једној страни, са оспоравањем резултата референдума, а на другој, са проблематичним тумачењем да је демократија игра у којој «победник носи све».

Пракса, институционално-правни оквир, па и отворене политичке поруке указивале су на то да је Црна Гора дубоко подељено друштво у којем *етничко* и *национално* (схваћено веберовски - као *веровање у заједничко порекло*, односно, *веровање у заједнички живот*) нема интегративну, него, напротив, има важну дезинтегративну улогу.

Иако су највиши државни званичници и институције Црне Горе истицали грађански карактер Црне Горе и у складу с тим грађански приступ управљању културним разликама, у пракси је било другачије. Привилегован положај Црногораца "новоцрногорског" идентитета садржан је у Уставу кроз привилеговање црногорског језика, који у тренутку доношења није ни постојао друкчије, него као политичка пројекција, у свакодневном животу кроз надпропорционалну запосленост у јавним и државним институцијама и на руководећим местима, кроз образовање -путем језика и књижевности или путем тумачења историјских догађаја, кроз присуство и вредносни контекст у медијима...

Однос владајуће елите према Србима и Црногорцима српског идентитета асимилаторски је, са циљем да се они преведу у новоцрногорски идентитет, или је искључујући, са циљем да се сведу на мањински статус. То се огледа, осим у наведеним мерама и поступцима, и у изјавама највиших државних званичника, као и у изјавама дела интелектуалаца и написима неких медија о томе како су они који се изјашњавају као Срби или имају српски идентитет - жртве заблуда или историјских околности и да је њихово идентитетско изјашњавање привременог карактера, те да ће се они вратити свом правом, црногорском, идентитету.

Мултикултуралност, као чињеница постојања већег броја разноликих култура, одлика је Црне Горе, али мултикултурализам, као политика управљања културним разноликостима, спровођена је селективно и то искључиво према припадницима националних мањина. При томе, та политика није имала као ефекат интегрисање припадника тих мањина у црногорско друштво, него је, напротив, стимулисала одвојеност кроз подржавање посебности и занемаривање инклузије. Политичке странке главни су носиоци те политике и на њиховим интересима, програмима и међусобним договорима таква политика и опстаје.

Због свега наведеног, поборници либерализма не би могли на основу уставно-правног оквира, а још мање на основу праксе означити Црну Гору као заједницу универзалних права, која почива на равноправности њених грађана (јер су, нпр. они који говоре новоименованим црногорским језиком били у повлашћеном положају у односу на оне који су бројнији и говоре српким језиком). Такође, ни поборници тзв. „питомог либерализма“, који су за поштовање културних разлика и универзалних права и вредности, за заједницу грађана и заједницу заједница, који плуралност и прожимање, усаглашене са принципима демократског мултиетничког друштва виде као оптималан облик политичке заједнице, не би могли у Црној Гори наћи пример такве заједнице.

Она би, свакако, у одређеним околностима, то могла бити, рецимо, ако би политичке елите у стварности сасвим друкчије виделе

Црну Гору - као политичку заједницу равноправних грађана и националних заједница, у којој се „уставни патриотизам не намеће, него међусобним уважавањем и сагласношћу гради. Не може се уставним патриотизмом сматрати када прегласани у процесу доношења новог устава под притиском безусловно прихвате такав устав, него када се до темељних одредби устава дође што ширим консензусом у друштву. Устав је друштвени договор, а не прости акт већине у парламенту, макар она била и квалификована. Уважавање и интегрисање мањине пут је до базичног консензуса, а не игнорисање или прегласавање и искључивање политичке мањине из процеса доношења виталних одлука, нарочито ако је она тако бројна, као у случају Црне Горе.

Етнификација политике и после референдума наставила је да доминира политичком сценом Црне Горе, како због чињенице да су једни оспоравали резултате референдума, тако и због чињеница да су други, који су се сматрали победницима на референдуму, отпочели конституисање самосталне политичке заједнице, третирајући другу страну као «непријатеље Црне Горе», као оне који нису желели Црну Гору као независну, те стога немају право да се питају о њеном уређењу. Показаће се да то није била само прагматична (зло)употреба емоција у постреферендумском периоду, него да је то било политичко полазиште које је коришћено још дуги низ година после референдума на изборима у Црној Гори.

И на примеру Црне Горе показало се да је веома лоше по развитак демократске заједнице и друштва ако нема или не постоји дуже време споразум о кључним тачкама политичког одлучивања. Иако се Црна Гора уставно самоодређује као грађанска држава западног типа, оно што јој недостаје јесте ”идеја *patrie*, заједнице закона и институција у којој влада јединствена политичка воља” и са тим у вези заједничке регулативне институције ”кроз које ће доћи до израза заједнички политички сентименти и циљеви” (А.Смит).

Иза фасадне грађанске заједнице налази се етаблирани национализам који је, према Гелнеру, етничка идеологија која почива на уверењу да би одређена група требало да доминира у држави. У Црној Гори ту тезу потврђују владајуће елите које сматрају да је сасвим нор-

мално да Црногорци новоцрногорског идентитета имају повлашћен положај приликом запошљавања или тако што би новоименовани црногорски језик био једини службени језик, иако српским језиком говори највећи број грађана Црне Горе, укључујући и велики број оних који се изјашњавају као Црногорци. Истовремено, не виде противуречност у томе што се позивају на грађански карактер државе, дефинисан Уставом или на мултикултуралност, као темељну вредност друштва, која је део вредности записаних у преамбули Устава и мултикултурализам, као политику управљања етничким односима.

Однос према српском идентитету један је од кључних разлога који су утицали на напетости у билатералним односима Црне Горе и Србије. Други значајан проблем у посматраном периоду био је однос званичне Подгорице према Косову и Метохији, однос који је еволуирао до тачке када је Београд ставове Црне Горе сматрао угрожавањем виталних државних интереса и флагрантним нарушавањем интегритета Србије. И овај проблем у значајној мери је повезан са идентитетским питањем у Црној Гори, јер је косовски мит био вековима снажно уткан и у колективно сећање Црногораца.

Све у свему, односи Србије и Црне Горе по много чему су посебни, а нарочито због историјских веза, културне блискости и вишедеценијског обитавања у различитим облицима заједничке државе. Међусобну блискост и уважавање потврдила су бројна истраживања етничке дистанце која су показивала да између Срба и Црногораца та дистанца готово да и не постоји. Због тога се односи између две земље и мере посебним аршинима.

Иако владајуће политичке елите, због своје идентитетске политике улогу „другог“ намењују Србима и Србији, очигледно је, што и налази емпиријских истраживања потврђују, да значајан број Црногораца као „друге“ и даље перципира исте оне које перципирају и Срби. Истраживања етничке дистанце, такође, потврђују претпоставку да је раздвајање српског од црногорског идентитета, као и политичко раздвајање Црногораца и Срба, тежак и сложен процес, попут раздвајања сијамских близанаца.

Политички односи две земље после раздвајања 2006.године

били су оптерећени честим несугласицама и размимоилажењима. Природа политичких поредака две земље утицала је и на природу њихових међусобних односа. Велики проценат грађана и релевантних политичких странака у обе земље био је против раздвајања и поред тога што је државна заједнице била нефункционална и неефикасна. Кампања за референдум о осамостаљивању, поред рационалних, имала је и емотивних аргумената, што се делом пренело и на почетак функционисања међудржавних релација. Ипак, то није био основни разлог проблема у односима. На кључне разлоге за то што су међусобни односи били оптерећени после обнављања самосталности Подгорица и Београд су различито гледали: Подгорица је кривицу пребацивала на Београд, оптужујући га да се није помирио са раздвајањем и да жели и даље да утиче на политичка дешавања у Црној Гори, док је Београд кривицу пребацивао на Подгорицу и на њену политику изградње новог идентитета и отклона према српском идентитету и Србији уопште, на једној, и на њен однос према косовском проблему, на другој страни.

Иако је много више индикатора који би упућивали на императив унапређивања сарадње две државе, на срдачне и пријатељске односе две земље - они нису били такви на политичком плану у времену после осамостаљивања. Одговорност за то свакако сносе политичке и интелектуалне елите, како оне које су често на погрешан начин промовисале ближе односе и чвршћу сарадњу, тако и оне, у знатно већој сразмери, које су, управо обрнуто, инсистирале на разликама и на њима почеле да граде нови суверенистички идентитет, потискујући сличности, а са њима и све оно што је заједничко, укључујући и заједничке интересе. Такав однос стварао је првенствено проблеме унутар саме Црне Горе, а онда се одражавао и на односе са Србијом. Они који су били за ближе односе и чвршћу сарадњу са Србијом (федералисти или унионисти), а на референдуму су гласали и за заједничку државу, нису после референдума од стране сувреиста позвани да учествују у грађењу базичног консензуса за самосталну Црну Гору, него су, напротив, прегласавани о свим важнијим питањима, укључујући и доношење новог устава.

Идентитетска питања, попут језика, цркве или државних

симбола су тако, уместо да постану интеграциони фактор новог уставног и политичког идентитета, постали један од основних фактора друштвеног расцепа. Статус Срба ту је од посебног значаја, али и Црногораца српског идентитета. Српски народ вербално се прихвата од владајуће елите као аутохтони народ који је изграђивао Црну Гору, а суштински му се ускраћује такав третман где год је то могуће, што продубљује национални расцеп између Срба и Црногораца.

Број Срба у Црној Гори и присуство српског идентитета у црногорском националном бићу историјски се мењао од скоро 95% 1909. године преко 1,78% 1948, па 9,34% 1991, па све до 32% 2003. године, али оно што је важно напоменути јесте то да се до пописа 2003. године није озбиљно доводио у питање српски идентитет код Црногораца. Од краја 90-тих, када отклон од српског идентитета постаје део стратегије владајућих елита, питање идентитета постаје главно политичко питање у Црној Гори, а тиме и пописи од техничког постају политичка питања првог реда.

Политика наметања нових елемената црногорског идентитета суочава се са етички непремостивом препреком – нарушавањем основних људских права оних који те елементе не прихватају. И ту се отвара простор са сукобљавање, не само са политичким противницима, него и са сопственим грађанима који не прихватају подређеност. Проблем се додатно усложњава када они који се осећају подређенима представљају већину, као што су то грађани који свој језик називају српским именом

Политичке странке и друге релевантне организације Срба за своја права боре се у оквиру институционалног оквира предвиђеног за грађане који се не одређују нити самоодређују као националне мањине и који Црну Гору политички и емотивно доживљавају као своју матичну државу, без обзира колико били привржени Србији. Став релевантних политичких представника Срба у Црној Гори је да Срби нису национална мањина и да би се заштита њихових права и очувања идентитета морала остваривати путем равноправности са грађанима који се изјашњавају као Црногорци.

Нико од званичника у Црној Гори не спори да су Срби аутохтони у Црној Гори, али својом идентитетском политиком Влада у Подгорици фактички је настојала и настоји да путем различитих облика асимилације грађане српског идентитета преведе у новоцрногорски национални идентитет.

У Србији се углавном реаговало на дешавања у Црној Гори и тај однос ни изблиза није одређивао правце политичког деловања као у Црној Гори. Државни, друштвени, посебно медијски став према Црној Гори кретао се од острашћеног емотивног односа до потпуне равнодушности. Нормализација политичких односа у Црној Гори и интегративни приступ решавању идентитетских питања умногоме би допринели не само успостављању базичног консензуса у Црној Гори, него и још рационалнијем и одмеренијем односу Србије према Црној Гори.

Срби у Црној Гори с разлогом нису задовољни начином на који се питање српског идентитета до сада политички третирало од стране владајуће политичке елите. Начин на који ће ово питање бити решавано убудуће, одредиће у доброј мери карактер државе Црне Горе и српске националне заједнице у оквиру ње, али и свих осталих који баштине српски идентитет. Да ли ће српски идентитет бити адекватно уважаван у Црној Гори зависиће и од грађана Црне Горе који га чувају и негују и њихових политичких представника, али у доброј мери и од ставова и понашања државе Србије, која на располагању има међународне механизме и инструменте да се стави у његову заштиту.

Литература

Adorno, W.Theodore / Frenkel-Brunswik / Levinson / Sanford, *The Authoritarian Personality*, New York, Harper and Row, 1950.

Андерсон, Бенедикт, *Замишљена заједница*, Школска књига, Загреб, 1990.

Assmann, Jan, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München, 1997.

Барт, Фредрик, *Етничке групе и њихове границе*, додатак у књизи „Теорије о етницитету“ Филипа Путиње и Жослин Стреф-Фенара, Библиотека XX век и Чигоја штампа, Београд 1997, стр. 211- 259.

Bauman, Zygmunt, “From pilgrim to tourist - or a short History of Identity”, in: Hall, Stuart & Du Gay, Paul (ed.): *Questions of Cultural Identity*, London, Sage, 1996.

Бећевић, Љиљана, ”Национална свест омладине”, у: *Деца кризе*, ИДН- ЦПИЈМ, Београд, 1990, стр.157.

Bateson, Gregory, *Mind and Nature: A Necessary Unity*, Fontana, Glasgow 1979.

Baubök, Rainer, “Cherishing Diversity and Promoting Political Community”, in: *Ethnicities*, Vol.1 (1) 2001, pp.109-115.

Baumann, Gerd, *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious Identites*, Routledge, London 1999.

Бек, Улрих, ”Живети сопствени живот у свету који се убрзано мења: индивидуализација, глобализација и политика”, у: Хатон, Вил и Гиденс, Ентони (ур.) *На ивици живети са глобалним капитализмом*, Београд, Плато, 2003.

Berger, Peter and Luckmann, Thomas, *The Social Construction of Reality*, Penguin Books, London, 1979.

Berghe, Van den Pier, *Ethnic Pluralism in Plural Society: a Special Case*, Ethnicity, 1976.

Бешић Милош, «Национализам/популизам версус грађанска опција- Црна Гора», Вујадиновић, Драгица/Вељак, Лино/Гоати, Владимир/Павићевић, Веселин Павићевић (ур.), *Између ауторитаризма и демократије*, – *Србија, Црна Гора, Хрватска*, Књига II, Цивилно друштво и политичка култура, ЦЕДЕТ, Београд, 2004, стр. 197-211.

Бешић, Милош, ”Етничка дистанца у постреферендумској Црној Гори,” у: *Квалитет међуетничких односа и кутура мира на Балкану,* приредили Драгољуб Б. Ђорђевић и Драган Тодоровић, Филозофски факултет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2008. године, стр.91-108..

Бошковић, Александар, *Антрополошке перспективе*, Институт друштвених наука, Београд, 2015.

Brubaker, Rogers/Cooper Frederick, «Beyond Identity», *Theory and Society*, vol.29, No.1, Kluwer Academic Publishers, 2000, 1-47.

Вебер, Макс, *Односи у етничким заједницама* , *Привреда и друштво*, IV глава, том 1, Просвета, Београд 1976, стр. 323-337.

Велер, Ханс-Улрих, *Национализам - историја, форме, последице*, превод с немачког: Томислав Бекић, Светови, Нови Сад, 2002.

Bogardus, Emory S, “Measuring Social Distances”, *Journal of Applied Sociology*, no.9, 1925, pp.299-308.

Вучетић, Слободан, “Србија и Црна Гора – од федерације до конфедерације”, Вујадиновић, Драгица/Вељак, Лино/Гоати, Владимир/Павићевић, Веселин (ур.), *Између ауторитаризма и демократије*, – *Србија, Црна Гора, Хрватска*, Књига I, Институционални оквир, ЦЕДЕТ, Београд, 2002, стр. 67-79.

Вучинић, Небојша, "Људска права у Црној Гори између реторике и реалности", Вујадиновић, Драгица/Вељак, Лино/Гоати, Владимир/Павићевић, Веселин (ур.), *Између ауторитаризма и демократије, – Србија, Црна Гора, Хрватска*, Књига II, Цивилно друштво и политичка култура, ЦЕДЕТ, Београд, 2004, стр. 165-181.

Вујачић, Илија, "Изградња демократских институција", у: *Посткомунизам и демократске промене*, прир. В. Васовић и В. Павловић, Југословенско удружење за политичке науке и Факултет политичких наука, Београд, 2002.

Вујачић, Илија, "Противречја политичког идентитета", *Годишњак ФПН*, Година VI, бр.8, Децембар 2012, стр.7-11.

Vujačić, Ilija, "The Challenges of Ethnic Federalism: Experiences and Lessons of the Former Yugoslavia", u: *Federalism and Decentralization: Perspectives for the Transformation Processs in Eastern and Central Europe*, Jürgen Rose and Johannes Ch. Traut, LIT Verlag, Münster – Hamburg – Berlin – London, 2001.

Вукић, Предраг, „Српски језик у уставном поретку Црне Горе", *Слово– часопис за српски језик, књижевност и културу*, IV, бр.12, Никшић, 2006, стр.25-27.

Вуковић, Миодраг , „Устав Црне Горе јуче, данас, сутра", *Матица*, бр. 53, Цетиње- Подгорица Матица црногорска, пролеће 2013.

Вукомановић, Дијана, "Антагонистичка акултурација Срба и Црногораца", у: *Фрагменти политичке културе*, ур. Васовић, Мирјана, Институт друштвених наука, Београд, 1998, стр. 303- 341.

Gadamer, Hans Georg, *Das Erbe Europas*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1989.

Gelner, Ernest, *Nacija i nacionalizam*, Zagreb 1993.

Gellner, Ernest, *Thought and Change*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1964.

Гиденс, Ентони, *Одбегли свет*, превод: Иван Радосављевић,

Стубови културе, Београд, 2005.

Гоати, Владимир, *Партије Србије и Црне Горе у политичким борбама од 1990 до 2000,* Conteco, Бар, 2000.

Гоати, Владимир, *Избори у Србији и Црној Гори од 1990 до 2013. и у СРЈ од 1992 до 2003*, ЦЕСИД/НДИ, Београд, 2013.

Дал, Роберт, *Демократија и њени критичари*, ЦИД, Подгорица, 1999.

Дармановић, Срђан, "Особености транзиције у Србији и Црној Гори", Вујадиновић, Драгица/Вељак, Лино/Гоати, Владимир/Павићевић, Веселин (ур.), *Између ауторитаризма и демократије, – Србија, Црна Гора, Хрватска*, Књига I, Институционални оквир, ЦЕДЕТ, Београд, 2002, стр. 137-159.

Дашић, Миомир, *Огледи из историје Црне Горе*, Подгорица, 2000.

Dimitrijević, Nenad: "Ethno-Nationalized States of eastern Europe: Is there a Constitutional Alternative?", *Studies in East European Thought* 4, 2002, pp. 245-269.

Дивјак, Слободан, *Проблеми идентитета – културно, етничко, национално и индивидуално*, Службени гласник, Београд 2006.

Easton, David, *A System Analysis of political Life*, New York, 1965.

Ериксен, Томас Хилан, *Етницитет и национализам*, Библиотека XX vek/Књижара Круг, Београд, 2004.

Караџић Стефановић, Вук, *Црна Гора и Бока Которска*, репринт издања Српске књижевне задруге из 1922, Београд, 2009.

Jakobsen, Per, *Južnoslovenske teme*, priredili Dejan Ajdačić, Persida Lazarević Di Đakomo, SlovoSlavia, Beograd, 2010.

Jenkins, Richard, *Rethinking Ethnicity, Arguments and Explorations*, SAGE, London, 1997.

Копривица, Весељко- Војичић, Бранко, *Преврат 1989,* Подгорица 1994.

Кордић, Сњежана, *Језик и национализам*, Durieux, Загреб, 2010.

Крстић, Предраг, «Идентитет», у: *Културно-етичке претпоставке цивилног друштва, Појмовник цивилног друштва (III)*, ур: Александар Молнар, Група 484, Београд, 2004, стр. 51-73.

Лакић, Зоран, *Дијалог у историографији*, Унирекс, Подгорица, 2008.

Лазић, Младен, «Државни сатус Црне Горе: тешко разрешива дилема», у: *Револуција и поредак*, зборник радова са научног скупа «Социјално-економске промене у Србији/Југославији: перспективе и ограничења», Београд, 2-3. Март 2001.године; Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд 2001. године, стр. 281-298.

Лијпхарт Аренд, *Демократија у плуралним друштвима,* Глобус, Накладни завод и школска књига, Загреб 1992.

Линц, Хуан, Степан, Алфред, *Демократска транзиција и консолидација*, Филип Вишњић, Београд, 1998.

Llobera, Josip, *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe*, Oxford: Berg, 1994.

Lutovac, Zoran, "Etnic Relations in Kosovo and Metohija", International Problems, No. 1, Belgrade, 1994, pp.137-150.

Лутовац, Зоран, *Мањине, КЕБС и југословенска криза*, Институт друштвених наука/ Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1995.

Лутовац, Зоран, «Национални покрет косовских Албанаца», *Међународни проблеми*, бр.4, Београд 1996, стр.555-570.

Лутовац, Зоран, «Већинско-мањински односи као део политичке културе Србије», у: *Фрагменти политичке културе*, ур. Мирјана Васовић, Институт друштвених наука/ Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Београд, 1998.

Лутовац, Зоран, «Међународна заједница и косовско питање (1997-1999), *Нова српска политичка мисао*, год.VI, Београд, 1999, бр.3-4,

стр.93-130.

Лутовац, Зоран, «Европски мањински стандард», у зборнику: *Аутономија и мултиетничка друштва*, Отворени Универзитет, Суботица, 2000, стр.71-88.

Лутовац, Зоран, «Нова мањинска политика», *Нова српска политичка мисао*, посебно издање 1, Београд 2001, стр.171-180.

Лутовац, Зоран (ур.), *Србија и Црна Гора- поглед у будућност*, Фридрих Еберт Штифтунг, Београд, 2002.

Лутовац, Зоран, «Срби у Црној Гори после раздвајања Србије и Црне Горе 2006.године», *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр.146, 1/2014, Нови Сад, 2014, стр.55-70.

Марковић, Саво, «Правни статус цркве у Црној Гори», у зборнику радова Међународног научног скупа *Правни положај цркава и вјерских заједница у Црној Гори*, *Бар, 23-25. мај 2008.године*, BONA FIDES, Никшић, 2009, стр. 151-156.

Матовић, Веселин, *Ноћ дугих маказа – Потискивање српског идентитета у црногорским уџбеницима за језик и књижевност*, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори/ Актив професора српског језика и књижевности/ Октоих, Никшић, 2012.

Mackenzie, William James Millar, *Political Identity*, Penguin Books Ltd, New York, 1978.

Maliqi, Shkelzen, "Саморазумевање Албанаца у ненасиљу - изградња националног идентитета наспрам Срба", у зборнику: *Сукоб или дијалог*, ур: Душан Јањић, Шкељзен Малићи, Суботица, 1994.

McCrone, David, *The Sociology of Nationalism: Tomorrow's Ancestors*, Routledge, London, 1998.

Михаиловић, Срећко, "Легитимитет Југославије као политичке заједнице", у: *Два огледа о легитимитету*, Славујевић, Зоран/ Михајловић, Срећко, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд 1999.

Михаиловић, Срећко, “Легитимност политичког система треће Југославије”, у зборнику: *Између оспоравања и подршке - Јавно мњење о легитимитету треће Југославије*, Институт друштвених наука/Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 1997.

Miler, David, *Citizenship and National Identity*, Polity Press, Cambridge, 2002.

Милер, Дејвид, “Националност и културни плурализам”, у: Слободан Дивјак, *Нација, култура и грађанство*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.

Милер, Јан-Вернер, *Уставни патриотизам*, Фабрика књига, Београд, 2010.

Милошевић, Милош, *Тестамент Ђурђа Црнојевића*, Подгорица-Цетиње, 1994.

Миљевић, Милан/Поплашен, Никола, «Политичка култура и међунационални односи», у: *Југославија на кризној прекретници*, ур: Љиљана Бећевић, Штефица Бахтијаревић, Владимир Гоати, и други, Институт друштвених наука, Београд 1991.

Морен, Едгар, *Како мислити Европу*, Свјетлост, Сарајево, 1990.

Новаковић, Драган, «Доношење првог Устава српске православне цркве 1931.године», *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр.146, 1/2014, Нови Сад, 2014, стр.41-54.

Offe, Claus, *Ethnic Politics in East European Transitions*, New York School for Social Research, New York, 1992.

Пајванчић, Маријана, “Огледи о кршењу Устава”, у: Чавошки, Коста (ред.), *Уставност и владавина права*, ЦУПС, Београд, 2000, стр.256-258.

Пантић, Драгомир, «Национална дистанца грађана Југославије», у: Југославија на кризној прекретници, ур: Љиљана Бећевић, Штефица Бахтијаревић, Владимир Гоати, и др, Институт друштвених наука, Београд 1991.

Parekh, Bhikhu, *Rethinking multiculturalism: cultural diversity and political theory*, Macmilann Press, London, 2000.

Parekh, Bhikhu, *Nova politika identiteta*, Politička kultura, Zagreb, 2008.

Павићевић, Веселин и Дармановић, Срђан, *Јавно мњење Црне Горе*, Извјештај бр.1, 2000, ЦЕДЕМ, Подгорица.

Пенев, Горан, «Природно кретање становништва Србије и Црне Горе», 1991-2004, *Преглед СЦГ*, бр.1, Београд 2006.

Петровић, Драгољуб, *Школа немуштог језика*, Нови Сад, 1995.

Пешикан, Митар, „Црногорско име и наше доба", *Слово – часопис за српски језик, књижевност и културу*, VI/24, Никшић, 2009.

Плеснер, Хелмут, *Закаснела нација: о политичкој поводљивости грађанског духа*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци- Нови Сад, 2005.

Подунавац, Милан, "Реконструкција модерне државе и нације", *Гласник одељења друштвених наука ЦАНУ*, бр. 19, подгорица, 2008.

Поповић, Ђуро/Рогановић, Јован, *Земљопис Краљевине Црне Горе* за ученике трећег разреда основнијех школа, репринт четвртог издања штампаног у државној штампарији на Цетињу 1911, Српски југ, ур: Бећир Вуковић, Подгорица, 2008.

Поповић, Милан, "Црногорски Каирос", *Сто дана који су промијенили Црну Гору,* приредили: Љубиша Митровић и Александар Ераковић, Даилу Пресс Вијести, Подгорица, 1997, стр. 5-12.

Puy, Lucian, *The politics of the Developing Areas,* Princeton University Press, 1960.

Путиња, Филип, Стреф - Фенар, Жослин, *Теорије о етницитету*, Библиотека, Београд, 1997.

Ралстон Сол, Џон, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2014.

Ramet, Sabina, *The Three Yugoslavias: State Building and Legitimation,*

1918-2005, Blommington: Indiana University Press, 2006.

Растодер, Шербо, *Скривана страна историје. Црногорска буна и одметнички покрет 1918-1929*, I-IV, Зборник докумената, Бар 1998.

Растодер, Шербо, *Јанусово лице историје*, Вијести, Подгорица, 2000.

Растодер, Шербо, «Религија и политика 1991-1999 – Црногорска перспектива», Вујадиновић, Драгица/Вељак, Лино/Гоати, Владимир/Павићевић, Веселин (ур.), *Између ауторитаризма и демократије*, – *Србија, Црна Гора, Хрватска*, Књига II, Цивилно друштво и политичка култура, ЦЕДЕТ, Београд, 2004, стр. 105-121.

Rosenfeld, Michel, *The Identity of the Constitutional Subject - Selfhood, Citizenship, Culture and Community*, Oxon, Routledge, 2010.

Runnymede Trust, *The Future of Multi-EthnicBritain* (ed. Bhikhu Parekh), Profile Books, London 2000.

Сартори, Ђовани, *Упоредни уставни инжењеринг*, четврто издање, превод: Маја Миличевић, Филип Вишњић, Београд, 2013, стр. 223.

Schlee, Günther, *How Enemies are Made: Towards a Theory of Ethnic and Religious Conflicts*, Berghahn, New York and Oxford, 2008.

Schmitt, Carl, *The Concept of the Political*, Yhe University of Chikago Press, Chicago, 2007.

Schwan, Gesine, „Kako se konstituiše demokratski politički identitet?“, *Filozofija i društvo* XIII, Beograd, 1998, str.115-142.

Славујевић, Зоран, «Криза поверења у институције система», у зборнику: Између оспоравања и подршке - *Јавно мњење о легитимитету треће Југославије*, Институт друштвених наука/Фридрих Еберт Штифтунг, Београд, 1997.

Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве*, I-III, ЈРЈ Београд/Унирекс Подгорица, 2002.

Смит, Антони Д, *Национални идентитет*, превод са енглеског: Слободан Ђорђевић, Библиотека XX век, Београд, 1998, стр. 264.

Становчић, Војислав, „Демократија, конституциомализам и владавина права“, у зборнику *Држава и демократија*, ур: Милан Подунавац, Службени Гласник, Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 107-165.

Становчић, Војислав, *Већина и мањина у демократској теорији и политичким институцијама*, уводни реферат, Међународни научни скуп „Положај националних мањина у Србији“, Београд, 24.11. 2005.

Стојановић, Јелица, *Путевима српског језика и ћирилице*, Матица српска – друштво чланова у Црној Гори, Никшић, 2011.

Стојковић, Бранимир, *Европски културни идентитет*, Просвета, Ниш/ Завод за проучавање културног развитка, Београд, 1993.

Стивенсон, Френсис С, *Историја Црне Горе*, превод Радојка Вукчевић, ЦИД, Подгорица, 2001.

Танасковић, Дарко,» Актуалност модела секуларне државе у Европи», у зборнику радова Међународног научног скупа *Правни положај цркава и вјерских заједница у Црној Гори*, *Бар, 23-25. мај 2008.године*, BONA FIDES, Никшић, 2009, стр. 76-78.

Тејлор, Чарлс, «Политика признања», Е. Гатман, *Мултикултурализам*, ЦМК, Нови Сад, 2003.

Тепшић, Горан, ”Национални идентитет и (зло)употреба ”другог”, Годишњак ФПН, децембар 2012, стр. 69-90.

Хабермас, Јирген, “Борба за признање у демократској правној држави”, у: Гатман, Ејми (ур.), Мултикултурализам: испитивање политике признања, Центар за мултикултуралност, Нови Сад, 2003.

Хатон, Вил и Гиденс, Ентони (ур.) *На ивици живети са глобалним капитализмом*, Београд, Плато, 2003.

Hobsbawm, Eric, *Nations and Nationalism Since 1780*, Cambridge University Press, 1990.

Hobsbawm, Eric, Ethnicity and nationalism in Europe today,

Anthropology today, vol.8, no.1, 1992.

Хобсбаум, Ерик, *Крај културе – Култура и друштво у XX веку*, Архипелаг, Београд, 2014, стр.148.

Horowitz, Donald, *Ethnic Identity*, Harvard University Press, 1975.

Centlivres, Pierre, *Regional Identity and Perspectives*, Berne, Haupt, 1981.

Comaroff, John, "On Totemism and Ethnicity", *Ethnos*, 21, br.3-4, 1987, pp. 301-323.

Connor, Walker, *Nation building or Nation-Destroing?*, Word Politics, 1972.

Connor, Walker, *The Politics of Nationalism*, Journal of International Affairs, 27, No. 1, 1973.

Connor, Walker, *Ethnonationalism – the Quest for Understanding*, Princeton University Press, 1994.

Connor, Walker, "Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond", *Ethnic and Racial Studies*, vol.16, No.3, 1993, pp.373-389.

Crouch, Collin, *Postdemokracija*, Izvori, Zagreb, 2007.

Џомић, Велибор, «Правни положај црква и вјерских заједница у Црној Гори – модел, интенција, проблем, дилеме и рјешења- у зборнику радова Међународног научног скупа *Правни положај цркава и вјерских заједница у Црној Гори*, *Бар, 23-25. мај 2008.године*, BONA FIDES, Никшић, 2009, стр. 161-184.

Шијаковић, Богољуб, «Дужност Државе да призна Цркву и њено право на самоодређење», у зборнику радова Међународног научног скупа *Правни положај цркава и вјерских заједница у Црној Гори*, *Бар, 23-25. мај 2008.године*, BONA FIDES, Никшић, 2009, стр. 38-42.

Шоћ, Драган, «Непостојање закона о правном положају цркава и вјерских заједница у Црној Гори», у зборнику радова Међународног научног скупа *Правни положај цркава и вјерских заједница у Црној*

Гори, *Бар, 23-25. мај 2008.године*, BONA FIDES, Никшић, 2009, стр. 157-160.

Шуковић, Мијат, «Државноправни аспекти односа Црне Горе и Србије», *Хелсиншке свеске,* бр. 3, Хелсиншки одбор за људске права у Србији, Београд, 2000, стр.68-100.

Шуковић, Мијат, «Три различита уставна уређења Црне Горе - Од разбијања шесточлане југословенске федерације (1992) до сада (2009)», *Ревија за европско уставност/European constitutionality review*, бр.11, 2009.

Документи

Бијела књига – Референдум у Црној Гори 2006.- зборник докумената, приредио Јован Б. Маркуш, ИИЦ Народна мисао, Подгорица, 2007.

Бесједе и прогласи Краља Николе, Централна народна библиотека Црне Горе "Ђурђе Црнојевић", Цетиње, 2010.

Глас Црногорца 1910, Јубиларно фототипско издање поводом стогодишњице проглашења Црне Горе за краљевину, Историјски институт Црне Горе, Подгорица, 2010.

Der Berliner Kongress 1878, Protokolle und Materialeien, Schriften des Bundesarchivs, Herausgegeben von Imanuel Geiss, Harald Boldt Verlag, Boppard am Rhein, 1978.

Етничка дистанца у Црној Гори – емпиријско истраживање, ЦЕДЕМ и ЦЕС, Подгорица, децембар 2013.године. http://www.cedem.me/sr/publikacije/finish/13-publikacije/456-etnika-distanca-2013-.html

Закон о дијаспори и Србима у региону, Службени гласник РС, број 88/09.

Закон о забрани дискриминације Црне Горе, Службени лист Црне Горе, број 46/2010» од 6.8.2010.

Закон о измјенама и допунама Закона о избору одборника и посланика. Службени лист Црне Горе, број 46/2011». од 16.9.2011. год.

Закон о мањинским правима и слободама, *Службени лист Републике Црне Горе*", број 31/2006 од 12.5.2006. год.

Закључни документ бечког састанка КЕБС, *Међународна политика – Документациони прилог*, бр.933, Београд, 16. Фебруар 1989

Зборник докумената о језику народу и вјери - Црногорски идентитет, ИИЦ НС Народна мисао и Матица српска - Друштво чланова у Црној Гори, Подгорица 2011. године.

Информација о заступљености мањинских народа и других мањинских националних заједница у јавним службама, органима државне власти и локалне самоуправе, Министарство за људска и мањинска права Црне Горе, јун 2011.

Извештај о политичким правима српског народа у региону, Напредни клуб, Београд, 2011.

Истраживање јавног мњења Србије у лето 2003.године, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Институт друштвених наука, Београд, 2003.

Истраживање Јавног мњења Црне Горе 2004, ЦЕДЕМ, Подгорица, 2004.

Јавно мњење Југославије, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење Института друштвених наука, Београд, 1990.

Јавно мњење Југославије, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење Института друштвених наука из Београда. ЈЈМ 136/1999.

Јавно мњење Црне Горе - Јесен 1999, ЈМЦГ 507/1999, ЦПИЈМ/ Институт друштвених наука, Београд, октобар 1999.

Јавно мњење Црне Горе уочи скупштинских избора 2001. године, ЈМЦГ 511/0103, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Институт друштвених наука, Београд 2001.

Јавно мњење Србије и Црне Горе почетком 2001. године, Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Институт друштвених наука, ЈЈМ 158/0102, Београд, март 2001.

Мишљење о Уставу Црне Горе, Усвојено на 73. пленарној седници, Венеција Европска комисија за демократију путем права (Венецијанска комисија), 14-15 децембар 2007

Мишљење бр. 392- 2006 (ЦДЛ-АД (2007) 047 Ор.енгл.), Савет Европе, Стразбур, 20 децембар 2007. године.

Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама Државне заједнице Србија и Црна Гора, Службени лист СЦГ, бр. 6/2003.

Програм ДПС, Подгорица, 2001.

Ставови јавног мњења Црне Горе о НАТО интеграцијама, ЦЕДЕМ, Подгорица, септембар 2014. године.

Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону, Влада Републике Србије, 21. јануара 2011.године, *Службени гласник РС*, бр. 4/2011, 14/201

Сто дана који су промијенили Црну Гору, документа партијских и државних форума и функционера, прес-конференције, интервјуи кључних актера сукоба у ДПС-у, приредили: Љубиша Митровић и Александар Ераковић, Daily Press Вијести, Подгорица, 1997.

Устав Црне Горе од 2007. године, Службени лист Црне Горе, број 1/2007. од 25.10.2007. године.

Црногорски идентитет – зборник докумената о језику, народу и вјери, ИИЦ НС – Народна мисао/Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори*, Подгорица, 2011.*

Индекс

А

Adorno,W. Theodore, 141
Assmann, Jan 30, 141
Албанци 25, 26, 29, 31, 44, 96, 99, 111, 113
Андерсон, Бенедикт 141

Б

Барт, Фредрик 23, 64, 141
Бићевић, Љиљана 25, 26, 141
Bateson, Gregory 105, 141
Baubök, Rainer 29, 141
Baumann, Gerd 24, 141
Bauman, Zygmunt 17, 141
Berger, Peter and Luckmann 13, 142
Berghe, Van den Pier 27, 142
Bogardus, Emory S 110, 142
Brubaker, Rogers 14, 15, 142
Бек, Улрих 18, 141
Београд 3, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 33, 37, 43, 44, 45, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 64, 75, 77, 80, 89, 92, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 114, 130, 131, 137, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154
Бешић Милош 43, 142
борба за равноправност 6, 8, 127
Бошњаци 28, 31, 44, 67, 99

В

Васовић, Мирјана 143
Вебер, Макс 23, 103, 142
Велер, Ханс-Улрих 142
Вељак, Лино 44, 89, 142, 143, 144, 149
вероисповест 6, 116
верске заједнице 88, 92

Веселин Павићевић 44, 142
владавина права 43, 48, 147, 150
Вујадиновић, Драгица 44, 89, 142, 143, 144, 149
Вујачић, Илија 15, 16, 143
Вукић, Предраг 80, 143
Вуковић, Миодраг 44, 143
Вукомановић, Дијана 25, 31, 107, 108, 143
Вучетић, Слободан 35, 142
Вучинић, Небојша 143

Г

Гиденс, Ентони 17, 18, 141, 143, 150
Гоати, Владимир 44, 89, 142, 143, 144, 149
грађанска држава 38, 44, 45, 78, 136
Gadamer, Hans Georg 23, 64, 143
Gelner, Ernest 143

Д

Дал, Роберт 144
Дармановић, Срђан 144, 148
Дашић, Миомир 67, 144
демократија 43, 48, 150
Dimitrijević, Nenad 144
Дивјак, Слободан 14, 144
дискриминација 80, 101, 124
ДПС 6, 7, 33, 34, 36, 43, 61, 64, 68, 72, 73, 74, 75, 85, 93, 101, 106, 108, 109, 155
Драган Тодоровић 110, 142
Драгољуб Б. Ђорђевић 110
други 13, 17, 18, 29, 30, 31, 43, 44, 50, 57, 64, 71, 91, 95, 96, 99, 105, 107, 114, 136, 147
друштвени консензус 43

Е

Easton, David 37, 144
Европа 44
Ериксен, 11, 23, 30, 45, 77, 144
Ериксен, Томас Хилан, 11, 23, 30, 45, 77, 144
етнификација 8
етнификација политичког живота 8

етничка дистанца 25, 111

И

идентитет 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 23, 29, 30, 33, 36, 39, 41, 45, 47, 60, 61, 62, 64, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 86, 90, 101, 103, 105, 114, 115, 116, 117, 118, 124, 125, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 149, 150, 154, 155
идентитетска питања 9, 68, 103, 112, 125

Ј

јавно мњење 154
Jenkins, Richard 13, 144
језик у службеној употреби 102

К

Караџић Стефановић, Вук 144
Копривица, Весељко 144
Косово 25, 50, 51, 57, 96
косовски проблем 5
Крстић, Предраг 12, 145
културни идентитет 11, 13, 14, 23, 150

Л

Лазић, Младен 145
Лакић, Зоран 67, 145
Лијпхарт Аренд 145
Линц, Хуан 145
Лутовац, Зоран 25, 26, 27, 63, 99, 131, 145, 146
Llobera, Josip, 92, 145

М

Марковић, Саво 91, 146
Матовић, Веселин, 81, 124, 146
медији 49, 70, 114, 124
Милер, Јан-Вернер 147
Милер, Дејвид 147
Милошевић, Милош 80, 147
Миљевић, Милан 107, 147

Михаиловић, Срећко 37, 40, 108, 146, 147
Морен, Едгар 18, 147
Муслимани 29, 31, 44, 99
Mackenzie, William James Millar 11, 146
Maliqi, Shkelzen 146
McCrone, David 14, 68, 146
Miler, David 14, 15, 147

Н

НАТО 49, 63, 73, 77, 89, 155
нација 17, 19, 20, 111, 133
национализам 11, 17, 23, 30, 45, 48, 65, 66, 77, 78, 92, 115, 136, 144, 145
национална мањина 25, 84, 100, 123, 139
национални идентитет 17, 18, 69, 73, 101, 140
националност 6, 65, 116
независност 29, 37, 38, 49, 70, 113
нова идентитетска политика 7, 8
нове идентитетске границе 64, 133

О

образовање 30, 41, 63, 134
Offe, Claus 27, 147
образовни систем 6, 124, 133
организације Срба 6, 100, 122, 139

П

Пајванчић, Маријана 147
Пантић, Драгомир 107, 147
Пенев, Горан 148
Петровић, Драгољуб 80, 148
Пешикан, Митар 80, 148
Плеснер, Хелмут 148
Подгорица 5, 33, 38, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 67, 73, 80, 89, 90, 96, 109, 112, 113, 116, 117, 124, 138, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 155
Подунавац, Милан 148
политичка култура 15, 44, 89, 142, 143, 149
политички идентитет 15, 17, 47
положај цркве 87
пописна кампања 5, 68

Поплашен, Никола 107, 147
Поповић, Ђуро 148
Поповић, Милан 148
Православна црква 76, 87, 93
Приштина 50, 55
Путиња, Филип 13, 104, 148
Parekh, Bhikhu 14, 42, 148
Puy, Lucian 13, 148

Р

равноправан третман 85, 118
равноправност 33, 44, 66, 75, 84, 117, 119, 130
Ралстон Сол, Џон 148
Растодер, Шербо 67, 89, 149
Рогановић, Јован 148
Ramet, Sabina 148
Rosenfeld, Michel 14, 16, 149

С

Сартори, Ђовани 149
СДП 28, 36, 43, 61, 64, 72, 84, 85, 109
Славујевић, Зоран 37, 108, 146, 149
Слијепчевић, Ђоко 89, 149
службени језик 39, 48, 79, 80, 85, 101, 137
Centlivres, Pierre 14, 151
Comaroff, John 64, 151
Connor, Walker 103, 151
Cooper Frederick 14, 142
Crouch, Collin 151
Смит, Антони Д 17, 18, 149
СНП 34, 43, 58, 74, 82, 83, 109, 122, 125
СПС 33, 34, 106
Срби 25, 28, 29, 39, 41, 44, 60, 61, 65, 66, 67, 69, 82, 90, 93, 99, 100, 101, 103, 105, 106, 107, 108, 110, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 128, 135, 137, 139, 140, 146
Србија 6, 33, 44, 53, 55, 60, 63, 70, 77, 89, 94, 101, 127, 128, 131, 155
Schmitt, Carl 24, 149
Schwan, Gesine 30, 149
српски идентитет 7, 8, 9, 41, 62, 64, 67, 70, 71, 72, 75, 117, 118, 124, 128, 129, 131, 133, 135, 139, 140

српски језик 9, 61, 62, 66, 69, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 101, 102, 115, 116, 118, 123, 128, 129, 143, 148
Становчић, Војислав 43, 150
Степан, Алфред 145
Стивенсон, Френсис С 150
Стојковић, Бранимир 11, 150
Стојановић, Јелица 78, 79, 80, 150
Стојановић, Љуба 80
Стреф - Фенар, Жослин 104, 148
структура запослених 69
суверенисти 38, 71
СФРЈ 5, 18, 24, 26, 87, 88, 112

Т

Танасковић, Дарко 88, 150
Тејлор, Чарлс 150
Тепшић, Горан 64, 150

У

удео Срба 9
унионисти 138
устав 16, 17, 37, 42, 87, 102, 136
Устав независне Црне Горе 5, 36
Уставни суд 82, 84, 85

Ф

федералисти 38, 39, 40, 138

Х

Хабермас, Јирген 40, 150
Хобсбаум, Ерик, 75, 151
Horowitz, Donald 14, 151
Хрвати 44, 99

Ц

црква 66, 87, 88, 89, 90, 94
Црна Гора 19, 29, 31, 33, 35, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 49, 50, 52, 53, 56, 58, 59, 60, 73, 75, 76, 77, 87, 89, 91, 92, 93, 94, 100, 101, 102, 108, 122, 123, 133, 134, 136, 142, 143, 144, 146, 149, 155

црногорски идентитет 33, 65, 70, 71, 76, 105, 114, 118
црногорски језик 39, 48, 75, 78, 79, 82, 84, 85, 129, 137
Црногорци 8, 25, 28, 29, 31, 39, 44, 48, 65, 66, 67, 69, 71, 73, 80, 82, 84, 93, 95, 96, 99, 100, 101, 103, 105, 106, 107, 110, 111, 113, 116, 117, 118, 119, 121, 137, 139

Џ

Џомић, Велибор 87, 92, 151

Ш

Шијаковић, Богољуб 86, 151
Шоћ, Драган 87, 151
Шуковић, Мијат 33, 152

Summary
Serbian Identity in Montenegro

This book aims to introduce the reader to the nature and the significance of the Serbian identity in Montenegro, to the causes and the consequences of the new identity policy of the ruling elite, which came with the tide of an instrumentalized nationalism, as a political force, placed in a predominantly civic constitutional and legal framework.

In a relatively short time, Serbian identity in Montenegro of a dominant identity became the one in relation to which the new identity boundaries are drawn. Until the conflict of political elites in Serbia and Montenegro and its escalation in the late 90s of the XX century, Serbian identity was an integral part of the Montenegrin identity, Serbian language the only official language, collective memory, history and culture were consistently interpreted and officially supported through the education system and the media, but after the conflict, eventually, the basic elements of that identity were gradually reviewed and redefined.

Basically, Montenegro is constitutionally and legally enshrined as a state based on the Western model of nation, while political and everyday life point to a large extent on the so-called non-Western model, i.e. a community of people of the same lineage (A. Smith). In addition, the root and the offspring of that lineage are interpreted differently by members of the two largest national communities, once culturally and politically the same dominant ethnic community.

The example of Montenegro shows all the complexity and the multifaceted nature of the national identity. Montenegro is not special because of the fact that many of its residents from the same ancestors became descendants of the different nations, but it is special because of the fact that, in the process of the national identity transformation, even within the same family- members of different nations are still born

and live together, the fact that they speak the same language- calling it differently and that they invest more energy in finding and preserving differences than they show willingness to focus that energy to overcome differences and strengthen integration processes in the community.

Instead of democracy based on the search for an integrative political community, Montenegro was faced, on the one hand, with the contested results of the independence referendum, and on the other, with the problematic interpretation that democracy is a game where "winner takes all". The practice, institutional and legal framework, as well as overt political messages have pointed out that Montenegro is deeply divided society where *ethnic and national terms* (understood in Weberian sense as a belief in a common origin, or belief in a common life) do not have the integrative, but on the contrary, an important disintegrating role.

Although the highest state officials and institutions of Montenegro emphasized civic character of the state and, accordingly to that, a civil approach to managing cultural differences, in practice, the situation was different. The privileged position of the Montenegrins with a "new Montenegrin" identity is even contained in the Constitution through privileging of a language, which, at the time of the adoption, did not exist otherwise than as a political projection, in everyday life- through an over-proportional employment in the state and public institutions and at leadership positions, through education- by means of language and literature or through the interpretation of historical events, through the presence and value context in the media.

The attitude towards Serbs and Montenegrins with Serbian identity is assimilating- in order to encourage them to adhere to the new Montenegrin identity, or excluding, aiming to reduce them to a minority status. This is also reflected, in addition to the above measures and procedures, in the statements of the highest government officials, works of intellectuals and the media through an idea indicating that those who profess to be Serbs or to have Serbian identity are victims of delusion or historical circumstances and that their declaration of identity is of a temporary nature, and that they will return to their true, Montenegrin, identity.

Multiculturalism, as a fact of the existence of a large number of diverse cultures, is a feature of Montenegro, but Multiculturalism, as a cultural management policy, was implemented selectively and exclusively to members of ethnic minorities. In addition, this policy had no for effect integration of persons belonging to such minorities in Montenegrin society, but, on the contrary, that policy had stimulated separation by supporting the uniqueness and neglecting the inclusion. Political parties are the main carriers of these policies and on their interests, programs and mutual agreements, such a policy survives.

In the case of Montenegro it is also shown to be very bad for the development of a democratic community and society if there is no agreement, or if there is no agreement for a long time, on the key points of political decision-making. Although Montenegro is constitutionally self-defined as a civic state of Western type, what is missing is the "idea of Patria, union of law and institutions in which an unified political will operates" and- in this respect- the common regulative institutions "through which the common political goals and sentiments will come to the fore."(A. Smith)

Behind the facade of a civil union there is an established nationalism, which is, according to Gelner, an ethnic ideology that is based on the belief that certain groups should dominate the country.

In Montenegro that thesis is confirmed by the ruling elite who believes that it is quite normal for Montenegrins with new Montenegrin identity to have a privileged position in employment, or to impose the renamed Montenegrin language as the only official language, although the Serbian language is spoken by the most of the citizens of Montenegro, including a large number of those who identify themselves as Montenegrins. At the same time, they see no contradiction between their attitude and the fact that they refer to the civil character of the state, as defined by the Constitution, or to the multiculturalism as a fundamental value of the society which is part of the values enshrined in the preamble to the Constitution and to the multiculturalism as the management policy of ethnic relations.

Relationship to the Serbian identity is one of the key reasons that have contributed to tensions in the bilateral relations between Montenegro and Serbia.

Relations between Serbia and Montenegro in many ways are special, especially because of historical ties, cultural closeness and decades of existence in various forms of common state. Mutual closeness and appreciation are confirmed by numerous studies of ethnic distance showing that between Serbs and Montenegrins, that distance is almost non-existent. Therefore, relations between two countries are measured by special measurement units.

Although the ruling political elite, due to its identity policy, role of the "other" assigns to the Serbs And Serbia, it is obvious, which is also confirmed by the empirical research findings, that a significant number of Montenegrins as "other" still perceives the same ones perceived as "others" by the Serbs, and, at the same time, Serbs and Montenegrins are still treated as "the same" by these common "others". Studies of ethnic distance also confirm the assumption that the separation of the Serbian from the Montenegrin identity, and political separation between Montenegrins and Serbs, is a difficult and complex process, such as the separation of Siamese twins.

The number of Serbs in Montenegro and the presence of Serbian identity in Montenegrin national being historically changed by nearly 95% in 1909 to 1.78% in 1948, and 9.34% in 1991, to 32% in 2003, but what is important to note is that until the Census of 2003 the Serbian identity among Montenegrins was not seriously called into question. Since the late 90s, when the deflection of Serbian identity becomes part of the ruling elite strategy, the question of identity becomes a major political issue, and hence, census of the technical issue becomes political issue of the first order.

The attitude of the relevant political representatives of the Serbs in Montenegro is that the Serbs are not national minority and the protection of their rights and the preservation of identity should be achieved by the means of equality with citizens which declare themselves as Montenegrins

Opinion polls have shown that the new Montenegrin politics began in circumstances where the largest number of Serbs and Montenegrins still believed that it is about the same people, or at least two very close, related nations, and in the circumstances of non-existence of an ethnic distance between them. Although the identity issue in Montenegro is highly politicized and directed at setting boundaries between the Serbian and Montenegrin identity, the results of the last census show that the Serbian identity in Montenegro is still very present and important for a large number of citizens of Montenegro, and when it comes to the Serbian language- it is still dominant.

On the other hand, the share of Serbs in the structure of employees in state and public institutions is far lower than the share of Serbs in the population; the representation of elements of Serbian identity in the media and the education system and valuable context in which they appear are not adequate to the historical and current importance and to the diffusion of Serbian identity in Montenegrin society- and there is exactly space for political and social involvement of everyone, including the state of Serbia, who cares about the equal treatment of Serbs and Serbian identity in the Montenegrin political community.

In Serbia, officials and others have mainly reacted to the events in Montenegro, and that relationship did not even close determine directions of political action in Serbia as it did in Montenegro. State, society, especially the media attitude towards Montenegro could be ranged from passionate, emotional relationship to a complete lack of interest. Normalization of political relations in Montenegro and an integrative approach to resolving the identity issues would greatly contributed not only to the establishment of a basic consensus in Montenegro, but also to the even more rational and more measured attitude of Serbia toward Montenegro.

Serbs in Montenegro are not, understandably, pleased, with the way the issue of Serbian identity has been politically treated by the ruling political elite. The manner in which this issue will be resolved in the future, will determine to a large extent the character of the state of Montenegro and the Serbian national community within it, but also

of all others who have inherited Serbian identity. Weather the Serbian identity will be adequately respected in Montenegro will depend on the citizens of Montenegro who preserve it and cherish it and their political representatives, but in a good measure of the attitudes and behavior of the Serbian state, which has at its disposal other mechanisms and instruments to be engaged in its protection.

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)(497.16)

ЛУТОВАЦ, Зоран, 1964-
Српски идентитет у Црној Гори / Зоран Лутовац. - Београд : Институт друштвених наука, 2015 (Београд : Colorgrafx). - 170 стр. ; 21 cm

“Ова књига је настала као резултат рада на пројекту ‘Друштвене трансформације у процесу европских интеграција -мултидисциплинарни
приступ’, идентификациони број III 47010”--> колофон. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 141-155.
- Summary: Serbian Identity in Montenegro. - Регистар.

ISBN 978-86-7093-158-9

а) Срби - Национални идентитет - Црна Гора
COBISS.SR-ID 215125004

ISBN: 978-86-7093-158-9